

SZENT JÁNOS ISPOTÁLYOS TESTVÉREI: A JOHANNITÁK MAGYARORSZÁGON A 12. SZÁZAD KÖZEPÉTŐL A KONSTANZI ZSINATIG

HUNYADI ZSOLT

Absztrakt

A tanulmány áttekinti a johannita (keresztes) szerzetes-lovagrend hazai történetét a 12. század közepétől a 15. század elejéig. Az áttekintést egy historiográfiai összefoglalás nyitja, amely a téma legfontosabb kutatóit, illetve az általuk kijelölt szakmai irányokat mutatja be és értékeli röviden. A második fontos egység a Rend történetének legfontosabb mérföldköveit villantja fel az alapítástól (1113) egészen az ún. máltai korszak kezdetéig (1530), amelyek a Magyar–Szlavón rendtartomány tevékenységében is meghatározó szerepet játszottak. A történeti áttekintést a Rend szervezeti felépítésének és működésének megismerése követi. A bemutatás kiter az intézményi hierarchiára: az adminisztratív alapegységektől (preceptoriumoktól) a Rend egészét összefogó ún. nyelvek (linguae) funkciójáig. A Rend személyi összetételének elemzése a tagság különböző szintjeit tekinti át a lovagoktól kezdve, a szolgálatestvéreken át a rendi káplánokig, valamint a nem teljes tagságot jelentő adományozók (donatusok) és világi testvérek (confraterek, illetve consororok) szerepének megismeréséig. A részletes alapozó áttekintés a Rend jogi kiváltságait is tárgyalja.

A Rend hazai történetének áttekintése a megtelepedés körülményeinek bemutatásával indul a 12. század második felében, amelynek során nem csak a szűkebb értelemben vett tartományi jellemzők kerülnek górcső alá, hanem az a közép-európai kontextus, amelyben a johanniták létrehozták első preceptoriumaikat, illetve zárandokházaikat. Az elemzés nyomon követi, ahogyan Eufrozina királynétól, II. Géza feleségétől, III. Bélán át egészen IV. Béla királyig jelentős dinasztikus támogatások révén a johanniták komoly birtokadományokban részesültek, amelyek közül jó néhány önálló preceptoriummá alakult az Árpád-korban, illetve azokat a kiváltságokat, amelyek a Rend hazai pénzügyi stabilitását létrehozták. A preceptoriumok szaporodása térképeken is nyomon követhető (1150–1409), és az elterjedés fontos fordulópontját jelentette a felosztott templomosok javainak átvétele (1311–1312).

A rendtörténeti alapvonalak ismeretében külön alfejezetet kapott a hazai johanniták katonai szerepvállalása, részben a keresztes hadjáratokkal összefüggésben, részben

attól függetlenül: például a tatárjárás és annak utóhatásai kapcsán, vagy Anjou királyaink uralkodása idején. Ezzel szoros összefüggésben a Magyar–Szlavón perjelség tisztségviselőinek (perjelek, alperjelek, helytartók) listája került összeállításra, kiemelve a legfontosabb ismérveket. Ezek között említést érdemel, hogy egészen a 14. század utolsó negyedéig a rendtartomány előjárói külföldiek voltak, ám ezt követően a helyi származású rendtagok növekvő arányban jutottak szerephez a tartomány vezetésében. Látványos fordulat Zsigmond uralkodásával kezdődött, amikortól a magyar uralkodók rendszeresen beavatkoztak a rendi autonómiába a tartományi vezetők kiválasztásában.

A johanniták hazai tevékenységének áttekintését két fontos terület bemutatása zárja: a perjelség birtokgazdálkodásának legfőbb jellemzői a 15. század legelejéig, illetve a tartomány kilenc preceptoriumának hiteleshelyi tevékenysége. E két tevékenység elemzése határozottan rámutat arra, hogy bár a rendi személyzet jelentős része külföldi származású lehetett, tevékenységük során a hazai normáknak mindenben megfelelték, és vélhetően a hazai szokásjog ismeretén túl alapvető nyelvi kompetenciákkal is rendelkeztek a johannita rendtagok.

Kulcsszavak: egyháztörténet, szerzetes-lovagrendek, johanniták, Magyar–Szlavón perjelség, hiteleshelyek

1. Bevezetés

Szent János testvéreiről, azaz a johannita (keresztes) lovagrend hazai történetéről számos tudományos feldolgozás készült az elmúlt évtizedekben, sőt, tágabb értelemben az elmúlt századokban. Bár ezen munkák színvonala szerfelett változó, abban hasonlóak, hogy a Rend történetével kapcsolatos adatokat, érveket, következtetéseket tartalmaznak és a (folyamatosnak nem mondható) kutatás számára többnyire fontos és megkerülhetetlen pontokká váltak, még azok a feldolgozások is, amelyeket ma már komoly kritikával kell illetnünk.¹ A történettudomány művelőivel szemben alapvető elvárás, hogy egy-egy korszak, intézmény, esemény, személyiség értékelését újra és újra elvégezzék, hiszen a kontextus, amelyből értelmezik, folyamatosan változik, és a módszertan, amellyel tárgyakat feldolgozzák, átalakul. Vagyis a tudományos életet megrengető „felfedezések” híján is érdemes időről időre „hozzányúlni” egy témához, mert bizonyos, hogy az új paradigmák és módszerek új eredményekhez segítik a történetészt.

Többszörösen is igaz ez a johanniták hazai történetére, hiszen az utolsó tudományos igényű,

1 – A legfrissebb historiográfiai áttekintést lásd Ribí András: *A fehérvári johannita (keresztes) konvent története a késő középkorban (1390–1543)*, doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2019 (kézirat).

magyar nyelvű monografikus feldolgozást Reiszig Ede készítette és adta közre 1925–28-ban.² A máltai lovagrend tagjaként is tevékenykedő Reiszig munkájának publikálása óta eltelt kilenc évtized önmagában igényelné az újragondolást, a módszertani áttekintést, de a johanniták és általában a szerzetes-lovagrendek kutatásában ez idő alatt végbement elemi változások, a források kiadásában elért eredmények hatványozottan követelik újbóli áttekintését. Nemzetközi téren nehéz egzakt mérőföldköveket kijelölni, hiszen számos nemzet történészei dolgoztak és dolgoznak jelenleg is a témán, de az biztos, hogy Jonathan Riley-Smith 1967-ben megjelent monográfiája³ fundamentális változásokat hozott a historiográfiai trendekben. Egyrészt zászlóshajójává vált annak a mozgalomnak,⁴ amely a lovagrendek kutatását leválasztotta a keresztes hadjáratok vizsgálatáról és visszaterelte azt az egyháztörténeti (rendtörténeti) kutatások körébe. S bár kétségtelenül sok közös pontot lehet felmutatni a két terület értelmezési horizontján, ezek alapvetően térbeli és időbeli egybeesések (pl. egy adott keresztes hadjárat résztvevői), történetileg és kánonjogilag világos és egyértelmű határ húzható a két téma között. Másrészt, a több mint fél évszázada publikált munka fejezetei bizonyos értelemben kijelölték a kutatás számára a legfontosabb csapásirányokat, amely ösvényeken haladva megbízhatóbb konklúziók levonására kínálkozott lehetőség. Mi több, a monográfia szerzője akaratlanul is ráirányította a figyelmet néhány jelenségre. Riley-Smith munkája ugyanis szinte kizárólag kiadott források feldolgozásán alapult,⁵ és a témával foglalkozó történészek számára hirtelen világossá vált, hogy a forráskiadás terén még számos pótlásnak lenne helye. Ezenkívül az is nyilvánvalóvá lett, hogy a Rend felépítésében alapvető fontossággal bíró tartományok (*perjelségek*) szintjén a kutatási eredmények rendkívül foghíjasak, márpedig „építőkövek” híján nehéz maradandó építményeket emelni.

A johanniták történetével foglalkozó kutatók számára nagy segítséget jelent, hogy Riley-Smith ugyan évtizedeken keresztül elsősorban a keresztes hadjáratok kutatására koncentrált, de több mint négy évtizeddel a monográfia publikálása után újra összefoglalta a terület kurrens ismereteit és 2012-ben közreadta a minden tekintetben modernnek tekinthető monográfiáját. Az új opus jóval szélesebb forrásbázison alapul, számos ponton hasznosítja az elmúlt évtizedek regionális kutatásait, és jóval gyakrabban vállalkozik összehasonlításra más lovagrendek,

2 – Reiszig Ede: *A jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon*, I–II. kötet, Budapest, Nemesi Évkönyv, 1925–1928.

3 – Riley-Smith, Jonathan: *The Knights of St John in Jerusalem and Cyprus, c. 1050–1310*, London, Palgrave–Macmillan, 1967. Uő: *The Knights Hospitaller in the Levant, c. 1070–1309*, Houndmills–New York, Palgrave–Macmillan, 2012.

4 – Fontos szerepet játszott és játszik ebben a mozgalomban Anthony Luttrell is, legalább 1958 óta.

5 – Alapvetően, a narratív munkák mellett, Delaville Le Roulx okleveles forráskiadására építette a feldolgozását. Delaville le Roulx, Joseph: *Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem*, I–IV. kötet, (a továbbiakban: *Cartulaire*) Paris, Ernest Leroux, 1894–1906.

mindenekelőtt a templomosok tevékenységével, szerepével kapcsolatban. A Rend hazai történetének pontosabb értelmezéséhez célszerű röviden áttekinteni, hogy az elmúlt fél évszázadban milyen fontos trendek alakultak ki a johanniták historiográfiájában.⁶

Jonathan Riley-Smith 1967-es monográfiája (1100–1310) egy tervezett sorozat első köteteként jelent meg, és ezt követte volna a sorozatszerkesztő Lionel Butler munkája a johanniták késő középkori, ún. rodoszi korszakának (1308/9–1523) történetéről. Ez a munka azonban sosem készült el, s bár Anthony Luttrell aránylag hamar „megörökölte” a témát, a folytatás az elmúlt fél évszázadban sem készült el. Luttrell közel 300 publikációt jegyzett az elmúlt évtizedekben a johanniták történetéről, összefoglaló munkát azonban nem készített, így nézeteinek szintetizálására sem került sor. Ugyanakkor az elmúlt évtizedek johannita-kutatóinak szinte mindegyikére, leginkább a rendtörténet fogalmi hálójának kialakítását illetően, hatással volt.⁷ Ráadásul Luttrell nagyon sok energiát fektetett a Rend Máltán őrzött, központi levéltárának megismertetésébe, a rendi adminisztráció működésének rekonstruálásába, és ez a regionális kutatásokon is sokat lendített.

Luttrellrel egy időben természetesen más országokban is fellendülésnek indult a johannita-kutatás. Mindenekelőtt Walter Gerd Rödel, Berthold Waldstein-Wartenberg és Adam Wienand munkái érdemelnek említést, már csak azért is, mert a magyar rendtartomány történetére, legalább elvileg, nagyobb rálátással rendelkezhetek, mint brit kollégáik. Az is nagy lendületet adott a kutatásoknak, hogy az 1980-as években megalakult a *Society for the Study of the Crusades and the Latin East* (SSCLE), amely tudós társaság egy jelentős része lovagrendi kutatásokat folytatott, és sokkal intenzívebbé vált a közöttük folyó kommunikáció akár a társaság vándorkonferenciáin, akár a kialakuló személyes kapcsolatok révén. A legfontosabb nívum talán az volt, hogy az SSCLE által évenként kiadott *Bulletin* folyamatosan jelezte, hogy milyen kutatások folynak ezen a területen, és ezzel módszertanilag is inspirálta az érintett történészeket.

Közöttük találunk olyanokat, akik átfogó munkákat publikáltak és olyanokat is, akik egy-egy részterülettel vagy problémakörrel foglalkoztak; például a Rend régészeti emlékeivel foglalkozó Denys Pringle, Ronnie Ellenblum és Adrian Boas, vagy a kánonjogi kérdésekkel foglalkozó James Brundage. Mellettük számos történész publikált olyan munkákat, amelyek elsősorban egy-egy régió jellemzőit dolgozták fel. Az angolszász szerzők közül Michael Gervers, Michael Heslop, Gregory O'Malley, Simon Phillips, Jochen Burgtorf és Helen J. Nicholson publikált nagyon fontos munkákat, ráadásul Nicholson fontos összefoglalásokat is közreadott az elmúlt évtizedekben. A francia nyelvű szakirodalomból feltétlenül említést érdemelnek Anne-Marie Legras, Jean-Marc Roger, Noël Coulet, Benoît Beaucage, Michel Miguet, Jean-Bernard de Vaivre

6 – Az alábbi áttekintés nem teljességre törekvő. A 2010 előtt megjelent munkák bibliográfiai adatait lásd Hunyadi Zsolt: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary, c. 1150–1387*, Budapest, METEM–CEU Press, 2010. 1–12.

7 – Luttrell, Anthony: *The Military Orders, Some Definitions*, in Elm, Kaspar–Fonseca, Cosimo Damiano (szerk.): *Militia Sancti Sepulcri. Idea e Istituzioni*, Città Vaticana, 1998, 78–88. Uő: *The Military Orders, Further Definitions, Militia Sacra*, 1. évfolyam, 2000. 5–10.

és Damien Carraz munkái. Az itáliai perjelségekről a legfontosabb munkák Francesco Tommasi, Pier Carlo Begotti, Renato Bordone, Giampaolo Cagnin, Benvenuto Castellarin, Roberto Greci és Elena Bellomo nevéhez fűződnek, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Az Ibériai-félszigeten korántsem csak a spanyol–portugál rendek kutatása kapott fontos szerepet, ezt ékeesen bizonyítják Carlos de Ayala Martínez, Philippe Josserand, Carlos Barquero Goñi, Maria Bonet Donato és Pierre Bonneaud munkái az elmúlt néhány évtizedből. A németalföldi kutatás legfontosabb képviselői elsősorban Johanna Maria van Winter és Johannes A. Mol, de a német nyelven publikálók is érintették ezt a régiót munkáikban: Hans Eberhard Mayer, Rudolf Hiestand, Karl Borchardt, Jürgen Sarnowsky és tanítványa, Jiry Hasecker. Ugyanakkor az sem hallgatható el, hogy a forráskiadás terén még mindig komoly lemaradásokat görget maga előtt a rendtörténet-kutatás, elsősorban a Máltán őrzött oklevelek kiadásában kellene áttörést elérni.

Szintén nagyon fontos kutatási irányt jelenítenek meg azok a munkák, amelyek a rendtörténet egyes elemeivel, a Rend felépítésével, jogi kérdéseivel foglalkoznak vagy összehasonlító vizsgálatok eredményeit osztják meg a szakmai közvéleménnyel. Az összehasonlító munkák jelentősége a rendszeressé váló konferenciasorozatoknak köszönhetően is az elmúlt három évtizedben tovább erősödött. A három legjelentősebb a lengyelországi Toruńban 1980 óta kétfévente, a londoni Clerkenwellben 1992 óta négyévente, illetve a portugáliai Palmelában változó rendszerességgel megrendezett lovagrendi konferencia. Ezeken a találkozókön számos olyan kérdés került terítékre, amelyek korábban kisebb hangsúlyt kaptak vagy be sem kerültek a tudományos diskurzusba. A teljesség igénye nélkül a következő történések produkáltak alapvető jelentőségű munkákat: Benjamin Z. Kedar, Luis García-Guijarro Ramos, Susan Edgington, Anne-Marie Legras, Marie-Luise Favreau-Lilie, Tore Nyberg, Timothy S. Miller, Keith V. Sinclair, Theresa M. Vann, Nicolas Vatin és Henry Sire. Közülük néhányan a Rend szentföldi tevékenységét kutatták, míg mások az európai johannita rendtartományokra koncentráltak, illetve olyan általános kérdéseket vizsgáltak, mint a *preceptorium*ok működése, a rendi kiváltságok (*exemptio*) kialakulása és érvényre jutása, valamint ezen jelenségek összevetése a templomosok és a német lovagrend tagjai esetében. Túl a közvetlen hatáson, ezek a munkák a lovagrendekkel foglalkozó fiatalabb tudós generáció – mint például Elena Bellomo, Judith Bronstein, Jochen Burgtorf, Paul Crawford, Christina Dondi, Philippe Josserand és Gregory O'Malley – témaválasztását is befolyásolták. A kutatók egy része megerősítette azt a meggyőződést, hogy az Elbától keletre található tartományok ugyanúgy a latin kereszténység részei voltak, mint a „nyugati” perjelségek, és az összehasonlító vizsgálatok során ugyanolyan súllyal illik figyelembe venni őket. Bizonyos értelemben a tudományos élet „vasfüggönyét” kellett lebontaniuk, és le kellett számolni azzal a hozzáállással, amely egyfajta egzotikus világgént aposztrofálta a latin kereszténység keleti határvidékén található rendtartományokat. Témánk szempontjából mindenek-

előtt Luttrell és Borchardt forrásfeltáró tevékenysége jelentős, akik *Alamania* provincia okleveles anyagán dolgoznak hosszabb ideje, és bár maguk az oklevelek még kiadatlanok, a közép-európai régióra vonatkozó számos tanulmány napvilágot látott már az elmúlt két évtizedben.⁸

Ugyanakkor az is égetően fontossá vált, hogy a közép-európai régióban alapművek születésnek meg idegen nyelven, hozzásegítve a nyugati történészeket ahhoz, hogy megbízható, kurrens szakmunkákra építsék komparatív kutatásaikat. Sokat elmond a helyzetről az a tény, hogy egészen a közelmúltig a Magyar–Szlavón rendtartomány értékeléséhez Reiszig húszas évekbeli monográfiájának idegen nyelvű összefoglalóját használták. Természetesen a munkában szereplő számtalan tárgyi tévedést, félreértést is átörököltette Heribert Thierry.⁹ Bár a horvát Lelja Dobronić több munkát is publikált a '80-as években, ezek elszigeteltek maradtak és minimális hatást gyakoroltak a téma kutatóira. Első látásra a lengyel historiográfia modernbb idegen nyelvű munkát is fel tudott mutatni a johanniták regionális tevékenységéről, de a kurrens történetírás komoly kritikával illeti Szczesniak feldolgozását.¹⁰ Máig használható munkákat sikerült sajtó alá rendeznie a cseh történetírásnak. Kezdetben Adam Wienand szerkesztői tevékenysége révén német nyelven születtek fontos munkák, majd Libor Jan és tanítványai – elsősorban Jiří Mitáček és Miroslav Svoboda – jelentettek meg nagyon fontos stúdiumokat a johanniták cseh és morva perjelségéről.¹¹

A magyar szakirodalom részletes ismertetését, elsősorban Székesfehérvárra fókuszálva, a közelmúltban Ribi András végezte el,¹² így itt elsősorban olyan elméleti, illetve módszertani kérdéseket emelünk ki a történeti munkák sorából, amelyek megkövetelik a Rend hazai históriájának újratárgyalását. Az egyik legelemibb ezek közül az ún. *crucifer*-probléma. Nemcsak a magyar, hanem a közép-európai történeti munkák is újra meg újra belebotlanak abba a fogalmi problémába, hogy az Elbától keletre keletkezett középkori források az adekvát *frater hospitalis* és *miles Templi* kifejezések helyett gyakran *cruciferi* névvel illetik a lovagrendek tagjait,¹³ és ezt a modern történetírás gyakran azonosítja a keresztes lovagokkal. Ez utóbbiakat többnyire *crucesignati* kifejezéssel

8 – Borchardt, Karl: The military-religious orders in the crusader West, in Boas, Adrian J. (szerk.): *The crusader world*, New York, Routledge, 2016. 111–127.

9 – Thierry Heribert: L'Ordre de St. Jean de Jérusalem en Hongrie, *Rivista Mensile Illustrata: Sovrano Ordine Militare di Malta*, 2. évfolyam, 1. szám, 1938. 13–19. 2. szám, 1938. 23–30.

10 – Cf. Starnawska, Maria: *Między Jerozolimą a Łukowem. Zakony kryżowe na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa, Wydawnictwo DiG, 1999. 47.

11 – Jan, Libor: Ausgewählte Karrieren der böhmischen Johanniter im 14. Jahrhundert, *Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica*, 19. évfolyam, 2014. 41–51. Uő: Pražští johanité a doprava dřeva po Vltavě ve druhé polovině 14. století, in Boháčová, Ivana–Sommer, Petr (szerk.): *Středověká Evropa v pohybu. K počtě Jana Klápsťe*, Praha, Archeologický ústav AV ČR v.v.i, 2014. 177–184. Mitáček, Jiří: Die böhmische Provinz des Johanniterordens und die Luxemburger 1310–1437, in Borchardt, Karl–Jan, Libor (szerk.): *Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter*, Brno, Matice moravská, 2011. 99–113. Svoboda, Miroslav: Die Entwicklung des Besitzes des böhmischen Priorats des Johanniterordens im 12.–16. Jahrhundert, in *Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa*, 115–137.

12 – Ribi 2019: i. m. 8–12.

13 – Starnawska, Maria: Crusade Orders on Polish Lands during the Middle Ages, Adaptation in a Peripheral Environment, *Quaestiones Medii Aevi Novae*, 2. évfolyam, 1997. 121–142.

nevezik meg az egykorú források, de kétségtelen, hogy közel sem minden szerző következetes. Ráadásul, amint ez a jelen feldolgozás késő középkori részében is látható, a fogalmi változások akár helyi folyamatokra is reflektálhatnak.¹⁴ A jelzett fogalmi zavar számos félreértésre adott okot nemcsak a keresztesekkel való keveredést illetően, de időnként az antoniták, a stefaniták, illetve a Szentlélek rend tagjait, valamint házait is johannitaként vagy templomosként azonosították, pusztán a *crucifer*-kifejezés jelenléte okán.

A *crucifer*-probléma mellett egy másik fiasco is tévútra vitte a johanniták hazai történetének feldolgozását. A Magyar–Szlavón rendtartomány történetének feldolgozására elsőként egy bizonyos Marvanich Tomkó János boszniai püspök vállalkozott,¹⁵ de a munka komoly hiányosságai miatt a modern történetírás az 1629-es nagyszombati zsinat határozatai között találta meg az első kézzelfogható adatokat, ugyanis a zsinati rendelkezések függelékében felsorolták a johanniták egykori magyarországi birtokait.¹⁶ Ezt a forrást használta a Rend 20. századi monográfusa, Reiszig Ede is, aki a listán szereplő egységeket minden kritikai vizsgálat nélkül johannitának tekintette, így gyakorlatilag (az 1629-es zsinat idejére már régen elenyészett) Szent István ispotályos kanonokrendjét, azaz a stefanitákat összemosta a johannitákkal. A stefanita házak és ispotályos kanonokok egészen az 1970-es évekig a johannita-történet részei maradtak, mígnem a szűkebb értelemben vett történész közösségen kívülről jövő Boroviczény Károly-György magyar származású, Németországban élő johannita lovag felfedezését meg nem ismerte a magyar szakma. A stefaniták „feléledésének” híre ugyanakkor meglehetősen lassan terjedt el a hazai történészek között, amelynek részben az volt az oka, hogy a szerző orvostörténeti konferenciákon hozta nyilvánosságra gondolatait, illetve a johannita tagozat kiadványaiban láttak napvilágot,¹⁷ s ezek Magyarországra csak esetlegesen jutottak el. Tudományos publikációként idehaza csak 1991-ben jelentek meg Boroviczény gondolatai.¹⁸ Jól illusztrálja a felemás helyzetet a ’90-es évek elején szerkesztett Korai Magyar Történeti Lexikon,¹⁹ amelynek már volt önálló stefanita szócikke, a johannita szócikk²⁰ mégis összekuszálta a szálakat. Boroviczény munkássága nagyon fontosnak bizonyult a rendszerváltás

14 – Ribi András: Johanniták vagy keresztesek? A fehérvári konvent tagjai a középkor végén, in Kis István et al. (szerk.): *Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, Micae Mediaevales VIII, Budapest, ELTE BTK TDI, 2019. 67–85

15 – Marvanich, Johannes Tomkó: *Discorso del priorato della Wrana*, 1609 (kézirat: DOZA); kiadása: *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini*, 18. évfolyam, 1906. 279–305.

16 – *Acta et decreta Synodi Diocesanæ Strigoniensis, Posonii*, 1629. 113. Lásd *Ecclesiae et conventus cruciferorum s. Joannis Jerosolomitani, ex actis synodi Pazmanianae*, Egyetemi Könyvtár (ELTE) *Historia ecclesiastica* Ab 72/2 olim. Collegii Tyrnav. s. Jesu, 1763. foliáció nélkül.

17 – Boroviczény Károly-György: *Die Hospitaller und Ungarn, Johanniter*, 3. szám, 1972. passim.

18 – Boroviczény, Károly-György: *Cruciferi Sancti Regis Stephani*. Tanulmány a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről, *Orvostörténeti Közlemények*, 133–140. évfolyamok, 1991–1992. 7–48.

19 – Kristó Gyula–Engel Pál–Makk Ferenc (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon, 9–14. század*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994 (a továbbiakban: KMTL).

20 – KMTL 307, 610.

hajnalán, ugyanis személyesen is megpróbálta újraindítani a lovagrendi kutatásokat. Részben ennek köszönhetően indult egy fiatalokból álló csoport Koszta László vezetésével, aki a kurrens nemzetközi trendek felé terelte a hazai kutatást.²¹

A nemzetközi eredmények közvetítésében a máltai és johannita rend magyar tagozatainak tagjai is fontos szerepet játszottak. Részben a Reiszig Ede által kitaposott ösvényen haladt Tóth István Miklós 1959-ben napvilágot látott munkájában,²² illetve a '70-es években a stefanitákat felfedező Boroviczeny Károly-György publikációi, valamint Martin von Walterskirchen munkái is.²³ Egy évtizeddel később jelent meg Radvánszky Antal összefoglalója,²⁴ illetve ekkor kezdte publikálni Vajay Szabolcs saját kutatási eredményeit,²⁵ majd nem sokkal később közreadta monumentális adattárait a johannitákról, illetve a máltaiakról, és ezekben a munkákban történeti összefoglalók is találhatók.²⁶ Sajnos a rendszerváltás előtti magyar történészszakma csak korlátozottan ismerte meg a Rend tagjai által publikált ismereteket. A vasfüggöny felszámolását követően viszont rögtön a szélesebb olvasóközönség kezébe kerülhetett Marjai Imre összefoglalója.²⁷

Mára többnyire közismert tényként kezelhető, hogy az 1311–12-ben felszámolt templomos lovagrend birtokait – az Ibériai-félsziget kivételével – a johanniták vették át, így bizonyos szempontból a templomosokra vonatkozó szakirodalomra is illik figyelmet fordítani. A hazai termést illetően meglehetősen szűk a merítési lehetőség. A modern tudományosság próbáját csak néhány hazai szerző állja ki. A II. világháborút megelőző időszakból Pesty Frigyes és Patek Ferenc munkája érdemel említést,²⁸ míg a modern feldolgozások sorából Stossek Balázs publikációit célszerű felhasználni a johannita-kutatásban.²⁹ A hazai munkák mellett természetesen a külföldön megjelent tudományos publikációk is fontosak a további feldolgozások

21 – Koszta László (szerk.): *Capitulum I. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1998.

22 – Tóth István Miklós: *Die Ungarische Genossenschaft des Ritterlichen Ordens Sankt Johannis von Spital zu Jerusalem*, Munich, Ungarische Genossenschaft des Johanniterordens, 1959.

23 – Walterskirchen, Martin v.: Béla III. schenkt den Johannitern Land bei Akkon, Ein Beitrag zur Geschichte des internationale Zahlungsverkehrs im 12. Jahrhundert, *Annales de l'Ordre Souverain Militaire de Malte*, 33. évfolyam, 1975. 102–109.

24 – Radvánszky Antal: *A Szent János lovagrend története Magyarországon*, Párizs, Johannita Rend Magyar Tagozata, 1986.

25 – Vajay Szabolcs: *A johannita lovagrend tagjai*, München, Obedientia Brandenburgensis, 1987.

26 – Vajay Szabolcs: *Ordinis Sancti Iohannis in Hungaria thesaurus ac corpus, Obedientia Brandenburgensis, Repertorium Historicum Familiarum quibus Milites precedent*, München, Johannita Rend Magyar Tagozata, 1987. Uő: *A Máltai Rend Magyar Lovagjai, 1530–2000*, Budapest, Magyar Máltai Lovagok Szövetsége, 2002.

27 – Marjai Imre: *A kereszt és a kard lovagjai. A máltai lovagrend*, Budapest, Új Nap, 1990.

28 – Pesty Frigyes: A templáriusok Magyarországon, *Magyar Akadémiai Értesítő*, 2. évfolyam, 1861. 30–152. Patek Ferenc: *A magyarországi templárius rend felbomlása*, Budapest, May János, 1912.

29 – Stossek Balázs: Maisons et Possessions des Templiers en Hongrie, in Hunyadi Zsolt–Laszlovsky József (szerk.): *The Crusades and the Military Orders, Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest, CEU Department of Medieval Studies, 2001. 245–251. Uő: A templomosok Magyarországon, in Laszlovsky József–Majorossy Judit–Zsengellér József (szerk.): *Magyarország és a kereszties háborúk. Lovagrendek és emlékeik*, Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2006. 181–194.

szempontjából. E téren feltétlenül említést érdemel az egykori Jugoszláv Tudományos Akadémia által 1971-ben kiadott konferenciakötet, amely a mai Horvátország területén található hajdani templomos (majd johannita) központ, Vrána és a dalmát tengerpart lovagrendi birtokainak, illetve szerepének történetét számos szempontból feldolgozta. A '80-as években jelentette meg munkáit a horvát Lelja Dobronić, aki nemcsak horvátul, de angolul is publikált, így be tudott kerülni a nemzetközi tudományos véráramba. Dobronić nagy érdeme volt, hogy a templomosokat, a johannitákat és a Szent Sír kanonokrendet együtt tárgyalta, de munkáit komoly fenntartásokkal kell kezelnünk. Egyrészt a középkori forrásanyag Magyarországon őrzött részét szinte teljesen figyelmen kívül hagyta. Gyakorlatilag csak a kiadott okleveles anyagot használta, de abból is csak a legismertebb okmánytárakat. Módszertanilag is komoly kételyeket ébreszt, hogy megalapozatlan régészeti feltevéseket kötött össze írott forrásokban fellelhető adatokkal, ám ezek bizonyítása többnyire elmaradt munkáiban. Ráadásul számos olyan kérdést vizsgált tanulmányaiban, ahol a Magyar–Szlavón rendtartomány „szlavón” részét elemezte csak, teljesen figyelmen kívül hagyva a tartomány nagyobbik részét. Ugyanakkor nem elhanyagolható, hogy a régióból Dobronić tanulmányozta először alaposabban a Rend Máltán őrzött központi levéltárát. Bár az általa használt források egy része kiadatlan maradt, illetve több dokumentumot is hibákkal adott ki, ráirányította a hazai kutatás figyelmét egy fontos korpuszra. Másrészt a régió más kutatói, például a szlovén történészek – pl. Jože Mlinarič, Miha Kosi és Tadej Jakopič – munkáit³⁰ inspirálták kutatásai, bár néha úgy tűnik, hogy nem is haladták meg, illetve nem illették kellő kritikával horvát kollégájuk eredményeit. Ugyanakkor a legfiatalabb generáció tagjai már jó esélyekkel vágtak neki, hogy modern kutatások révén számos korábbi tévedést kigyomláljanak.³¹

A régészeti-művészettörténeti kutatási irány idehaza is hozott érdekes „hajtásokat”. A '70-es évektől Hársing László és Kozák Károly próbálta részben a hazai, tágabb értelemben vett olvasóközönség számára, részben pedig a szakma nemzetközi művelői felé közvetíteni az akkor kurrens ismereteket, illetve a korábbi szakirodalom összefoglalóját. Dobronićhoz hasonlóan Kozák is régészeti teóriáit próbálta összeilleszteni a lovagrendekre vonatkozó forrásokkal, ám időnként minimális forráskritikát sem gyakorolt. Ráadásul, bár szemmel láthatóan tudott a Boroviczeny által azonosított stefanitákról, a saját „katalógusában” ennek szinte semmi nyoma sincs, azaz összemosta a johannitákat és Szent István szabályozott kanonokjait. A sors

30 – Jakopič, Tadej: *Malteški Viteški Red in Drugi Viteški Redovi Na Slovenskem* Danes, in: Lazar, Tomaž–Nabergoj, Tomaž (szerk.): *Vitez, Dama in Zmaj, Dediščina Srednjeveških Bojevnikov Na Slovenskem*, 1, Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, 2011. 269–274.

31 – A teljesség igénye nélkül: Matić, Tomislav: *Viteški red u službi monarhije. Hospitalci na hrvatskom prostoru u XIII. i XIV. stoljeću*, *Radovi, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 43. évfolyam, 2011. 187–206. Gračanin, Hrvoje: *Ivan Paližna u povijesnim vrelima i historiografiji, Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 4. évfolyam, 2011. 237–267.

fintora, hogy az egyébként komoly fegyverténynek számító idegen nyelven történő publikálás általa komoly hendikeppé vált, mert több külföldi kutató is átvette Kozák állításait, illetve a még Reiszigtól származó tévedéseket.³²

Természetesen az elmúlt néhány évtized hozott nagyon fontos és feltétlenül felhasználható munkákat is, amelyek minden tekintetben kiállják a tudományosság próbáját. Ezek sorában szerepel az Érszegi Géza által publikált regesztagyűjtemény, amelyben a szerző a székesfehérvári konvent középkori magánlevéltárában fennmaradt oklevelek egy részét tette közzé.³³ A johannita konvent magánlevéltárát a város elfoglalása miatt, a török elől menekítve Pozsonyba vitték, ahonnan az állomány nagy része 1969-ben,³⁴ államközi csere révén került haza a Magyar Országos Levéltárba. Érdemes hangsúlyozni, hogy az Érszegi által publikált regeszták elsősorban Fejér megyére vonatkoznak, de számos más, rendtörténeti jelentőséggel bíró adatot is tartalmaznak.

Hasznosítható adalékokkal szolgált Engel Pál is, aki nem kifejezetten a johanniták történetét kutatta, amikor összeállította és közreadta a 14–15. század világi archontológiáját, amelyben helyet kaptak a Magyar–Szlavón (Vránai) perjelség perjelei is.³⁵ Továbbá nagyon fontos adatokat gyűjtött a Rend birtokaira vonatkozóan, amikor a késő középkori Magyarország birtoktérképét összeállította.³⁶ Végül, de nem utolsósorban, ő volt az első magyar kutató, aki alaposabb kutatást végzett a Rend Máltán őrzött középkori levéltárában és kiadatlan okleveleket is közzétett, továbbá kezdeményezte és támogatta újabb levéltári kutatások elindítását.³⁷ Ezzel nagyjából egy időben újra bővülni kezdett a tudományos-népszerűsítő munkák köre is. Mindenekelőtt Török József 1990-es munkáját,³⁸ illetve a *Szerzetesrendek a Kárpát-medencében* sorozat részeként megjelent, Török József és Legeza László által jegyzett összefoglalót kell említenünk,³⁹ amely kifejezetten széles közönséggel ismertette meg a kutatások akkori állását.

32 – Pl. Miloš, Marek: A pöstyéni öreg kolostor titka, Fejezetek egy híres egyházi emlék történetéből, in Kiss P. Attila–Piti Ferenc–Szabados György (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2012. 89–100.

33 – Érszegi Géza: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magán levéltárában, 1193–1542, *Fejér megyei Történeti Évkönyv*, 5. évfolyam, 1971. 177–264.

34 – Vö. Ribí 2019: i. m. 4.

35 – Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája, 1301–1457*, I–II. kötet, Budapest, História–MTA TTI, 1996. 80–82.

36 – Engel Pál: *Magyarország a középkor végén*, CD-ROM, Budapest, MTA TTI–Térinfo, 2001. Uő: The estates of the Hospitallers in Hungary at the end of the Middle Ages, in *Expanding the Frontiers*, 291–302.

37 – Engel Pál: 14. századi magyar vonatkozású iratok a johannita lovagrend máltai levéltárából, *Történelmi Szemle*, 39. évfolyam, 1997. 111–118.

38 – Török József: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*, Budapest, Panoráma, 1990. 123–134.

39 – Török József–Legeza László: *Máltaiak. Szerzetesrendek a Kárpát-medencében*, Budapest, Mikes Kiadó, 1999.

Bár a nemzetközi eredményeket illetően komoly lemaradást tükröz a munka, a hazai ismereteknek rendkívül jó összefoglalóját nyújtja. A Rend birtokainak lokalizálásában is hasznos segítséget nyújt, mi több, a rendi szabályzat (*regula*) magyar fordítását is közli.⁴⁰

Jómagam a '90-es évek első felében kezdtem lovagrendi kutatásaimat a korábban említett, Koszta László vezette *Capitulum Középkori Egyháztörténeti Kutatócsoport* tagjaként. Ebben érdemi szerepet játszott a szegedi kötődéssel rendelkező Boroviczény Károly-György, illetve a szegedi (akkor még JATE) egyetemre ekkortól időnként „lejáró” Vajay Szabolcs is. Negyedszázada tanulmányozom a johanniták nemzetközi és hazai történetét. Az alábbiakban a megszerzett ismereteimet szeretném megosztani az olvasóval, immáron magyar nyelven. Angolul 2010-ben jelentettem meg egy átfogó monográfiát a Rend hazai történetéről, az 1150–1387-es időhatárok között feldolgozva a Magyar–Szlavón perjelség történetét.⁴¹ A rendtörténet különböző aspektusait azóta is kutatom, de a Zsigmond-kor közepétől Mohácsig tartó időszakról szisztematikus publikációt nem adtam közre. Szerencsére mára a fiatalabb generáció is képviselteti magát, s a jelen feldolgozás késő középkori részét a témához kiválóan értő, és már számos tanulmányt jegyző Ribi András készítette. A 2010-es angol összefoglaló óta több kísérlet is született a johanniták hazai történetének összefoglalására,⁴² de ezek alig vetnek számot azzal a fontos ténnyel, hogy a rendtörténet-kutatás nemzetközi téren hatalmas változásokon ment keresztül az elmúlt három évtizedben. Az ez idő alatt felszínre hozott novumok, illetve kurrens módszertan nélkül ma már nem lehet modern összefoglalót bocsátani a szakmai nagyközönség elé. Reményeink szerint az e hasábkokon publikált munkák sokat le fognak dolgozni az elmúlt évtizedek során felhalmozott hátrányból.

40 – Talán a nyomdai átfutás miatt nincs nyoma a kiadásban, hogy a kötet megjelenése előtt két helyen is megjelent a *regula* magyar fordítása, Homonnai Sarolta–Hunyadi Zsolt: *A jeruzsálemi Szent János lovagrend regulája*, Szeged, JATE BTK, 1996. Uők: *Regula Hospitalis Sancti Johannis Jerosolomitani*. A johannita lovagrend regulája, in Koszta László (szerk.): *Capitulum I. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1998. 171–183.

41 – Hunyadi 2010: i. m. passim.

42 – Varjassy Péter–Kölnei Livia: *Az ispotályos johannita lovagok, a johanniták középkori ispotályai a rend központjaiban és Magyarországon*, Máriabesnyő, Attraktor, 2012. Falus Orsolya: *Ispotályos keresztes lovagrendek az Árpád-kori Magyarországon*, Pécs, Publikon, 2015.

2. Jeruzsálemtől Rodoszig

A jeruzsálemi ispotály eredetéről nagyon sok elmélet keringett nemcsak a népszerűsítő munkákban, de tulajdonképpen a szűkebb szakmai közösség számára készült tudományos feldolgozásokban is. Gyakran a szárnyaló fantáziának sajnos alig szabtak határt a töredékesen ránk maradt források, sőt, időnként szinte vonzották az alapokat nélkülöző feltételezéseket. Ami Szent János testvéreinek önálló testületté válását illeti, a történet legkorábbi elemeit az 1070-es években kell keresnünk. Az ekkorra egyre intenzívebbé váló levantei kereskedelem, illetve a zárándokok növekvő száma hívott életre egy laikus testvéreületet (*konfraternitás*), amilyenek sorra alakultak a korabeli Európában. E társaságok legfontosabb célkitűzése a rászorulóknak történő segítségnyújtás volt, elviekben az élet bármely területén. A később renddé váló konfraternitás eredeti célkitűzése meglehetősen egyszerű volt. A velenceiekhez és genovaiakhoz hasonló kereskedőkolóniát létrehozó Amalfi-belieknek nyújtott szállást a szentföldi, még pontosabban: a jeruzsálemi tartózkodásuk idején. A testvéreület tagjai világiak voltak, és a közeli *Santa Maria Latina* egyház (véltetően részben bencéseinek) felügyelete alatt tevékenykedtek.⁴³ Az intézményesülés felé vezető utat az I. keresztes hadjárat sikerei (1099) rövidítették le, amikortól hirtelen látványosan nőni kezdett az Európából a Szent Városba induló, illetve Jézus földi életének jeles színhelyeit felkeresni igyekvő zárándokok száma, és nőni kezdtek igényeik is. A közösséget ekkortól egy véltetően (de nem bizonyítottan) provanszál származású Gerard irányította *custos pauperum*ként,⁴⁴ aki nemcsak a bencések felügyelete alól vezette ki testvéreit, de 1114-re a Szent Sír kanonokjainak bábáskodása alól is.⁴⁵ Részben Gerard titulusa, részben II. Paschalis pápa 1113-as *Pie postulatio voluntatis* kezdetű oklevele⁴⁶ határozottan rávilágít a tényre, hogy a testület elsősorban nem betegápoló tevékenységet végzett, hanem a szegények, elesettek, rászorulók istápolására koncentrált. Sokat elárulnak erről azok a fogalmak, melyekkel az éppen formálódó intézményre reflektáltak: *xenodochium*, illetve *hospitium*. Mind a latinizált görög szóalakban, mind a latin kifejezésben a 'vendég', 'idegen', azaz *xenón*, illetve *hospes* kifejezések rekonstruálhatók. Az ekkortájt a Szentföldre igyekvő, vallásos hevülettől fűtött zárándokok jelentős része pedig igényelte az efféle segítséget.

43 – Sinclair, Keith V. (szerk.): *The Hospitallers' Riwe (Miracula et Regula Hospitalis Sancti Johannis Jerosolimitani)*, London, Anglo-Norman Text Society, 1984. xiii. Nicholson, Helen: *The Knights Hospitaller*, Woodbridge, The Boydell Press, 2001. 3. Riley-Smith 2012: i. m. 17.

44 – Riley-Smith 2012: i. m. 20–22. Lásd Perta, Giuseppe: A crusader without a sword, the sources related to the Blessed Gerard, in Sabatè, Flocel (szerk.): *Life and Religion in the Middle Ages*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2015. 125–139.

45 – A korai időszakra lásd Riley-Smith 2012: i. m. 15–18.

46 – Kiadása: Hiestand, Rudolf (szerk.): *Papsturkunden für Templer und Johanniter*, Vorarbeiten zum Oriens Pontificius II, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1984. 194–197.

II. Paschalis pápa (1099–1118) oklevele és a benne megfogalmazott pápai *protectio* minden kétséget kizáróan elindította a közösséget az önállósodás útján. A kiváltság rögzítette a közösség jogát arra, hogy Gerard halála után maga választhatja meg előjáróját. A választás egy bizonyos Rajmund du Puyra esett, aki a közösség meghatározó vezetője lett, s aki az önálló renddé válás másik pillérét is felállította: összeállította a rendi szabályzatot (*regula*). A bencések gyámságától való távolodásnak világos jele volt, hogy Rajmund szabályzata szinte szó szerinti idézeteket emelt át az ágostonos regulából, amely természetesen sokkal nagyobb mozgásteret biztosított a közösség tagjai számára.⁴⁷ Természetesen arra is fontos utalni, hogy az önálló testületté alakulás legalább annyira köthető a 12. század elején még erőteljesen ható egyházi reformmozgalomhoz, mint a keresztes eszme sikeréhez. Ennek figyelmen kívül hagyásával a lovag- és ispotályos rendek kialakulása aligha érthető meg. E folyamat a közösségi élet Szent Ágoston által megálmodott keretei között ment végbe, és ez szemmel láthatóan a reform egyik fontos irányzata volt. A 19 cikkelyre bontható rendi szabályzat rendelkezett az oltárszolgálatról, az alalmazkodásról, a karitatív tevékenységekről, a büntetések, szankciók különböző formáiról, az elhunyt társakról való megemlékezés mikéntjéről, és nem utolsósorban a kereszt viseléséről (*crucem ferre, gerere*). Ahogyan a templomosok 1119/20-ra kialakuló regulája sem szabályozta a mindennapi élet minden szegmensét, a johanniták szabályzata sem véselt kőbe minden normát. Az eredetileg 72 pontból álló templomos rendi szabályzat a 13. század utolsó harmadára már közel 680 cikkelyt tartalmazott,⁴⁸ míg a johanniták, megtartva az eredeti regula kereteit, szokásjogi normákat (*usances*) rögzítettek, illetve precedentális eljárásjogot (*esgarts*) követtek már a korai időszaktól kezdve.⁴⁹

Nehéz megragadni azt a pillanatot, amikor Keresztelő Szent János tisztelete különös jelentőséget kapott, és az sem határozható meg pontosan, hogy mikortól tisztelték a Rend patrónusaként. Az a folyamat azonban egészen jól követhető, amelynek során a szaporodó adományok segítségével újabb és újabb ispotályok jelentek meg a zárandokútvonalak mentén, illetve a kikötővárosokban. Az „elterjedés” mintája hosszú időn keresztül ezt a sémát követte: az európai területeken kapott adományokból részben a kontinensen, részben pedig a Szentföldön újabb egységeket hoztak létre. Ez első látásra a ciszterci minta átvételének tűnik, és a bencések reformágának indult szervezet elképesztő sikerre vitte a rendházak számának növelését. A johanniták (és a templomosok) esetében persze volt egy nagyon fontos korlát: az adományok, majd az ebből származó indirekt bevételek egy jelentős részét vállalt tevékenységük (szegények ellátása, katonai tevékenység etc.) ellátására kellett fordítaniuk, és nem pusztán az új közössé-

47 – King, Edwin J.: *The Rule, Statutes, and Customs of the Hospitallers, 1099–1310*, London, Methuen, 1934. 2. Riley-Smith 2012: i. m. 48. Homonnai–Hunyadi 1998: i. m. 171–183.

48 – Curzon, Henri de (szerk.): *La Règle du Temple*, Paris, Société de l'Histoire de France, 1886. Barber, Malcolm–Bate, Keith (szerk.): *The Templars*, Manchester, Manchester University Press, 2002. 31–54. Lásd Cerrini, Simonetta (szerk.): *I templari, la guerra e la santità*, Rimini, Il Cerchio, 2000. 19–48.

49 – Riley-Smith 2012: i. m. 119.

gek megszervezésére. Az 1120-as évektől valóban elkezdődött a johanniták militarizálódása.⁵⁰ Eleinte pusztán katonai tanácsokra hívták meg előjáróikat, később várak védelmét bízták Szent János testvéreire, végül (az 1160-as évekre) tényleges fegyveres szolgálatban találjuk a rendtárgok egy részét. Ez a folyamat alaposan megváltoztatta a Rend eredeti karakterét, de a jeruzsálemi ispotály jelentőségét ez a folyamat nem csökkentette a 12. század során, sőt, 1156-ban jelentősen megnövelték az épületkomplexum méretét.⁵¹ Ezt a meggyőződésünket erősítik Roger de Moulins nagymester 1181–82-es statútumai, amelyek a szegények és betegek ellátására vonatkozóan fogalmaztak meg előírásokat. Ezekben az években járt a jeruzsálemi ispotályban egy ismeretlen német zarándok, aki részletesen leírta az ott megtapasztalt élményeit. Külön kiemelte, hogy az ispotályba leprásokon kívül minden rangú és rendű (és nemű) vendéget befogadtak, még „pogányokat (muszlimokat) és zsidókat is”.⁵²

A jeruzsálemi ispotály működésének mikéntjét nem szabad mechanikusan kivetítenünk a Rend Európában létrehozott ispotályaira, zarándok- és árvaházaira. Ez utóbbiak szinte kizárólag zarándokházakként működtek. Ezek a *pro bono* vendégházak a több ezer kilométeres úton elfáradt, kimerült, testileg és lelkileg legyengült zarándokokat látták el, roborálták, hogy eljussanak szent célpontjaikhoz és a hazaútra is maradjon energiájuk. Mindezt ráadásul ellenszolgáltatás nélkül végezték és az útjuk során elhalálozók temetését is magukra vállalták a johanniták. Azt sem állíthatjuk, hogy a Szent Városban létrehozott *xenodochium* a kor orvostudományi ismereteinek tárháza lett volna. Arról ugyan vita van a szakma képviselői között, hogy a muszlimok által létrehozott betegápoló intézményekben magasabb színvonalú gyógyító tevékenység folyt volna, de abban egyetértés alakult ki, hogy Bizáncban a *nozokomeionok* némelyikében, például a konstantinápolyi Pantokrátor ispotályban nagyon komoly tudás akkumulálódott.⁵³ A vitát érdekesen árnyalja, ha komolyan vesszük Jonathan Riley-Smith kissé szarkasztikus megjegyzését, miszerint a zarándokok nem a gyógyításért mentek a Szentföldre, hanem hogy ott haljanak meg.⁵⁴ Erre 1187, azaz a hattíni csata, illetve Jeruzsálem eleste után egyre nagyobb esély kínálkozott. A levantei latin keresztényekhez hasonlóan a lovagrendek szentföldi területszerzése is megtorpan a 12. század közepén, és az 1160-as évek végétől folyamatosan veszítettek a korábban megszerzett területekből. A johannita vezérkar Jeruzsálem muszlim elfoglalása

50 – Vö. Forey, Alan: The Militarisation of the Hospital of St. John, *Studia Monastica*, 26. évfolyam, 1986. 87–88.
García-Guijarro Ramos, Luis: La militarización de la Orden del Hospital, líneas para un debate, in *Ordens Militares, guerra, religião, poder e cultura – Actas do III Encontro sobre Ordens Militares*, II. kötet, Lisboa, Colibri, 1999. 293–302. Riley-Smith 2012: i. m. 27–37.

51 – Kedar, Benjamin Z.: A Twelfth-Century Description of the Jerusalem Hospital, Appendix, in Nicholson, Helen J. (szerk.): *The military orders*, II. kötet, *Welfare and Warfare* (a továbbiakban: *MO2*), Aldershot, Ashgate, 1994. 13–26.

52 – Uő: A Twelfth-Century Description of the Jerusalem Hospital, uo. 6–7.; lásd még Edgington, Susan: Medical Care in the Hospital of St. John in Jerusalem, in *MO2*, 27–33.

53 – Cf. Toll, Christopher: Arabic Medicine and Hospitals in the Middle Ages, a Probable Model for the Military Orders' Care of the Sick, in *MO2*, 35–41. Edgington: i. m. 32.; lásd még Miller, Timothy S.: The Knights of Saint John and the Hospitals of the Latin West, *Speculum*, 53. évfolyam, 1978. 709–733. Uő: *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, 2. kiad., Baltimore–London, The Johns Hopkins University Press, 1997. 12–29.

54 – Riley-Smith, Jonathan: *The First Crusade and the idea of crusading*, London, The Athlone Press, 1986. 24., 30.

után, 1187 késő őszen a Rend saját várába költözött egy időre, majd Akkó sikeres visszaszerzése után, 1191-ben, a templomosokhoz, illetve a frissen alapított Német Lovagrendhez hasonlóan a Jeruzsálemi Királyság új fővárosába, Akkóba tette át a székhelyét, ahol már 1155 óta működött johannita ispotály.⁵⁵ A városban szinte pontosan egy évszázadon keresztül működött a johannita központ, amelyben az ispotálynak is kiemelt szerepe volt. A Rend vezetőinek (preceptorok, perjelek) legmagasabb szintű gyűlése, a generális káptalanok (*capitulum generale*) összehívása évtizedeken keresztül esetlegessé vált, s nem is mindig Akkóba hívták össze az érintetteket.⁵⁶ Mindenesetre elmondható, hogy az akkói, ma is álló johannita komplexum világosan tükrözte a Rend kettős tevékenységét: a szegények, rászorulóknak segítségét és a katonai szerepvállalást.

A 13. század első harmadára a Rend és általában a lovagrendek szentföldi helyzete konszolidálódni látszott, sőt, 1229 és 1244 között Jeruzsálem újra keresztény kézre került, bár ebből legfeljebb II. Frigyes császár és a Német Lovagrend profitálhatott. A másfél évtizedes viszonylagos nyugalomnak a khorezmi törökök támadásai, illetve végső soron a gázai (La Forbie) ütközet (1244) vetett véget.⁵⁷ A lovagrendek hatalmas vérvesztéseget szenvedtek, az elesett lovagok és fegyverhordozók pótlása hosszú időt vett igénybe, s mire kilábalni látszottak a válságból, a három nagy lovagrend, illetve az európai érdekeltségek között komoly feszültségek támadtak, amely végül polgárháborús helyzet kialakulásához vezetett. A Szent Szabasz néven ismert viszály felszámolására csak 1258-ban került sor: ekkor a három nagy lovagrend békét kötött egymással.⁵⁸ De a további keresztény térvesztést nem tudták megakadályozni, s így módon a közvélemény kritikája felerősödött, ennek pedig egyik lecsapódása volt az adományok számának látványos csökkenése, másrészt a II. Lyoni Zsinaton (1274) komolyan fontolóra vették az egybegyűlteket a három nagy rend egyetlen vezérkar alá történő összevonását.⁵⁹

A szerencse nem fordult meg és 1291-ben a keresztények utolsó bástyája, Akkó is muszlim kézre került. A nagy lovagrendek mindegyike elveszítette szentföldi központját és meglehetősen sietve keresték a megoldást a kialakult helyzetben. A Szentföld visszaszerzése napirenden maradt, ezért sem a templomosok, sem pedig a johanniták nem akartak messze kerülni a levantei területektől. Az előbbieket számára kézenfekvő megoldás volt Ciprus szigete, hiszen

55 – Fontos hangsúlyozni, hogy a Szent Várost elfoglaló Szaladin szultán megengedte, hogy a johannita ispotály tovább működjön és zarándokokat fogadjon be.

56 – 1206-ban pl. a Rend margati várába. Lásd Riley-Smith 2012: i. m. 50–51.

57 – Hunyadi Zsolt: az elfeledett gázai csata, La Forbie (1244), in Pósn László–Veszprémy László (szerk.): *Elfeledett háborúk, középkori csaták és várostromok, 6–16. század*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016. 65–78.

58 – Bronstein, Judith: The Mobilization of Hospitaller Manpower from Europe to the Holy Land in the Thirteenth Century, in Burgdorf, Jochen–Nicholson, Helen J. (szerk.): *International Mobility in the Military Orders (Twelfth to Fifteenth Centuries), Traveling on Christ's Business*, Tuscaloosa, University of Alabama Press, 2006. 32. Sarnowsky, Jürgen: Die Ritterorden und Der Krieg von St. Sabas, *Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica*, 17. évfolyam, 2012. 79–80.

59 – Forey, Alan J.: A Hospitaller Consilium (1274) and the Explanations Advanced by Military Orders for Problems Confronting Them in the Holy Land in the Later Thirteenth Century, *Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica*, 16. évfolyam, 2011. 7–17.

I. (Oroszlánszívű) Richárd révén már egy évszázada birtokolták a sziget egy részét. A johanniták, jobb lehetőség híján, szintén Cipruson próbálták kialakítani az új központot, hiszen a szigeten hosszú ideje voltak komoly gazdasági érdekeltségeik (cukornádültetvényeik).⁶⁰ A két dudás azonban nem fért meg egy csárdában, ezért 1306-tól kezdve a johanniták Rodosz szigetét szemelték ki, és 1309/10-re el is foglalták az addig bizánci despoták ellenőrzése alatt álló szigetet.⁶¹ Az első években csak Rodosz és Kos szigetét vették birtokukba, később azonban egy tucatnyi kisebb sziget fennhatóságát is a magukénak tudhatták. Időnként kiújulnak a vádak a johanniták kolonizációs szerepével és céljaival kapcsolatban, de fontos hangsúlyozni, hogy a szó klasszikus értelmében bizonyosan nem zsákmányolták ki a sziget erőforrásait, illetve azok görög lakosságát. Sőt, több tekintetben is komoly innovációt hajtottak végre a több mint két évszázados jelenlétük során a Földközi-tenger keleti medencéjében azokból a befizetésekből, amelyet a Rend európai perjelségei teremtettek elő adományokból és gazdálkodásuk révén. Rövid távon azonban komoly pénzügyi válság köszöntött Szent János testvéreire: részben Rodosz elhúzódó és költséges ostroma, részben – bármilyen furcsán hangzik – az 1311/12-ben felosztatott templomosok javainak átvétele adósságcsapdába rántotta az intézményt, és Foulques de Villaret nagymesternek nagyon alapos terveket kellett kidolgoznia és végrehajtania, hogy a Rend tovább működhessen.⁶² A talpraállás nehéz folyamata 1335-ig tartott, amelynek végén a Rend hatékonyabb szervezeti felépítéssel és világos célokkal folytatta tevékenységét, s így elkerülhette a templomosok sorsát – bár VI. Kelemen pápa (1342–1352) 1342-ben figyelmeztette a rendi vezetést erre az eshetőségre.⁶³ Talán ezért, az 1340-es évektől újra komoly szerepet vállaltak a késő középkori keresztes hadjáratok megszervezésében és végrehajtásában, mint például a Szmirna megszerzésével záruló 1344-es hadjárat során, amelynek eredményeképpen a keresztények hídfőállást létesíthettek a kis-ázsiai partokon.⁶⁴ Szmirnát 1402-ben Timur Lenk

60 – Luttrell, Anthony: Sugar and Schism, The Hospitallers in Cyprus from 1378 to 1386, in Bryer, Anthony–Georghallides, G. S. (szerk.): *The Sweet Land of Cyprus*, Nicosia, Cyprus Research Centre, 1993. 157–166.

61 – Uő: The Greeks of Rhodes under Hospitaller Rule, 1306–1421, *Rivista di Studi Bizantinie Neoellenici*, 29. (új) évfolyam, 1992. 221. Lásd még Uő: Malta and Rhodes, Hospitallers and Islanders, in Victor Mallia-Milanes (szerk.): *Hospitaller Malta, 1530–1798*, Malta, Mireva, 1993. 255–284.; Uő: *The Town of Rhodes, 1306–1356*, Rhodes, City of Rhodes Office for the Medieval Town, 2003. 76–78.

62 – Uő: Notes on Foulques de Villaret, Master of the Hospital, 1305–1319, in *Les Hospitaliers de Saint Jean de Jérusalem de Chypre et de Rhodes de hier aux chevaliers de Malte aujourd'hui*, Paris, Conseil international de la langue française, 1985. 73–90. Uő: Gli Ospitalieri di San Giovanni di Gerusalemme dal continente alle isole, in Uő: *The Hospitaller State on Rhodes and its Western Provinces, 1306–1462*, Aldershot, Ashgate, 1999, II 75–91. Uő: The Hospitallers and the Papacy, 1305–1314, in Borchardt, Karl–Bunz, Enno (szerk.): *Forschungen zur bayerischen und fränkischen Geschichte. Peter Herde zum 65. Geburtstag*, Stuttgart, Hiersemann, 1998. 595–622.

63 – Uő: The Hospitallers at Rhodes, 1306–1421, in Setton, Kenneth M. (szerk.): *A History of the Crusades*, Madison, University of Wisconsin Press, 1975. 294.

64 – Sarnowsky, Jürgen: Die Johanniter und Smyrna 1344–1402, *Römische Quartalschrift*, 86. évfolyam, 1991. 215–251. és 87. évfolyam, 1992. 47–98.

visszafoglalta, így a hídfőállás a johannita érdekszférába, a Dodekanéosz közelébe, Bodrum-ba került át, és ott működött egészen 1522-ig.⁶⁵

1378-tól ráadásul belső megosztottság is nehezítette a Rend tevékenységét: az ún. nagy nyugati egyházzsúvás komoly kihívások elé állította Szent János testvéreit nemcsak a Rend egészén belül, de helyenként még a tartományok is kettészakadtak.⁶⁶ A Rodosz-vezette szigetekre ugyanakkor a 14. század elejétől a 15. század közepéig a mamelukok jelentették a legnagyobb veszélyt (1440, 1444), majd ezt követően az oszmán törökök határozták meg a régió védelmi politikáját egészen 1522/23 fordulójáig, amikor a johanniták feladták az Égei-tenger keleti medencéjének védelmét. Néhány évnyi helykeresés után, 1530-ban megkapták Málta szigetét V. Károlytól és egészen 1798-ig itt működött a Rend központja.

3. A Rend felépítése: a *membrumok*tól a Konventig

A rendi hierarchia kialakítása a 12. század elejétől kezdve több mint két évszázadon át zajlott. A Rend felépítésének meghatározó elemei a *preceptoriumok*,⁶⁷ olyan, alapvetően gazdasági alap-egységek voltak, amelyeket egy adott rendi tisztségviselő (*preceptor*) irányítása (parancsnoklata) alá rendelték. A *preceptoriumok* alapvető építőkövekből álltak össze: házak (*domus*) rezidens tagsággal, ispotályok (*hospicium, hospitale*), várak és egyéb „tartozékok” (*membra, camerae, grangiae*).⁶⁸ Ennek felismerése rendkívül fontos a rendtörténetírás számára, mert ebből egyértelműen kiderül, hogy a *domus* és a *preceptorium* nem azonos szinten lévő fogalmak, ily módon nem felcserélhetők. Voltak olyan *preceptorok*, akik egyidejűleg több ház (*domus*) vezetését látták el,⁶⁹ s ennek az ellenkezőjére is van példa: *preceptoriumok domus* nélkül (idehaza pl. Szentiván). A *preceptorok* eleinte meghatározott időre (általában 10 évre) kaptak kinevezést elvben a generális káptalantól, illetve a nagymestertől, vagy akadályoztatása esetén a Konventtől, azaz a Rend vezérkarától. A késő középkorban lassan terjedni kezdett az élethosszig tartó kinevezés,

65 – Heslop, Michael: The Search for the Defensive System of the Knights in the Dodecanese (Part II, Leros, Kalymnos, Kos and Bodrum), in Piana, Mathias–Carlsson, Christer (szerk.): *Archaeology and Architecture of the Military Orders*, Farnham, Ashgate, 2014. 29–68. Hunyadi Zsolt: Vigla – a Dodekanéosz fénytávíró hálózata, in Z. Karvalics László–Fábián Borbála (szerk.): *A fény információ-történetéhez*, Budapest, Gondolat, 2017. 86–105.

66 – Luttrell, Anthony: Intrigue, Schism, and Violence among the Hospitallers of Rhodes, 1377–1384, *Speculum*, 41. évfolyam, 1966. 34–48. Uő, Popes and crusades, 1362–1394, in *Genèse et débuts du grand schisme d'Occident*, Paris, Éditions du CNRS, 1980. 575–585. Uő 1993: 157–166. Hunyadi Zsolt: Törésvonalak: a johannita magyar–szláv rendtartomány a szkizma idején, in Kincses Katalin Mária (szerk.): *Hadi és más nevezetes történetek, Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*, Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018. 216–218.

67 – Riley-Smith 2012: i. m. 82–83.

68 – Luttrell, Anthony: The Finances of the Commander in the Hospital after 1306, in Luttrell, Anthony–Pressouyre, Leon (szerk.): *La commanderie, institution des ordres militaires dans l'Occident médiéval*, Paris, CTHS, 2002. (a továbbiakban: *La Commanderie*) 279.

69 – Vő. *La commanderie*, passim.

de ebben a kiváltságban elsősorban a Rendben több évtizede szolgálók részesülhettek.⁷⁰ Voltak olyan preceptoriumok is, amelyek vezetését, valamint bevételeit az adott tartomány perjele, néha pedig maga a nagymester magához rendelte. Ezek voltak a *camera prioralis*, illetve *magistralis* egységek: az előbbieket a perjel jövedelmeit egészítették ki, az utóbbiak általában akkor jöttek létre, ha nem sikerült az előírt időn belül betölteni a megüresedett preceptorati tisztséget. Preceptorok hiányában a korai időszakban a *custos*, azaz az őrtestvér is jogosult volt a preceptorium javainak kezelésére,⁷¹ a 14. századtól azonban elterjedt a szokás, hogy világiakat nevezett ki a rendi vezetés erre a feladatra.⁷² Mértékét tekintve a legjelentősebb a *responsio* címen fizetett adó volt. Jóllehet már a Rend létrejöttékor történtek kísérletek a *responsio* mértékének meghatározására,⁷³ a legkorábbi időszakban a létszükségleten felül minden felesleget el kellett küldeni a központnak. A rendi statútumok tanúsága szerint azonban ez a gyakorlat visszaélésekre adott alkalmat, mivel a preceptorok egy része időnként eltérően értelmezte a „létszükséglet” fogalmát. Ezért az 1262-es generális káptalanon rögzítették, s később többször megerősítették, hogy a perjeleknek számadáskönyvet kell vezetniük,⁷⁴ s a bevétel bizonyos hányadát évente be kell fizetniük.⁷⁵ Ez a preceptorium bruttó jövedelmének egyharmada volt, de a generális káptalan meghatározhatott egy ettől eltérő, előre rögzített összeget is.⁷⁶ Ezt a generális káptalanon megjelenő preceptoroknak kellett befizetniük a Rend kincstárába (*thesaurus communis*, illetve *aerarium commune*) egy konventuális tisztségviselőn (*receptor generalis*) keresztül, akinek elsődleges feladata a rendi adók begyűjtése, illetve a begyűjtés megszervezése volt. Nem a magyar perjelség elöljárója volt az egyetlen, aki rendszeresen távol maradt a generális káptalanokról, vagy csak képviseltette magát. Gyakran előfordult, hogy a rendtartományok más perjelségekkel juttatták el a befizetéseket, mint például az angolok a Toulouse-i perjelséggel; de az sem volt ritka, hogy világiak gyűjtötték össze az adókat: velencei vagy genovai kereskedők, sőt nem egy esetben firenzei bankárok. Az *Alberti Antichi* bank például gyakran szállított pénzt johannita felkérésre. A pénzügyi év lezárulta után „év közben” is elküldhették az adókat Rodoszra vagy

70 – Bonneaud, Pierre: La règle de l’ancianitas dans l’ordre de l’Hôpital, le prieuré de Catalogne et a castallania de Amposta aux XIVe et XVe siècles, in Borchardt, Karl–Jaspert, Nikolas–Nicholson, Helen J. (szerk.): *The Hospitallers, the Mediterranean and Europe, Festschrift for Anthony Luttrell*, Aldershot, Ashgate, 2007. 221–232.

71 – Luttrell, Anthony: The Hospitallers of Rhodes at Treviso, 1373, in Uő: *The Hospitallers of Rhodes and Their Mediterranean World*, London, Variorum Reprints, 1992. XIV 762. Gervers, Michael: The commandery as an economic unit in England, in *La Commanderie*, 249.

72 – Luttrell, Anthony: Spiritual Life of the Hospitallers of Rhodes, in Nowak, Zenon Hubert (szerk.): *Die Spiritualität der Ritterorden im Mittelalter*, Ordines Militares–Colloquia Torunensia Historica VII, Toruń, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1993, 79. Uő: The Economy of the Fourteenth-Century Aragonese Hospital, *Estudis Castellonense*, 6. évfolyam, 1994–1995. 760., 762.

73 – Homonnai–Hunyadi: i. m. 177. Cartulaire nos. 70., 2653. Vö. Luttrell, Anthony: The Hospitallers’ Western Accounts, 1373/4 and 1374/5, *Camden Miscellany*, 30. évfolyam, 1990. 1–21., Nicholson 2001: i. m. 78. Riley-Smith 2012: i. m. 70., 75.

74 – 1262, § 23. King 1934: i. m. 59. Luttrell, Anthony: The Hospitallers’ historical activities, 1291–1400, in Uő: *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West, 1291–1440*, London, Variorum, 1978. XVII, 7.

75 – 1262, § 20. King 1934: i. m. 58.

76 – Nisbet, James E.: Treasury Records of the Knights of St. John in Rhodes, *Melita Historica*, 2. évfolyam, 1957. 96.

Avignonba. Az 1344-es generális káptalan rendelkezése szerint az itáliai „nyelv” (*lingua*) perjelségei Avignonba küldték befizetéseiket, de a messinai és a magyar perjelségnek Nápolyba kellett eljuttatnia *responsióját* augusztus közepéig.⁷⁷

Az adminisztratív alapegységek, azaz a preceptoriumok alkották a tartományt (*provincia*), amelyet a johanniták perjelségnek (*prioratus*), illetve nagyperjelségnek neveztek.⁷⁸ Még a nemzetközi szakirodalomban sem kapott kellő hangsúlyt az a tény, hogy a tartományok megszerzése a 12. századi szerzetesi reform lovagrendi nívója volt. A johannita perjelségek, illetve a templomos provinciák kötötték össze hatékony módon a rendek központjait az akár nagy földrajzi távolságban lévő preceptoriumokkal.⁷⁹ A ciszterciektől „eltanult” generális káptalan is komoly segítséget jelentett a hatékony információáramlásban, de az operatív működésben, reakciókban nem volt elég gyors. A rendi hierarchia középső szintje biztosította a központosítás érvényre jutását. Ráadásul az 1270-es évektől a johanniták a még hatékonyabb működés érdekében a nagyperjelségekből ún. „nyelveket” (*lingua, langue*) hoztak létre.⁸⁰ Ezek az adminisztratív egységek nem feltétlenül az azonos nyelvet beszélő tartományokat fogták össze, az elnevezés sokkal inkább egyfajta kulturális egységre vagy legalábbis közelségre utalt. A század végétől pedig a rendi vezérkar is a nyelvek által „delegált” eljárókkal egészült ki. A magyar rendtartomány nem alkotott önálló „nyelvet”, hanem – bár a kérdés máig nem tisztázott – úgy tűnik, hogy a 13. század legelejéig a cseh rendházakkal közösen alkotott tartományt,⁸¹ ezt követően a nyelvek létrejöttéig önállóan működött, hol francia, hol pedig német tartományi eljárókkal.⁸² Végül pedig, a 14. század elejétől, az itáliai nagyperjel gyakorolt fennhatóságot Magyarországon, amikor a Magyar–Szlavón rendtartomány – feltehetően Anjou hatására – az itáliai nyelvhez csatlakozott és ettől az időszaktól kezdve hosszú évtizedeken keresztül itáliai és provanszál származású perjelek felügyelték a tartomány ügyeit.⁸³

77 – National Library of Malta, Archives of the Order of Malta (AOM) 280, fol. 48v. Bár a perjelségek általában összegyűjtötték az adókat a területükön lévő preceptoriumokból, az öt nagy dél-itáliai preceptorium közvetlenül fizette a *responsiót*. Vö. Luttrell 1990: i. m. 4–5. AOM 316, fol. 234r–v, AOM 320, fol. 50v–51r. Uő: Venice and the Hospitallers of Rhodes in the 14th century, *Papers of the British School at Rome*, 26. évfolyam, 1958. 199.

78 – Cf. Jonathan Riley-Smith: The Origins of the Commandery in the Temple and Hospital, in *La Commanderie*, 16.

79 – Riley-Smith, Jonathan: *Templars and Hospitallers as Professed Religious in the Holy Land*, The Conway Lectures in Medieval Studies, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2010. 47.

80 – Riley-Smith 2012: i. m. 128–129.

81 – Reiszig: i. m. I, 27. Hunyadi Zsolt: A johanniták a középkori Magyarországon, az első évtizedek, in Homonnai Sarolta–Piti Ferenc–Tóth Ildikó (szerk.): *Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Az I. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1999. 32. Uő: The Formation of the Territorial Structure of the Templars and Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary, in Borchardt, Karl–Jan, Libor (szerk.): *Die Geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter*, Brno, Matice moravská, 2011. 183–197.

82 – Vö. Luttrell, Anthony: The Hospitaller Province of Alamanía to 1428, in Nowak, Zenon Hubert (szerk.): *Ritterorden und Region, Ordines militares – Colloquia Torunensia Historica VIII*, Toruń, UMK, 1995. 31.; lásd még Borchardt, Karl: The Hospitallers, Bohemia, and the Empire, 1250–1330, in Sarnowsky, Jürgen (szerk.): *Mendicants, Military Orders, and Reginalism in Medieval Europe*, Aldershot, Ashgate, 1999. 211.

83 – AOM 347, fol. 51r–v. A magyar rendtartomány és a nyelvek 15. századi problémájára lásd Ribi András: a várnagy és a püspök – fehérvári johannita preceptorok karrierje a 15. század második felében, in *X. Medievisztikai Konferencia (Szeged, 2017. június 7–9.) előadásai*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2018. 97.

Nyelv	Perjelségek
Provence	St-Gilles és Toulouse perjelségei
Francia	Francia, Aquitánia, Champagne perjelségei
Auvergne	Auvergne perjelsége
Alemania	Alemania, Csehország, Dacia (Skandinávia), (Magyar–Szlavón) perjelségek
Anglia	Anglia (Skócia és Wales) és Írország perjelségei
Aragónia	Navarra és Katalónia perjelségei, valamint Amposta
Kasztília	Kasztília–Leon és Portugália perjelségei
Itália	Lombardia, Velence, Pisa, Róma, Capua, Barletta, Messina, Magyar–Szlavón/Vránai perjelségek

A Rend tagjai a fent vázolt hierarchiába tagozódtak be, amelynek alapját az ún. *stagia* jelentette.⁸⁴ Távoli párhuzamot lehet vonni a bencésekkel, amennyiben a tagok ugyan általában az egész rendhez tartoztak, abba léptek be, amikor habitusukat felöltötték, de gyakorlatilag szigorúan egy adott preceptorium rezidens közösségének (*conventus*) lettek részei. Ezt a közösséget csak előjárójuk kifejezett engedélyével hagyhatták el, sőt, a rendi vezetés időnként az egyes preceptoriumok vagy akár az egész perjelség tagfelvételi jogát is korlátozhatta. A teljes státuszú rendtagok (*fratres professi*) hármass szerzetesi fogadalmat (engedelmesség, szegénység, szüzenesség) tettek belépésükkor. A lovagrendek tagjai számára az engedelmesség (*obedientia*) volt talán a legfontosabb, hangsúlyosabb más szerzetesrendekhez képest. Clairvaux-i Szent Bernátnak a templomos életemény megismertetésére írt buzdító beszéde világosan fogalmaz e tekintetben: „az egész közösségnek egy a szíve-lelke, s így semmiképpen nem a saját szándékukat, hanem az előjáró akaratát igyekeznek teljesíteni”.⁸⁵ A johanniták nomenklatúrájában az *Obedientia* a Rend egészét is jelentette, amennyiben a tagság egésze alá volt vetve a nagymester (*magnus magister*) akaratának, akit a generális káptalan választott, és a pápa erősítette meg hivatalában. A szegénységi fogadalom a személyes vagyontalanságra és nem a Rendre mint intézményre vonatkozott, mint a szerzetesrendeknél általában. A szüzenességi fogadalomnak is nagy jelentősége volt, de a késő középkorban már elfogadták özvegyek belépését is. Ugyanakkor nem látjuk nyomát a spanyol–portugál rendeknél megfigyelhető házassági szüzenesség elfogadásának.

A teljes értékű rendtagoknak három nagy csoportja alakult ki a 12. század végére, azaz közel egy évszázad változásai formálták ki a rendi struktúrát: lovagok (*mileses*), szolgálotestvérek (*fratres servientes*, avagy *sariantes*) és káplánok (*fratres presbyteri*, illetve *capellani*). Még ma is él

84 – Nicholson 2001: i. m. 80. Borchardt, Karl: Urban Commanderies, in *La Commanderie*, 298.

85 – Szent Bernát: *Az új lovagság dicsérete*, ford. Veszprémy László, Budapest, Szent István Társulat, 1999. 179.

az a széles körben elterjedt nézet, miszerint a Rend lovag státuszú tagjainak nemesi származásukat igazolni kellett mindkét ágon, több generációra visszamenőleg. A kutatások eredményei ezzel szemben arra mutatnak rá, hogy a *militesek* jelentős hányada eredendően az európai társadalmak középosztályából, a kis- és középnemesekből, illetve egyéb közsabadokból került ki.⁸⁶ Ugyanakkor a Rend női ágának, azaz Szent János nővéreinek statisztikusan magasabb volt a társadalmi helyzete és vélhetően vagyonosabb családokból kerültek ki.⁸⁷ Az elvárás a törvényes frigyból való születés⁸⁸ és a lovagi státusz, valamint a szolgaság minden típusától való mentesség volt. Az kétségtelen, hogy a rendi bevételek megcsappanása miatt, illetve a működés hatékonyságát célozva, a Rend egyre több megszorítást vezetett be a rendtagok felvételét illetően.⁸⁹ Az egyre magasabb társadalmi státusz megkövetelése a belépőkkel szemben burkoltan a johanniták számára történő potenciális adományok nagyságát kívánta növelni. A fegyverrel szolgálók, illetve az európai rendházakban élő szolgálotestvérek közötti éles különbségtétel is csak fokozatosan alakult ki. A fegyver nélkül szolgálók nagy része sosem járt a Szentföldön vagy a Földközi-tenger keleti medencéjében, a horizontális mobilitás többnyire a johannita tisztviselők kiváltsága és persze kötelessége volt.⁹⁰ A káplánok⁹¹ kapcsán pedig fontos kiemelni, hogy hosszú időn keresztül a johanniták soraiban nem voltak felszentelt papok, s kénytelek voltak a helyi plébánosok szolgálatát igénybe venni. 1262-ben még statútum írta elő, hogy ha nincs elegendő káplán a Rendben, akkor toborozzanak, de idővel nőni kezdett a számuk, és az 1265-ös generális káptalan rendelkezései rögzítették, hogy csak azt a testvért lehet felszentelni, aki legalább egy évig szolgált a Rendben.⁹² Azt is szigorúan kezelték, hogy a Rend árvaházai-ban nevelkedett gyermekeket nem lehetett aldiakónussá, illetve diakónussá tenni, amíg el nem

86 – Lásd például Roholczi Tót Lőkös felvételét a Rendbe 1358-ban, AOM 316, fol. 258r. Engel 1997: i. m. 116. Vö. Hunyadi 2010: i. m. 317–318. Az európai helyzetről lásd Luttrell, Anthony: *The Hospitallers of Rhodes, Prospectives, Problems, Possibilities*, in Fleckenstein, Joseph–Hellmann, Manfred (szerk.): *Die Geistlichen Ritterorden Europas*, Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1980. 264. Forey, Alan: *Recruitment to the military orders (12th to mid-14th century)*, *Viator*, 17. évfolyam, 1986. 143., 147. Luttrell, Anthony: *The Military Orders, 1312–1798*, in Riley-Smith, Jonathan (szerk.): *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, Oxford–New York, OUP, 1997. 330., 346.

87 – Lásd Luttrell, Anthony–Nicholson, Helen J.: *Introduction, a Survey of Hospitaller Women in the Middle Ages*, in Uő (szerk.): *Hospitaller Women in the Middle Ages*, Aldershot, Ashgate, 2006. 27–29.

88 – Vö. Forey 1992: i. m. 187–188. Ennek az elvárásnak sem tudott teljesen megfelelni a Rend, de 1270-től korlátozta a nem törvényes házasságból születettek hivatalviselését.

89 – Eickels, Klaus van: *Military orders and their importance for the demonstration of noble status in the later Middle Ages*, in Bárány Attila et al. (szerk.): *Műveltség és társadalmi szerepek, Arisztokraták Magyarországon és Európában*, Debrecen, DE TI, 2014. 29–36.

90 – Burgtorf–Nicholson: i. m. passim.

91 – Sarnowsky, Jürgen: *The priests in the military orders, a comparative approach of their standing and role*, in Josserand, Philippe–Oliveira, Luis F.–Carras, Damien (szerk.): *Élites et ordres militaires au Moyen Age, Rencontre autour d'Alain Demurger*, Madrid, Casa de Velázquez, 2015. 215–224.

92 – A probléma megnyugtatóan sosem rendeződött. Több mint egy évszázaddal később, 1373-ban a Francia perjelség 70 preceptoriumából 11 konventben nem volt káplán. Lásd Luttrell, Anthony: *Spiritual Life of the Hospitallers of Rhodes*, in Nowak, Zenon Hubert (szerk.): *Die Spiritualität der Ritterorden im Mittelalter*, Toruń, UMK, 1993. 80. Ugyanakkor a késő középkorban már olyan preceptoriumok is voltak, ahol csak káplánok szolgáltak. Ilyen volt például az utrechti Szt. Katalin konvent. Winter, Johanna Maria van: *Sources concerning the Hospitallers of St. John in the Netherlands, 14th–18th centuries*, Leiden–Boston–Köln, Brill, 1998. 10.

érték a kánonjogilag megkövetelt kort.⁹³ Logikus előjoguk volt, hogy nem a generális káptalan, hanem a Rend káplánjai választották meg a konventuális perjelt, aki a rendi vezérkar olyan tagja volt, aki nem tartozott egy konkrét nyelvhez sem.⁹⁴

A három meghatározó jelentőségű csoport mellett adományozókat (*donati*)⁹⁵ és *confratere*-ket, illetve *consororok*at találunk a johannita rend kötelékében. Az előbbiek olyan világi személyek voltak, akik a Rend házaiban éltek, a rendtagokat segítették napi tevékenységükben, és szándékukban állt teljes jogú taggá válni, valamint szerzetesi esküt tenni, ha erre lehetőség kínálkozott. Ebben világos különbség volt a *confraterek*hez, illetve *consororok*hoz hasonlítva őket: ez utóbbiak csak életük zárópontjaként kívánták felölni a rendi habitust, amelyben gyakran el is temették őket a Rend valamely *cemeteryum*ában.⁹⁶ Ők általában életük egy pillanatában jelentős adományt tettek a Rend javára, mint például II. András magyar király, de nem tervezték magukra ölni a rendi habitust. Ugyanakkor van olyan történelmi elképzelés,⁹⁷ miszerint a *donatusok* köre a *confraterek* közül került ki: az egyszeri adományból rendszeres adakozás lett, majd beköltöztek valamely rendházba és az adott közösség aktív tagjaivá váltak. A női rendtagokat leszámítva a fenti rendi státuszok mindegyikére fogunk példát látni a Magyar–Szlavón rendtartomány történetének megismerése során.

Szólnunk kell a johanniták alapvető kiváltságairól is. A johanniták szemmel láthatóan a templomosok által megszerzett kiváltságokat⁹⁸ tekintették etalonnak és törekedtek megszerzésükre. A johanniták első kiváltásukat még II. Paschalis pápától (1099–1118) kapták az 1113. évi *Pie postulatio voluntatis* kezdetű oklevélben.⁹⁹ Már ez a privilégium felmentette őket a tizedfizetés alól, jöllehet a püspök joghatósága alól még nem vette ki az újonnan létrejött testületet. A második fontos fázist II. Ince pápa (1130–1143) 1135-ben kiadott *Ad hoc nos disponente* kiváltságlevele jelenthette,¹⁰⁰ amely – egyéb egyházi kiváltságok mellett – kiemelte az ekkor még katonai szerepet nem játszó ispotályos rendet a megyéspüspök joghatósága alól. Két évvel később, vagyis a templomosokkal szinte egy időben, 1137-ben

93 – Riley-Smith 2012: i. m. 100.

94 – Nicholson 2001: i. m. 75.

95 – Általában lásd Oberste, Jörg: Donaten zwischen Kloster und Welt. Das Donatenwesen der religiösen Ritterorden in Südf Frankreich und die Entwicklung der städtischen Frömmigkeitspraxis im 13. Jahrhundert, *Zeitschrift für Historische Forschung*, 29. évfolyam, 2002. 2–37. A johannitákról lásd Nicholson 2001: i. m. 85.

96 – A *confraterek* erre 1183-tól kaptak engedélyt (feltéve, hogy nem voltak kiközösítve), de vélhetően a pápai jóváhagyás egy már létező szokást szentesített. Vö. Riley-Smith 2012: i. m. 266.

97 – Riley-Smith 2012: i. m. 109.

98 – Nem az eredetiséget vitatandó, de a templomosok számára az ötletadók minden kétséget kizáróan a ciszterciták voltak, az ötletgazda pedig maga Clairvaux-i Szent Bernát volt. Vö. Hunyadi Zsolt: A magyarországi johannitáknak és templomosoknak adott 12. századi kiváltságok pápai oklevelek tükrében, *Századok*, 146. évfolyam, 2. szám, 2012. 389–404.

99 – Hiestand: i. m. II, 194–197.

100 – Uo. II, 206–208.

Ince újabb kiváltságban részesítette Szent János testvéreit, amelynek részeként temetési jogokat engedett át nekik.¹⁰¹ Ugyanő újabb két év elteltével *Quam amabilis Deo* kezdetű 1139. évi oklevelében¹⁰² – amely okkal emlékeztet a templomosok *Omne datum optimum* kezdetű kiváltságlevelére – a helyi püspököket szólította fel arra, hogy segítsék elő a Rend alamizsnagyűjtő tevékenységét, illetve hogy fokozzák a hívek adakozókedvét bűneik hetedrésznének elengedését kínálva cserében. Másfél évtizeddel később, 1154-ben, azaz nagyjából a Rend magyarországi megtelepedésének idején, IV. Anasztáz pápa (1153–1154) megújította és kiegészítette a *Christiane fidei religio* kezdetű oklevelet, és ettől kezdve a johanniták soraiból kerülhettek ki felszentelt papjaik, azaz megjelentek a rendi káplánok.¹⁰³ Kissé anyagiasan közelítve meg a kérdést, nyilvánvaló, hogy nem csak a rendi igényeket elégítette ki a kiváltság, hanem újabb bevételi forrásokat jelentett a rend számára, elsősorban az európai területeken, ahol a káplánok aránya mindig nagyobb volt, mint a Szentföldön.

A johanniták működésének és tevékenységük megszilárdulásának első évszázadát a fenti kiváltságok megszerzése és a rendszeres megújításukra tett erőfeszítések jellemezték. Különösen hangsúlyos szerep jutott az európai rendtartományokban a világi klérussal folytatott küzdelemnek, amelynek során megpróbálták érvényt szerezni az *exemptió*knak. A források tanúsága szerint a legtöbb egyházmegyében komoly viszályokat szított a püspöki jövedelmek egy részének megszerzése,¹⁰⁴ már csak azért is, mert időnként maguk a johanniták is visszaéltek a kiváltságaikkal. Erről tanúskodnak az egyetemes zsinatok jegyzőkönyvei, az egyes püspökségek területén folytatott évtizedes tizedviták, vagy akár a pápai dekretálisok, amelyek egy-egy konkrét ügyből kiindulva próbáltak általános megoldást adni a vitatott kérdésekre.¹⁰⁵

101 – Uo. II, 104–135. Vö. Clarke, Peter D.: *The Interdict in the Thirteenth Century, a Question of Collective Guilt*, Oxford, OUP, 2007. 69–71., 138–139.

102 – Hiestand: i. m. II, 137–162.

103 – Cartulaire no. 226.

104 – Riley-Smith 2012: i. m. 155–158. Lásd még Bellomo, Elena: *The Templar Order in North-West Italy (1142–c.1330)*, Leiden–Boston, Brill, 2008. 29., 43., 152.

105 – Vö. Garcia-Guijarro, Luis Ramos: Exemption in the Temple, the Hospital and the Teutonic Order, Shortcoming of the Institutional approach, in *MO2*, 289–293.

4. A johanniták megjelenése a Magyar Királyság területén: a letelepedés

Szent János testvéreinek megjelenése és megtelepedése a Magyar Királyság területén számos kérdést vet föl. Egyrészt a 12. századból meglehetősen kevés adattal rendelkezünk. Másrészt, bár számos regionális tanulmány látott napvilágot az elmúlt két-három évtizedben, még ma sincs egyértelműen kirajzolódó minta, amelyet a johanniták követhettek európai elterjedésük során. Azt ma még végképp nem tudjuk meghatározni, hogy működött-e eltérő kelet-európai minta a nyugati *preceptorium*ok megjelenéséhez képest, de már most bizonyosnak látszik, hogy itt az uralkodó dinasztiák sokkal meghatározóbb szerepet játszottak a lovagrendek letelepedésében, mint a Latin Kereszténység nyugati régiójában, ahol a magánadományozók jelentősége és túlsúlya az egész középkoron át megmaradt.

A kezdetek, azaz a magyar „érintettség” akár 1135-ig visszavezethető, ráadásul egészen a Szentföldre. Ebben az évben egy Petronella nevű magyar nő két házat vásárolt Jeruzsálemben 440 bizánci aranyért, hogy azokat saját nemzete ispotályként használja (*in hospitalem sue genti*). Bár az ügylet magyar tanúi (egy Kozma nevű magyar remete, a társa Bonifác, illetve egy Simon nevű főesperes) nem feltétlenül utalnak johannita kapcsolatra, az ügylet jelentőségét világosan jelzi, hogy a jeruzsálemi pátriárka mellett több püspök is jelenlétével erősítette meg a tranzakciót. Szent János testvéreinek szerepére utal, hogy az adásvételt aláírásával erősítette meg Rajmund du Puy, a Rend (nagy)mestere is (*Raimondus, magister Hospitalis*), s minthogy a vásárlás tárgya ispotályként használandó épület volt, nem lehetetlen, hogy a vendégház rendi kezelésbe került.¹⁰⁶ Bármi is lett a két ház sorsa,¹⁰⁷ a 12. század közepén a Kárpát-medencében letelepedni készülő johannitákhoz közvetlenül nem lett közük.

Az bizonyítható, hogy a johanniták a szomszédos osztrák és cseh területekkel szinte egy időben¹⁰⁸ jelentek meg a Magyar Királyság területén, és ma már az is jól látható, hogy az első alapítások közvetlenül nem köthetők a II. kereszties hadjárat hazánkban, illetve a régió átvonuló seregeihez.¹⁰⁹ Sem III. Konrád, sem pedig VII. Lajos nem érkezett ilyen tervekkel,

106 – Rozière, Eugène (szerk.): *Cartulaire de l'Église du Saint Sepulchre de Jérusalem*, Paris, Imprimerie nationale, 1849. 201–202. Hazai kiadása: Wenzel Gusztáv (szerk.): *Árpádkori új okmánytár*, I–XII. kötet, Pest, 1860–1874. (a továbbiakban ÁÚO) I, 52–53. Az ispotályok lokalizálására lásd Prawer, Joshua: *Crusader Institutions*, 2. kiadás, Oxford, OUP, 1998. 98. Lásd Favreau, Marie-Luise: *Studien zur Frühgeschichte des Deutschen Ordens*, Stuttgart, Ernst Klett Verlag, 1973. 26., 45–46.

107 – A johanniták szolgálonépei között tűnt fel egy Magyarországi Róbert, aki házai után cenzust fizetett, de nincs elég adatunk ahhoz, hogy a Petronella által vásárolt házakhoz kössük. AOM 3, nr. 68. Kiadása: Pauli, Sebastiano (szerk.): *Codice diplomatico del Sacro militare Ordine Gerosolomitano, oggi di Malta*, I–II. kötet, Lucca, 1733–1737. I, 233. Cartulaire no. 422.

108 – Dauber, Robert L.: *Der Johanniter-Malteser-Orden in Österreich und Mitteleuropa. 850 Jahre gemeinsamer Geschichte*, I–III. kötet, Wien, magánkiadás, 1996–1998. Jan, Libor: *Die Entwicklung des böhmischen Priorats der Johanniter*, in *Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa*, 79–98. Wihoda, Martin: *Die geistlichen Ritterorden und ihre Stellung im Landesausbau des böhmischen Mittelalters*, uo. 250.

109 – Reisz: i. m. I, 22. és mások, pl. Kozák Károly: *Téglából épített körtemplomaink és centrális kápolnáink a XII–XIII. században*, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1976–77. 80. Hársing–Kozák: i. m. 692–693.; Borosy András: *Egyház és honvédelem az Árpád-korban*. Hadakozó egyháznagyok, szerzetes lovagrendek, *Hadtörténelmi Közlemények*, 100. évfolyam, 1987. 220.

a seregben lévő keresztesek pedig esküt tettek, hogy a muszlimok ellen harcolnak. Az 1140-es évek második felében a johanniták még nagyon messze voltak az aktív katonai szerepvállalástól, és a kontinensen gyakorlatilag 1187-ig a keresztény világ többsége számára nem volt ismert, hogy a johanniták *par excellence* lovagrenddé alakultak.¹¹⁰ A korábbi rekonstrukciók elsősorban II. Géza (1141–1162) szerepét hangsúlyozták a Rend hazai letelepítésében. Nem kétséges, hogy az uralkodói akarat egy ilyen kérdésben alapvető fontossággal bír, továbbá Géza bizonyosan meghatározó szerepet játszott a stefaniták alapításában, de ebből még nem következik, hogy a johanniták is nekik köszönhetik, hogy lábukat megvethették Európa ezen részén. Ha azonban Eufrozina királyné (1130–†c.1187/1193) szerepét kezdjük firtatni a Rend letelepítésében, meglehetősen fordultatos történetet rekonstruálhatunk. III. Béla király egy 1193-as oklevele szerint a néhai Martirius esztergomi érsek (1151–1157) egy egyházat kívánt alapítani Székesfehérvár falain kívül, de halála megakadályozta abban, hogy befejezze a munkát, pedig az épület falai már félig álltak.¹¹¹ Az oklevél szerint a király anyja, Eufrozina, II. Géza felesége fejezte be a kolostor építését, és annak elkészülte után hatalmas adománnyal látta el. Apró, de fontos momentum, hogy Martirius kapcsán egyházalapításról tesz említést (*in prefata ecclesia lapides posuit*) az oklevél, de Eufrozina kapcsán már kolostort említ (*monasterium ... complevit*). Azaz könnyen elképzelhető, hogy Martiriusnak nem állt szándékában a johannitáknak adni az épületet, annak funkcióját valójában a királyné javasolta. Mivel alapító oklevél (természetesen) nem maradt ránk, tovább kell firtatnunk az alapítás körülményeit. Az kétségtelen, hogy még ha a város falain kívül történt is az alapítás, a királyság szakrális és részben világi központjában telepedtek le Szent János testvérei.¹¹²

A királyné sorsa – bizonyos rekonstrukciók szerint – meglehetősen kalandosan alakult. Miután megromlott a viszonya a trónon ülő fiával, Bélával – vélhetően Géza herceg miatt –, a király Bizáncba száműzte anyját. A királyné Bizáncban keresztül, ahol még a császár is fogadta, Jeruzsálembé zárandokolt és ott magára öltötte a Rend habitusát,¹¹³ majd 1193-ban

110 – Nicholson, Helen: *The Military Orders and the Kings of England in the Twelfth and Thirteenth Century*, in Murray, Alan V. (szerk.): *From Clermont to Jerusalem. The Crusades and Crusader Societies, 1095–1500*, Turnhout, Brepols, 1998, 217.

111 – MNL OL DI. 27. Györfly György (szerk.): *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I–IV. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998. (a továbbiakban: ÁMF) I, 93–96.; Fejér, Georgius (szerk.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 11 vols. Buda, 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér CD) II, 283–290. Knausz, Ferdinandus et al. (szerk.): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, I–IV. kötet, [Argumentum] Esztergom–Budapest, 1874–1999. (a továbbiakban: MES) I, 142–147. Cartulaire no. 936.

112 – Vö. Kumorovitz B. Lajos: Buda (és Pest) 'fővárossá' alakulásának kezdetei, *Tanulmányok Budapest múltjából*, 18. évfolyam, 1971. 37–40. Ez akkor is fontos tény, ha tudjuk, hogy 1166-ban egy magánadományt (*monasterium in honore beati petri dedicatum*) is kaptak Szent János testvérei, máig nem azonosított helyen, és a lélekváltságról szóló ügyletet III. István király (1162–1172) is jóváhagyta. Fejér CD II, 174–175. Cartulaire no. 368. Magam is hajlok Zsoldos Attila véleményére, miszerint a város „olasz” vendégtelepesei is befolyásolhatták a letelepedést. Lásd Zsoldos Attila: az egyházi Fehérvár: Szentkirály és Ingovány, in Zsoldos Attila–Thoroczkay Gábor–Kiss Gergely (szerk.): *Székesfehérvár története az Árpád-korban*, Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2016. 237.

113 – *...habitum postmodum religionis suscepit...* Fejér CD II, 230. Boczek, Antonius et al. (szerk.): *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, I–XV. kötet, Olomucii–Brunae, 1836–1903. (a továbbiakban CD Moraviae) I, 316. Cartulaire no. 770.; Vö. Török–Legeza: i. m. 21.

a Szent Teodósiosz lavrában halt meg.¹¹⁴ Testét felemelték, hazahozták és a székesfehérvári johanniták *cemeteryum*ában helyezték örök nyugalomra. A fennmaradt forrásoknak azonban van egy másik olvasata is. Ennek első eleme a Bizáncba való száműzetés. Erről a Pozsonyi Évkönyv bejegyzéséből értesülünk, miszerint Eufrozina „*in exilium in Greciam mittitur*”.¹¹⁵ Ha ehhez hozzátesszük, hogy a király Barancs várába záratta az anyakirálynét,¹¹⁶ amely város ekkor bizánci fennhatóság alatt állott, talán el sem kell mennünk Konstantinápolyig. De akkor honnan és hova vezet a történet szentföldi szála? Vélhetően egy egyszerű konfabuláció áll a háttérben. Történt ugyanis, hogy egy bizonyos Polocki Eufrozina (c.1110–c.1167), Polocki Szyjatoszlav herceg lánya elzarándokolt a Szentföldre, és útja során fogadta őt I. Manuél bizánci császár és III. Mihály pátriárka. A Szent Városba érven pedig I. Amalrik (1162–1174) jeruzsálemi királynál tette tiszteletét. Legendája szerint 1167 körül halt meg a Szent Szabasz kolostorban, majd testét felemelték és átvitték (*translatio*) a Jeruzsálem falain kívül fekvő Szent Teodósiosz lavrába 1173-ban. Végül földi maradványait 1187 körül visszavitték Kijevbe és a Barlangok kolostorában helyezték örök nyugalomra.¹¹⁷ Ha ez utóbbi olvasatot fogadjuk el, és elfogadjuk a névazonosság lehetőségét, akkor pusztán annyit vehetünk biztosra, hogy Eufrozina királyné 1187 körül került száműzetésbe, és teste a fehérvári johanniták temetőjében talált örök nyugalmat, s ezt egy 1272-es oklevél meg is erősíti.¹¹⁸

A fentiek ismeretében (Martirius halála, Eufrozina száműzetése) a székesfehérvári johannita kolostor alapítása 1157 és 1186 közé tehető. Ezt a rekonstrukciót támasztja alá az a tény, hogy Eufrozina támogató szerepét más források is megörökítették. Egy 1186-os oklevélben II. Géza és Eufrozina lánya, Erzsébet férjével, Frigyes cseh herceggel adományt tettek a johanniták javára, és a hercegnő egyes szám első személyben fogalmaz: „... *sequens vestigia Eufrosine matris mee, que domum hospitalis semper dilexit et promovit, ... eandem domum amare et amplificare pro modulo meo cepi*...”¹¹⁹ A hercegnő nagyon komolyan vette a minta követését, mert férjével a johannitáknak többször adományoztak 1183 és 1188 között,¹²⁰ és nem pusztán a lelki üdvéért kelt az adomány, hanem jelen is volt az eseményen. Az adományok során ráadásul egyszer sem merült fel a johanniták katonai szerepe vagy a Szentföld védelme, minden alkalommal

114 – Vö. Györffy György: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása, I–II., *MTA II. Osztály Közleményei*, 1. évfolyam, 1952. 325–362. 2. évfolyam, 1953. 69–104.

115 – *Annales Posonienses*, in Emericus Szentpétery (szerk.): *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I–II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) I, 127.

116 – Forster Gyula: *III. Béla magyar király emlékezete*, Budapest, 1900. 32.

117 – Vö. Weigand, Edmund: *Das Theodosioskloster, Byzantinische Zeitschrift*, 23. évfolyam, 1914–1919. 167.

118 – [...] *ad salutandam ecclesiam sancti Regis, que est extra muros castris Albensis in qua corpus regine Euphrosine, matris inclity regis Bele, felicitis recordationis, intumulatum est*... Fejér CD V/1, 211–214.; XI/1, 67–69. Lásd még Kádár Tamás: Az Árpád-házi uralkodók és az országlásuk idején hercegi címmel tartományi különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású előkelők, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997–1301 között, *Fons*, XIX. évfolyam, 1. szám, 2012. 85–86. összefoglalás kritika nélkül.

119 – Fejér CD II, 230. CD Moraviae I, 316. Cartulaire no. 770.

120 – CD Moraviae I, 307, 313. Cartulaire nos. 650., 718., 839.

a *caritas* erényét gyakorolta a hercegnő és vélhetően anyja, Eufrozina is.¹²¹ Az Árpád-ház női tagjainak szerepe ráadásul később is megmaradt a johanniták számára, amint azt hamarosan látni fogjuk.

Az 1180-as évek dinasztikus kapcsolatain túl egy másik szál is a cseh területekhez kapcsolta a Magyar Királyságban megtelepedett johannitákat. A formálódó tartomány első ismert vezetője egy bizonyos Márton volt, aki korábban Prágában prépostként szolgált. Őt a Szentföldről delegálták, így szinte biztos, hogy a közép-európai tartomány megszervezésével, illetve a megtelepedés elősegítésével bízták meg, apellálva helyismeretére és esetleges kapcsolatrendszerére is.¹²² Az nem ismert, hogy a magyar uralkodóházhoz volt-e közvetlen vagy közvetett kapcsolata Mártonnak, de az bizonyos, hogy a johanniták dinasztikus támogatása nem hagyott alább még jó ideig. Eufrozinával kezdődött, majd Erzsébettel és Margittal, Béla lányával folytatódott.¹²³ Margit a hitbérét (*dotalitium*) anyjához hasonlóan a johannitákra hagyta, de halála után fia, Andronicus visszatartotta azt, mire Szent János testvérei a pápához fordultak panasszal. III. Béla (1172–1196) azonban a Rend elszánt támogatójának bizonyult: még bizánci hercegként támogatta a szentföldi johannitákat 1170 első felében. 10 000 bizánci aranyat szánt birtokok vásárlására, és a Rend nagymestere, Gilbert d'Assailly jelezte is Alexiosnak, hogy Akkóban találtak megfelelő birtokokat.¹²⁴ Két évtizeddel később pedig, támogatva anyja (vég)akarátát, engedélyezte a hitbér átadását a johannitáknak, amely a kor egyik legnagyobb birtokadományának számított, és nem csak a székesfehérvári preceptorium megalapítását tette lehetővé, de a johanniták hazai fejlődésének legalább fél évszázadra alapjává vált.¹²⁵

III. Béla uralkodása idején természetesen többször is lehetősége volt tudomást szerezni a johanniták régióbeli jelenlétéről és tevékenységéről. 1181-ből jól ismert Froa asszony története, aki Szeles nevű birtokát először Szent János testvéreinek adományozta, majd döntését megváltoztatta és ehhez (hasonlóan az 1166-os magánadományhoz) királyi megerősítésre volt

121 – Vö. Bom, Myra: The hospital of St John, the bedroom of caritas, in Upton-Ward, Judi (szerk.): *The Military Orders*, 4. kötet, *On Land and by Sea*, Aldershot, Ashgate, 2008. 85–89.

122 – Cartulaire no. 860. Röhrich, Reinhold (szerk.): *Regesta Regni Hierosolymitani, 1097–1291*, I–II. kötet, Innsbruck, 1893–1904. no. 677. Delaville Le Roulx, Joseph: *Les Archives, la Bibliothèque et le Trésor de l'Ordre de Saint-Jean de Jérusalem à Malte*, Paris, E. Thorin, 1883. 221. Bronstein, Judith: *The Hospitallers and the Holy Land, Financing the Latin East, 1187–1274*, Woodbridge, The Boydell Press, 2005. 12.

123 – Fejér CD III/1, 56–57. Fraknói Vilmos (szerk.): *Veszprémi püspökség római oklevéltára. Monumenta romana episcopatus Wesprimiensis 1103–1526*, I–III. kötet, Budapest, 1896–1907. (a továbbiakban MonWesp) I, 17.; Cartulaire no. 1302. Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*, Nagy-Becskerek, 1892. 351–352.

124 – Fejér CD V/1, 284–288.; Cartulaire no. 309. Az oklevél datálásához lásd Walterskirchen: i. m. 104–105. Luttrell, Anthony: *The Hospitallers in Twelfth-century Constantinople*, in Bull, Marcus-Housley, Norman (szerk.): *The Experience of Crusading*, I. kötet, *Western Approaches*, Cambridge, CUP, 2003. 228.

125 – Fejér CD II, 288. Cartulaire no. 936. MES I, 142–147.

szüksége.¹²⁶ De még szokatlanabb az az alapvetően cseh történet, amelynek magyar szála is szövődött az évek során. 1182-től cseh területen működött egy kolostor Szent János nővérei számára Manetinban.¹²⁷ Egy 1188-as pápai vizsgálat arra derített fényt, hogy egy Péter nevű cseh nemes lovag¹²⁸ minden vagyonát a johannitákra hagyta a Rendbe való belépésekor, és azt kérte a perjelától, hogy egy johannita női közösséget alapítsanak. Kérése meghallgatásra talált, és talán ezen felbuzdulva, példáját követte felesége, anyja, nagynénje, valamint egy unokahúga (*nepte*), akik a Rend nővérei lettek Csehországban. Ám Péter a Szentföldön halálát lelte, talán Hattínnál vagy Jeruzsálem ostrománál.¹²⁹ Halála után a néhai nemes anyja saját kolostorában eltávolította a cseh perjel által kirendelt előjárót és átvette az irányítást, mintegy 10 nővért felvett engedély nélkül a közösségbe. Nem sokkal később azt állította, hogy engedélyt kapott egy szentföldi útra, hogy az Urat még közelebből szolgálhassa, ám csak Magyarorszáig tartott a „zarándoklat”, amelyre a johannitáktól kapott 30 márkát. Itt véget is ért az út, és visszakövetelte az elhunyt fia által a Rendnek juttatott adományokat, melyeket végül erőszakkal meg is szerzett, 250 márka kárt okozva a Rendnek. Az ügy természetesen a szentszéki vizsgálatig jutott és 1194-ig elhúzódott, de az sajnos nem derül ki, hogy felvette-e a kapcsolatot a szintén a cseh perjel fennhatósága alá tartozó hazai johannitákkal.¹³⁰

A Magyar Királyságban letelepedő johanniták körül ilyesfajta feszültséget nem lehetett tapasztalni, sőt, a hirtelen változásnak induló kontextus még kedvezett is a Rend támogatottságának. Jeruzsálem 1187-es elvesztését követően egyszerre egész Európa számára világossá vált, hogy a johanniták komoly katonai szerepet játszottak a Szentföld védelme során, és ezzel szinte egy időben a Magyar Királyság is jóval aktívabb szerepet készült betölteni a keresztes mozgalomban.¹³¹ Számos jel utal arra, hogy a keresztes eszme már jelen volt a Kárpát-medencében, s talán ennek egyik első kézzelfogható jele volt III. Béla döntése, hogy a III. hadjáratra és Jeruzsálem visszafoglalására induló Barbarossa Frigyes seregéhez egy kb. 2000 főből álló kontingenst rendelt. A magyar csapat, mint tudjuk,¹³² aktuálpolitikai okok miatt nem jutott el a Szentföldre

126 – Kristó Gyula–Makk Ferenc (szerk.): *III. Béla emlékezete*, [Budapest], Helikon, 1981. 106–108. Forster: i. m. 245. Györffy György (szerk.): *Árpád-kori oklevelek 1001–1196*, Budapest, Balassi Kiadó, 1997. 82–83. Legújabb fordítása: Almási Tibor (ford.): *Froa asszony oklevele*, in Thoroczkay Gábor (szerk.): *Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről*, Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28., Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2018. 272–276. Zsoldos Attila vetette fel annak a magyarázatnak a lehetőségét, miszerint a király elkobozta anyjától ezeket a birtokokat, majd a száműzetés előtt rávette, hogy ajánlja fel a johannitáknak 1186-ban. Vö. Zsoldos: i. m. 238.

127 – Cartulaire nos. 643., 861., 913., 921., 959.

128 – Cartulaire no. 643. Az oklevélben csak P. siglával jelölve, de az ügyben kelt utolsó dokumentumból kiderül, hogy Péternek hívták. Cartulaire no. 959.

129 – Cartulaire nos. 643., 861.

130 – Az ügy részleteit és kontextusát lásd Luttrell–Nicholson: i. m. 13. és Bom, Myra M.: *Women in the military orders of the crusades*, New York, Palgrave Macmillan, 2012. 88.

131 – Vö. Sweeney, James Ross: Magyarország és a keresztes hadjáratok a XII–XIII. században, *Századok*, 118. évfolyam, 1984, 114–124. Lásd még Borosy András: A keresztes háborúk és Magyarország, in Uő. *Hadakozók, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon*, Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára, 2010. 178–252.

132 – Borosy 2010: i. m. 205.

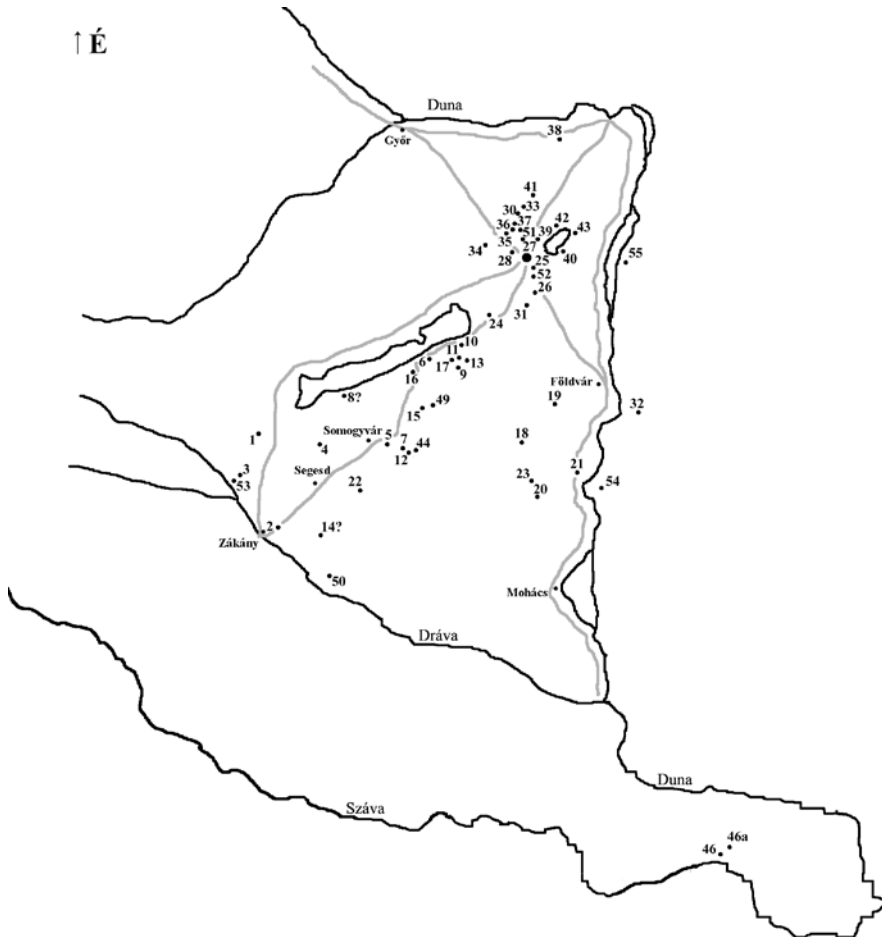
(még Konstantinápoly előtt visszafordult), de a szándéknyilvánítás megtörtént, és néhány évvel később, nem sokkal 1196-os halála előtt maga Béla is felvette a keresztet. A lovagi kultúra és a kereszténység erősödését különösen jól példázza Szent László 1192-es kanonizációja, aki lovagszentként mindkét oldal jelentőségét reprezentálja.¹³³ Egy évvel később pedig hozzájárult, hogy a több mint félszáz birtokot magában foglaló királynéi hitbér a johannitákat gazdagítsa, bár az adomány kapcsán világossá tette, hogy a szegények támogatását egyáltalán nem szorította háttérbe a Szentföld védelme, pedig Nyugat-Európa már a *pro defensione Sanctae Terrae*-adományok szaporodásának volt tanúja.¹³⁴

Nem rekonstruálható, hogy miért nem követték azonnal újabb preceptoriumok a székes-fehérvárit: nem feltétlenül kell politikai vagy köztörténeti magyarázatot keresni. A válasz talán éppen a rendi mechanizmusban rejlik, azaz, hogy az adományként elnyert birtokokat olyan módon kezdték el igazgatni, hogy profitot termeljenek, és ne csak a rezidens tagságot tudják eltartani, hanem jusson a szentföldi házak, ispotályok, árvaházak, várak támogatására. Az Eufrozina által tett adomány számos eleme a 13. század első harmadában önálló preceptoriummá vált és elkezdett kifermődni az önálló magyar(–szlavón) rendtartomány, s levált a cseh és morva házakkal közösen működtetett egységről. A Győr–Fehérvár–Földvár–Mohács, Fehérvár–Somogyvár–Segesd–Zákány vonalon kirajzolódó birtoktömbök értelemszerűen meghatározták a majdani tartomány szerkezetét is, számos aránytalansággal és sajátossággal.¹³⁵

133 – Lásd Veszprémy László: *Dux et praeceptor Hierosolimitanorum*. König Ladislaus (László) von Ungarn als imaginärer Kreuzritter, in Nagy Balázs–Sebők Marcell (szerk.): *...The Man of Many Devices. Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*, Budapest–New York 1999. 470–477. Thoroczkay Gábor: László király szentté avatása, in Uő: *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák*, Budapest, L'Harmattan, 2016. 119–128.

134 – Gervers, Michael: Pro Defensione Sancte Terre, The Development and Exploitation of the Hospitallers' Landed Estate in Essex, in Barber, Malcolm (szerk.): *Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, Aldershot, Ashgate, 1994. (a továbbiakban *MOI*) 3–20.

135 – Cf. Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata, *Századok*, 63–64. évfolyam, 1929–1930. 138–167., 257–285. A déli útvonalra lásd Homonnai Sarolta: *'...eundo in nuncium regis versus regem Hungariae...'* Egy diplomáciai utazás költségei 1346-ban, *Aetas*, 14. évfolyam, 1999. 34–56

Székesfehérvár – 1 Újudvar – 2 Csurgó – 3 Szulok – 4 Gadány – 5 Ecseny – 6 Kereki – 7 Igal – 8 Csíz – 9 Megyer – 10 Gám – 11 Nyim – 12 Berény – 13 Somberény – 14 Márjád (?) – 15 Fehéregyháza – 16 Csepel – 17 Jaba – 18 Arcsa – 19 Gyánt – 20 Varasd – 21 Fadd – 22 Újlak – 23 Tevel – 24 Fétel – 25 Dús – 26 Pötöle – 27 Szentborbála – 28 Iszka – 29 Zabaka – 30 Tímár – 31 Csősz – 32 Harta – 33 Szold – 34 Inota – 35 Balinka – 36 Konkoly – 37 Bodajk – 38 Ebszőny – 39 Ság – 40 Agárd – 41 Boglár – 42 Nadap – 43 Nyék – 44 Várong – 45 Coboz (?) – 46 Tudinc – 46a Francavilla – 47 Vlcan [azonosítatlan] – 48 Toploza [azonosítatlan] – 49 Kapoly – 50 Aranyos – 51 Kér – 52 Föveny[es] – 53 Szegede – 54 Halász – 55 Bial¹³⁶

136 – A korábbi azonosítások egy részét vitatjuk. Vö. ÁMF I, 93–96. Mikos József: A fehérvári keresztetek 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék, *Magyar Nyelv*, 31. évfolyam, 1935. 152–167., 243–258., 288–309.; Engel 2001: i. m. passim. Török–Legeza: i. m. belső borító, Hervay Levente kézírata alapján.

A kirajzolódó fő csapásoktól távolabb eső birtokok elsősorban a Duna és a Dráva közelében helyezkedtek el, amelyek megközelíthetőségét akár a folyók is javíthatták. Nehezen hihehető, bár nem zárható ki, hogy mindez a véletlen műve, azaz, hogy ezek a birtokok szerepeltek a „listán” és a Rendnek nem volt beleszólása, hogy milyen legyen a területi eloszlásuk. Az nem életszerű, hogy Eufrozina beleszólást kért vagy kapott volna a birtokok kijelölésébe, de az is bizonyos, hogy III. Béla odafigyelt az adomány összetételére. Ismeretes, hogy a 12. század közepétől a Rend nagymestere vagy valamely megbízottja vizitálta az európai tartományokat, részben a letelepedést nyomon követendő, részben toborzás céljából.¹³⁷ A Rend természetesen igyekezett elkerülni a többi egyházi (és világi) földesuraság egyik alapvető problémáját: a szórt birtokrendszert. Mivel a pozitív európai szaldó elemi feltétele volt a szentföldi tevékenység működtetésének, a johanniták nagyon komoly erőfeszítéseket tettek a birtokgazdálkodás optimalizálására.¹³⁸

A király(né)i adománytól függetlenül három preceptoriumról/konventről kell szót ejtenünk, amelyek nem kötődtek Székesfehérvárhoz, illetve az adomány egyik birtoktestéből sem vezethetők le. Az első egy 1166-os lélekváltság-adomány, amelynek révén Dobica fia Wido három birtoktestet és egy Szent Péter patrocíniumát viselő kolostort adományozott a Rendnek, egyértelműen a szegények szolgálatát ellátó testületnek és nem a hadakozó lovagoknak, ami ekkor még Európa nyugati felén is szokatlan lett volna. Az adomány mikéntje teljesen szokványos, de sajnos a kolostor helyét nem sikerült lokalizálni. A hagyomány Zala megyébe teszi a kolostort, de ezt sem megerősíteni, sem pedig cáfolni nem tudjuk, mert egyetlen későbbi johannita egyházat sem dedikáltak Szent Péternek.¹³⁹ Egyébként az oklevél szövegezéséből és a már meglévő védőszentből arra is következtetni lehet, hogy egy korábban magánkegyuraság alatt álló bencés kolostor került át a johannitákhoz. Éppen az emlegetett profitmaximalizálás kényszerítette a johannitákat, hogy ne feltétlenül minden egyes adományt alakítsanak preceptoriummá. Ha azonban nem vált önálló adminisztratív egységgé, nem volt preceptora, jó eséllyel a források látóteréből is kiesett,¹⁴⁰ és úgy tűnik, hogy a Szent Péter kolostor nem lett önálló egység, vagy meglehetősen hamar patrocíniumot váltott.¹⁴¹ Bár a johanniták tevékenységének egy jelentős része (szegények, árvák, zarándokok ellátása) a várositérhez kötődött,¹⁴²

137 – Vö. Riley-Smith 2002: i. m. 12.

138 – Vö. Hunyadi Zsolt: Prediálisok, haszonbérlok, johannita birtokgazdálkodás a 13–14. században, in Marton Szabolcs–Teiszler Éva (szerk.): *Medievalistikai tanulmányok, a IV. Medievalistikai PhD-konferencia előadásai*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2005. 45–56.

139 – A preceptoriumok patrocíniumait lásd Hunyadi 2010: i. m. 102–159.

140 – Vö. Selwood, Dominic: *The Knights of the Cloister, Templars and Hospitallers in Central–Southern Occitania, 1100–1300*, Woodbridge, The Boydell Press, 1999. 55. Riley-Smith 2002: i. m. 10.

141 – Selwood: i. m. 55.; Gervers 2002: i. m. 248. Gilchrist, Roberta: *Contemplation and Action, The Other Monasticism*, London and New York, Leicester University Press, 1995. 66. Vö. Riley-Smith 2002: i. m. 11.

Lásd még Jan, Libor–Jesenský, Vít: Hospitaller and Templar Commanderies in Bohemia and Moravia, their Structure and Architectural Forms, in *MO2*, 236.

142 – Selwood: i. m. 71. Lásd még Borchardt, Karl: Urban commanderies in Germany, in *La Commanderie*, 297–304.

financiális szempontból rá voltak utalva a „vidéki” birtokgazdálkodásra, hiszen bevételi forrásaik jelentős része ezekhez kötődött. Mivel bevételeik tetemes részét el kellett juttatni Jeruzsálembe, Limassolba, Rodoszra, vagy éppen Avignonba, ezek a bevételek elemi fontossággal bírtak a Rend egésze szempontjából.

A második egység, amely a történetírói hagyomány szerint már a Rend 12. századi jelenlétével hozható kapcsolatba, egy ispotály Boiscében, a dalmát tengerparton. Az intézményről egy 1186-os pápai levélből értesülünk, amely *Matheo rectori et fratribus cruciferariis* (sic!) *hospitalis Sancti Petri Boisce* lett címezve.¹⁴³ Ez a levél és egy 1217-ből ránk maradt dokumentum bizonyítja egy lovagrendi egység létét, de éppen az utóbbi valószínűsíti, hogy ez a ház valójában a templomosokhoz tartozott: a templomos tartományi mester, Pontius de Cruce „*in casa nostra in San Pietro de Boischie*” tartózkodott ebben az évben.¹⁴⁴ A végkövetkeztetéshez azt az érvet is figyelembe illik venni, hogy IV. Béla (1235–1270) király 1247-ben a johannitáknak adta Scardona (Skradin) városát azzal a szavakban is megfogalmazott céllal, hogy a Rend tengeri kommunikációját segítse. Implicit módon arra utalt az uralkodó, hogy a Rendnek nem volt közvetlen összeköttetése az Adriai-tengerrel. Ha Boisce a johanniták felügyelete alatt lett volna már a 12. század végétől, akkor az 1247-es adománynak nem lett volna különösebb jelentősége. A 14. század második felében már egyértelműen johannita tulajdonban volt Boisce, de ez minden bizonnyal a templomosok feloszlását követő birtokátvétel következménye lett.¹⁴⁵

Egy harmadik, 12. századi johannita ispotályt Pécsre lokalizál a kutatások egy része. A feltetelezés a korábban említett Froa asszony ügyével függ össze, ahol egy bizonyos Gilebertus ispotályos mester tűnik fel a tranzakció tanúi között 1181-ben.¹⁴⁶ Mivel egyetlen további megerősítő forrás nem áll a kutatás rendelkezésére, így leginkább városi, illetve püspöki ispotályként azonosítható.¹⁴⁷ Ezt az azonosítást erősíti egy 1217-es oklevél, amelynek tanúsága szerint a pécsi ispotály *magistere* egy, a püspök és a székeskáptalan kanonokjai közötti ügylet tanúja volt, és a dokumentumból az tűnik ki, hogy az ispotály püspöki felügyelet alatt állott.¹⁴⁸ Így még az sem zárható ki, hogy Froa asszony nem a johannitáknak, hanem a pécsi ispotálynak szánta eredetileg adományát.

143 – ÁÚO VI, 149.

144 – ÁÚO VI, 390–391. Smičiklas, Tadija–Kostrenčić, Marko (szerk.): *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, I–XVIII. kötet, Zagrabia, JAZU–HAZU, 1904–1998. (a továbbiakban Smičiklas) III, 165. A kutatás mára tisztázta, hogy bár a templomosok fő tevékenységi körébe nem tartozott ispotályok működtetése, elvétve lehet példákat találni. Lásd pl. BarberBate: i. m. 127–128.

145 – Fejér CD IX/5, 496–497; Smičiklas XVI, 190.

146 – Forster: i. m. 345. Kristó–Makk: i. m. 107.

147 – Vö. Fedeles Tamás–Sárba Gábor–Sümei József (szerk.): *A pécsi egyházmegye története*, I. kötet, *A középkor évszázadai (1009–1543)*, A pécsi egyházmegye története I, Pécs, Fény Kft., 2009. 182.

148 – *Michaele hospitali magistro*, ÁÚO XI, 153–154. Koszta László: *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353)*, Pécs, Pécs Története Alapítvány, 1998. 16., 183. A kérdés alapos összefoglalását és értékelését lásd Fedeles Tamás: Gilebertus ispotályos mester. Az ispotályosok középkori pécsi rendházának kérdése, in Uő. *Püspökök, prépostok, kanonokok. Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből*, Szeged, SZTE Történeti Intézet, 2010. 11–13.

5. Az Árpád-kor utolsó százada: a megszilárdulás évtizedei

Nem áll a kutatás rendelkezésére olyan kézzelfogható bizonyíték, miszerint III. Béla idősebbik fia, Imre király (1196–1204) támogatta volna a johanniták hazai megtelepedését vagy az önálló tartomány kialakulását, esetleg a Rend egészét. A keresztes hadjáratban való részvételt is halogatta. Apja keresztes esküt tett és a jogász pápák sorában III. Ince (1198–1216) került Szent Péter trónjára, aki még a kánonjogba is bevezette a követelését: az apa által tett keresztes eskü, amennyiben nem teljesíti, átszáll utódaira. A *Licet universis* kezdetű bulla bekerült a pápai dekretálisgyűjteményekbe és komoly teherként nehezedett az „örökösökre”. Kis túlzással talán azt is állíthatnánk, hogy Imre a trónt, András pedig az esküt örökölte. Ugyanakkor nem Imre szerepét firtatjuk abban, hogy a 12. század utolsó negyedét követően csak 1215/16-ban jelentek meg újabb johannita preceptoriumok a Magyar Királyság területén.¹⁴⁹ Egy 1225-ös adat ráadásul arról tanúskodik, hogy ha a dinasztikus támogatás egy időre csökkent is, az adminisztratív egységek megszervezése töretlenül zajlott. Ezt két adat is alátámasztja. Egyrészt az 1193-as adománybirtokok között nem szereplő Esztergom és Szirák önálló preceptoriumként tűnt fel, ráadásul az előbbi az egyik legfontosabb szakrális központban. Másrészt a johanniták sem tudták elkerülni a tizedek körül kialakuló és újra meg újra kiújuló évtizedes vitákat.

A nézeteltérések egyik első, kézzelfogható mozzanatáról III. Ince pápa egy 1208 tavaszán keltezett okleveléből értesülünk,¹⁵⁰ amelyben az egyházfő megintette a győri püspököt, aki tizedet követelt az egyházmegyéjében működő johannitáktól, bár az nem derül ki, hogy pontosan milyen tizedekről (*labores, novalia*) esett szó. A kialakult vitás helyzet indította a johannitákat arra, hogy Incével megerősíttessék az eredetileg III. Sándor (1159–1181) főpapsága idején született *Audivimus et audientes* kezdetű kiváltságlevelüket.¹⁵¹ A privilégium első ismert példánya 1174-ben kelt¹⁵² és eredetileg a ciszterciek *novalia*- és *labores*-tizedekre vonatkozó kiváltságát rögzítette. Az oklevél akár fordulópontot is jelenthetett volna a johannita preceptoriumok hazai vitáiban, de a pápai szándék valamelyest más volt. Az egyházfő világossá tette, hogy a kiváltság kizárólag azon javak tizedeire vonatkozik, amelyeket a rendtagok saját munkájukkal (*labores*) állítottak elő vagy saját költségükön termeltek meg, illetve olyanokra, amelyek korábban intenzív művelés alatt nem álló földekről származnak (*novalia*). Ez utóbbiak egyébként olyan birtokokra is kiterjedtek, ahol a korábbi tulajdonost illették meg a *novalia*-jogok, de adomány vagy ajándék révén később ciszterci vagy lovagrendi tulajdonba kerültek.¹⁵³ Mindezek ellenére a pápai fellépés nem vetett véget a vitának: úgy tűnik, mindkét fél saját érdeke szerint értelmezte a tizedek

149 – Cartulaire nos. 1438., 1463. Fejér CD III/1, 179–180.

150 – Df.277957. Fejér CD III/1, 84. MonWesp I, 18. Cartulaire no. 1294. Vö. Érszegi Géza: *Eredeti pápai oklevelek Magyarországon (1199–1417)*, akadémiai doktori értekezés, kézirat, Budapest, 1989. no. 10.

151 – Fejér CD III/1, 84–86.

152 – Constable, Giles: *Monastic tithes from their origins to the twelfth century*, Cambridge, CUP, 1964. 297.

153 – Vö. uo. 280. Lékai Lajos: *A ciszterciek, eszmény és valóság*, Budapest, Szent István Társulat, 1991. 73–75.

hovatarozását. Beszédes példa erre, hogy néhány évvel később ugyanez az Ince intette a pécsi egyházmegyében élő cisztercieket, illetve johannitákat, hogy kiváltságaikkal ne éljenek vissza és fizessék meg a szőlő után járó tizedeket.¹⁵⁴ Vélhetően ún. *extraneus* szőlőbérletekről lehetett szó, de az oklevél nem tisztázta, hogy *labores*- vagy *novalia*-kiváltságokra hivatkoztak az ügyben érintett rendek. A nézeteltérések a IV. Lateráni Zsinat előestéjén, 1213-ban látszottak súlyosbodni: mintha a III. Lateráni Zsinaton (1179) lezáratlan viták újultak volna ki.¹⁵⁵ Ekkortájt a székesfehérvári preceptorium komoly vitába keveredett a veszprémi püspökkel az egyházmegyében élő és termelő alávetettjei (*rustici*) által fizetendő tizedek kapcsán.¹⁵⁶ A III. Ince által hozott döntés – amelyet a *Dudum adversus fratres* kezdetű pápai dekretális rögzített – olyan jelentőséggel bírt, hogy IX. Gergely (1227–1241) idején a dekretálisgyűjteményekbe is bekerült, s ezzel a *Corpus Iuris Canonici* része lett.¹⁵⁷ A kirendelt pápai *auditor* alapos munkát végzett és meglehetősen pontossággal rekonstruálta a nézeteltérés alapvető pontjait, amelynek alapján III. Ince valamikor 1215 kora tavasza és 1216 nyara között bekövetkezett halála előtt hozott döntést. Ennek során a pápa felhívta a johanniták figyelmét, hogy Eufrozina magyar királyné korábban említett adománya, illetve annak 1193. évi, III. Béla király általi megerősítése nem foglalja magában a földek után fizetendő tizedeket, hiszen ez utóbbiak nem adományozhatók világi személyek által. Mindazonáltal Szent János testvéreinek ügye nem tűnt elveszettnek. A johannita tartományi perjel elbirtoklásra (*praescriptio*) hivatkozott, amelyet a veszprémi püspök a *ius commune* által megkövetelt 40 évnyi *taciturnitas*, azaz háborítatlan bírás hiányára hivatkozva támadott meg. Az egyházfő azonban úgy érvelt, hogy a háborítatlan bírást az oklevéllel igazolt időponttól 30 évre kell számolni és ezt a johanniták fel tudják mutatni. Bár – sajnos – pontos évszámok nem szerepelnek, az első vélelmezett és hozzávetőlegesen datálható privilégium III. Lucius pápa (1181–1185) megerősítése volt, vagyis Ince állásfoglalásáig minden bizonnyal eltelt a felemlegetett 30 év. Ily módon a döntés a johannitáknak kedvezett és elismerte a Celesztin és Lucius pápák által megerősített kiváltságokat. Egyúttal azonban egy meglehetősen kérdéses kronológia és deperditumok sora sejlik fel. Az uralkodói adományok kapcsán a pápai bulla egyértelműen többes számot használ, midőn arra utal, hogy a johannita perjel „bemutatta a jó emlékezetű B(éla) magyar király és édesanyja, E(ufrozina) királyné kiváltságleveleit”. Eufrozina királyné oklevele nem maradt ránk és annak sincs nyoma, hogy a hazai johanniták valaha bemutatták vagy legalább hivatkoztak volna a létére. Továbbá III. Ince a pápai megerősítések kapcsán C siglával jelölt elődjére utal,¹⁵⁸ amely elvileg egyaránt feloldható III. Kelemenként

154 – Fejér CD III/1, 141–142.

155 – 1179, § 9. Tanner, Norman P. (szerk.): *Decrees of the Ecumenical Councils*, I. kötet, *Nicaea I–Lateran I*, London–Washington D. C., Georgetown University Press, 1990. 215–217.

156 – Cartulaire no. 1438. Hazai kiadása: Hunyadi 2012: i. m. 14–16.

157 – Decr. Greg. IX. lib. 3. tit. XXX. – Böhrer Justus Henning: *Corpus Iuris Canonici*, Halle, 1747. II. 528. Aemilius Ludwig Richter: *Corpus iuris canonici*, Leipzig, 1839. II. col. 567–568.

158 – Delaville Le Roulx kiadásában Kelemenként oldja fel a C siglát, és Celesztint csak lehetőségként említi, lásd Cartulaire no. 1438.

(1187–1191) vagy III. Celesztinként (1191–1198). Bár ez az oklevél sem maradt ránk, Ince bullája határozottan rögzíti, hogy a dokumentumot a johanniták bemutatták és az „hitelesnek bizonyult”. Ha III. Béla megerősítéséből (1193) indulunk ki, akkor kizárólag Celesztinként oldhatjuk fel a C siglát. A bizonytalanság azonban tovább fokozódik, amikor az oklevél arra utal, hogy a kiváltságot Lucius (1181–1185) pápa is megerősítette utóbb.

Bár a forrás kiadója, Delaville Le Roulx „Kelemen”-ként (Clemens) oldotta fel a rövidített nevet és csak variánsként adta Celesztint, valószínűbbnek tűnik, hogy ez utóbbi egyházfő erősítette meg az Eufrozina–Béla-féle adományt. Ezt az álláspontot erősítheti az a tény is, hogy a lovagrendi gyakorlatban szokatlan módon a székesfehérvári konvent Celesztin főpapsága idején, 1192 táján került be a *Liber censuum*-ba.¹⁵⁹ Így kalkulálva viszont nincs meg az oklevélben hivatkozott 30 évnyi háborítatlan bírás a kiváltság megszerzése óta. Elképzelhető, hogy a pápai ügyhallgató zavarta össze a kronológiát, mert Luciustól számolva megvan a megkövetelt intervallum. Szigorúan elvileg persze, az sem zárható ki, hogy a C sigla III. Callixtus ellenpápát (1168–1178) jelöli, mert ily módon nem kellene erőszakot tennünk az események oklevélben elbeszélte sorrendjén. Ha elméleti megoldási javaslatokat keresünk, akkor az is felvethető, hogy III. Bélának lehetett egy korábbi adománya, illetve megerősítése, amelyet az utóbbi, 1193. évi oklevél hatályon kívül helyezett. De még az sem zárható ki, hogy Eufrozina ismeretlen oklevelét, amelyet a királyné sorsát ismerve, eleve 1187 elé kell tennünk, III. Lucius pápa erősítette meg 1181 és 1185 között, majd Béla 1193. évi konfirmációjával együtt III. Celesztin pápa látta el pápai jóváhagyással. Mindenesetre 1216-tól a fehérvári konvent úgynevezett *membrumai*, Újudvar és Csurgó esetében a johanniták a tizedek kapcsán rendre elbirtoklásra hivatkoztak,¹⁶⁰ és ez a fenti kronológia helyreállításában is szerepet játszhat. 1216 áprilisában a somogyi tizedek kapcsán a johanniták azt állították, hogy több mint 40 éve bírák azokat. Ebből pedig az következne, hogy Eufrozina adományára még 1176 előtt került sor. A pannonthalmi bencés apátság ugyanakkor arra hivatkozott, hogy 1176 óta ők szedték az ügyben vitatott tizedeket, és a johanniták csak 1199-től bitorolták azokat. Ez mégsem tartotta vissza a megyéspüspököket, sem más egyházi előjárókat, hogy jogaik, valamint jövedelmeik nyirbálása ellen tiltakozzanak, illetve fellépjenek. Ennek következtében újabb viták támadtak a szekszárdi bencésekkel 1222-ben,¹⁶¹ majd a győri püspökkel 1225-ben.¹⁶² A pannonthalmi bencés apáttal egy évvel később

159 – „in episcopatu Vespriemiensi, ecclesia Sancti Stephani regis apud castrum Belegrade [Alba regalis] unam marcum auri. Quae est Hospitale”. Fejér CD II, 282.

160 – Fejér CD III/1, 228–230. Erdélyi László–Sörös Pongrácz (szerk.): *A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története*, I–XII. kötet, Budapest, 1902–1916. (a továbbiakban PRT) I, 164, 638–639. ÁÚO VI, 377–379. MonWesp I, 36–37. Cartulaire no. 1472. MES I, 210. Érszegi 1989: i. m. no. 22.

161 – Fejér CD III/1, 383–384. III/5, 383. Cartulaire no. 1747.

162 – Theiner, Augustinus (szerk.): *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia, 1216–1352*, I–II. kötet, Romae, 1859–1860. (a továbbiakban: MonVat) I, 61–62. MonWesp I, 66. MES I, 254. ÁÚO I, 211–212.

a somogyi tizedek kapcsán próbáltak lezárni egy évtizedes vitát.¹⁶³ A tizedviták hevében szerencsénkre számos információt nyerhetünk a formálódó preceptoriumokról. A győri püspökség területén zajló viták érintették azokat a birtokokat, amelyek hamarosan a soproni, illetve a győri preceptorium tartozékai lettek.¹⁶⁴ A pécsi egyházmegyében 1213-ban kezdődött és több évtizedig tartó tizedviták, illetve a csöböradó¹⁶⁵ fizetése kapcsán hallunk Keszteletről,¹⁶⁶ majd a tolnai főesperesség területén található Ar(a)csáról.¹⁶⁷

A tizedvitákkal egy időben, II. András trónra kerülésével a Rend felé megnyilvánuló dinasztikus támogatás is új erőre kapott. A király egy 1207-es adománylevelében, amelyet a Szent Sír Kanonokrend számára állított ki, azokat a kiváltságokat biztosította a kanonokok hét falvának, amely privilégiumokkal a templomosok és a johanniták falvai már rendelkeztek.¹⁶⁸ II. András uralkodásának kezdetétől a támogatásnak ilyen formái is egyre fontosabb szerepet játszottak: *immunitas*, világi kiváltság, *exemptio*. A keresztes mozgalom aktív résztvevőjévé avanzsált magyar uralkodó mind idehaza, mind pedig nemzetközi téren a johanniták fontos támogatójává vált. E tevékenységében szerepet szánt a lovagrendeknek is, illetve számított a szolgálataikra.¹⁶⁹ András keresztes hadjáratának¹⁷⁰ előkészítésekor a johannita tartományi perjelt küldte Velencébe 1217 nyárutóján, hogy az őszi behajózását előkészítse.¹⁷¹ A hadjáratról való visszatérése után, 1219-ben kérte a pápát, hogy johannitákat és templomosokat rendeljen Örményországba küldött fia védelmére.¹⁷² A királyi bizalom következő fontos jele volt az 1222. évi Aranybulla egy-egy példányának a johanniták és a templomosok őrizetére való bízása is.¹⁷³ Az V. keresztes hadjárat (1217–18) meghatározó vezetője komoly felajánlásokat tett a Rend egészének szentföldi tartózkodása idején. Az adomány érdekessége, hogy a király, aki ennek révén a Rend *confratere* lett, tökéletesen összefoglalja azok körét, akikre a Rend alapvető tevékenysége irányult. A forrás szerint a magyar királyt lenyűgözte, hogy a Rend tagjai a szegények és rászorultak megszámlálhatatlan sokaságát látják el nap mint nap, halottakat temetnek el a kellő végtisztesség megadása

163 – Fejér CD III/I, 228–230. PRT I, 164, 638–639. ÁÚO VI, 377–379. MonWesp I, 36–37. Cartulaire no. 1472. MES I, 210.

164 – Fejér CD III/I, 99–100.

165 – Fejér CD III/I, 141–142.

166 – Fejér CD III/I, 179. Cartulaire no. 1463.

167 – PRT I, 672–673; MonWesp I, 70; MES I, 260, 278; ÁÚO I, 222–223.

168 – Smičiklas III, 72–74.

169 – Nemzetközi példákat lásd Nicholson, Helen: The Military Orders and the Kings of England in the Twelfth and Thirteenth Century, in Murray, Alan V. (szerk.): *From Clermont to Jerusalem. The Crusades and Crusader Societies, 1095–1500*, Turnhout: Brepols, 1998. 209–210. Uő: Serving king and crusade, the military orders in royal service in Ireland, 1220–1400, in *The Experience of Crusading*, 233–252.

170 – A hadjáratról lásd Veszprémy László: II. András keresztes háborúja 1217–1218-ban, in Uő: *Az Árpád- és Anjoukor csatái, hadjáratai*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2008. 117–124.

171 – Fejér CD VII/4, 73.; ÁÚO VI, 380–383. Veszprémy László: II. András magyar király kereszteseinek létszáma, *Hadtörténeti Közlemények*, 107. évfolyam, 1. szám, 1994. 113–116.

172 – Fejér CD III/I, 250–254.; MonVat I, 20–21.

173 – Fejér CD III/I, 374–381. MES I, 235.

mellett, és nem utolsósorban Krisztus keresztségének ellenségei ellen küzdenek lankadatlanul.¹⁷⁴ Személyes benyomásként hat az oklevél narrációja, de egyúttal a rendi tevékenység summázatának is tekinthetnénk ezt a néhány sort. Bár a Rend eredetileg a szegények és rászorultak gondozását tűzte ki célul, ennek már a kezdetektől, azaz az 1100-as évek elejétől része volt, hogy eltemették azokat a halottakat,¹⁷⁵ akik számára a végtisztesség valamilyen oknál fogva nem adatott volna meg másként. Ez állandó feladatot adhatott a legszegényebbek és a Szentföldön elhunyt zarándokok esetében, de meglehetősen sajátos esetekről is tudunk: Angliában a johanniták öszszegyűjtötték és eltemették a kivégzett bűnözők holttestét.¹⁷⁶ E tevékenységek mindegyike hatalmas terhet rótt a Rendre, így a johannita vezérkar igyekezett mihamarabb megerősíteni az 1217-es királyi adományt III. Honorius pápával (1218).¹⁷⁷ Ennek ellenére úgy tűnik, hogy a nagylelkű felajánlás Crac des Chevaliers és Margat (Marqab) számára, a szalacsi sóvából származó 100–100 márka,¹⁷⁸ vagy a babóti kapuvám¹⁷⁹ sosem jutott el a kedvezményezettekhez.¹⁸⁰ András 1225-ben újra megerősítette az adományt,¹⁸¹ de hogy mindez írott malaszt maradt, azt a sorozatos pápai feddések jelzik, amelyek arra próbálták rászorítani a magyar uralkodót, hogy teljesítse a vállalt felajánlást. Még IV. Sándor pápa is sürgette IV. Bélát, hogy apja vállalását teljesítse négy évtizeddel később.¹⁸² A Rend számára az adomány nagyságán túl annak rendszeressége lett volna nagyon fontos, hiszen itt nem egy egyszeri felajánlásról volt szó, hanem egy folyamatos bevétel elnyeréséről, ráadásul nem természetbeni (pl. viasz vagy cukor), hanem könnyen mobilizálható nemesfém formájában.¹⁸³ Az adománynak hazai tartalmi elemei is voltak, hiszen különböző kiváltságokat adott a Rendnek a Magyar Királyság területén: engedélyezte a sóval való

174 – Cartulaire nos. 1590–1., 1602–3.

175 – Riley-Smith 2010: i. m. 23–24.

176 – Aurell, Martin: *Nécropoles et donats: Les comtes de la maison de Barcelone et l'Hôpital (XII–XIII siècles), Provence historique*, 45. évfolyam, 1995. 7–23. Selwood: i. m. 90–97. Carraz, Damien: *Les ordres militaires et la ville (XII–début du XIV siècle): L'exemple des commanderies urbaines de la basse vallée du Rhône, Annales du Midi*, 114. évfolyam, 2002. 287–289. Riley-Smith, Jonathan: *The Death and Burial of Latin Christian Pilgrims to Jerusalem and Acre, 1099–1291, Crusades*, 7. évfolyam, 2008. 177–179.

177 – Vö. Fejér CD III/1, 239–243. MonVat I, 14–18.; ÁÚO I, 156–158. Cartulaire nos. 1613–1616.

178 – A Húsvét táján fizetendő 100 márkából 60 a mindenkori várnagyot, 40 pedig a lovagokat illette meg. Cartulaire no. 1602.

179 – *...tributum porte de Supran, quod nominatur Bobech...* Weisz Boglárka hívta fel a figyelmet, hogy a kapuvám ekkor jelent meg elsőként. Vö. Weisz Boglárka: *A királyketteje és az ispán harmada, Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*, Budapest, MTA BTK TTI, 2013. 11., 342.

180 – Érdekes apró epizódja a történetnek, hogy szentföldi tartózkodása során, 1218. január végén Szák nb. Barc fia Miklós nádor 1500 szaracén aranyat kért kölcsön a Rend nagymesterétől, Garin de Montaigu-tól azzal az ígérettel, hogy a magyar perjelnek fogja megfizetni a tartozást. Cartulaire no. 1605. Vö. Burgtorf, Jochen: *The central convent of Hospitallers and Templars, history, organization, and personnel (1099/1120–1310)*, Leiden–Boston, Brill, 2008. 282.

181 – Cartulaire no. 1803.

182 – Fejér CD IV/2, 466–469., 504–506. ÁÚO II, 301–303.; MonVat I, 236–238. Cartulaire nos. 2896., 2920. MES I, 454.

183 – *singulis annis predictae domui in obsequio pauperum ... conferremus.* MonVat I, 14–15.; ÁÚO I, 156–157.; Cartulaire no. 1614.; 1238-ban IV. Béla újra megerősítette az adomány egy részét.

kereskedést az ország határain belül a Drávaig,¹⁸⁴ csak a király által delegált bíró ítélezhetett a johanniták népei felett,¹⁸⁵ felmentést kaptak a *descensus* alól, illetve bizonyos királyi adók (*collected*) megfizetése alól (szabadok dénárja, nehezék).¹⁸⁶ Ha a szalacsi sóvám átadásával vonakodott is, II. András támogató szerepe a Rend felé továbbra is fennmaradt. Az 1233-as beregi egyezmény komoly részesedést engedélyezett a johanniták számára: „... az Ispotály házának az egész országban 4 tömény só jár”. A király vállalta, hogy az egyházaknak járó sót márkán váltja be, és a johannitáknak a szegedi sóraktárból kijáró só beváltásáért hajónként 10 márkát fog fizetni (míg a többiek jellemzően 8 márkát kaptak hajónként).¹⁸⁷ Romhányi Beatrix alapos számításai szerint közvetlenül az egyezményben meghatározottak szerint a teljes állományból (bencések, ciszterciek, püspökök, káptalanok) márkában kifejezve 13,6% részesedést kaptak, de az egyezményen túli részesedéseket is beleszámolva még mindig 9,2%-os volt a johanniták részesedése.¹⁸⁸

A magyar tartomány által megtermelt javak, a tizedbevételek, a támogatások, adókedvezmények, valamint a sójövodelemek mellett sajátos pénzügyi támogatásra is szert tettek időnként Szent János testvérei. III. Honorius pápa, a készülődő keresztes hadjárat pénzügyi támogatását megalapozandó, kivetette a Szaladin-tizedeként is ismert tizedhuszadot (*vicesima*), és ennek beszédésére a hazai (az esztergomi érseki tartományban lévő) templomosokat és johannitákat kérte föl 1216 őszén.¹⁸⁹ 1220-ban, az összeg összegyűjtése után, a Magyar Királyságban összegyűjtött rendkívüli pápai tizedből 1711 márka ezüstöt és 38 márka aranyat kaptak, és az egyházfő Acontius pápai káplán közreműködésén keresztül még azt is vállalta, hogy az összegeket eljuttatja a Szentföldre.¹⁹⁰ II. András 1232-ben Rembald de Voczont, a magyar–szlavón perjelt Rómába küldte követeként,¹⁹¹ s bár ez közvetlen bevételt vélhetően nem jelentett a Rend számára, a király bizonyára kézzelfoghatóan is kinyilvánította háláját. Az sem feltétlenül működött közvetlen jövedelemforrásként, amikor nem sokkal halála előtt, 1235 nyarán a magyar uralkodó

184 – Weisz: i. m. 45. Weisz kiemeli, hogy ezt a mentességtípust azonban csak IV. Béla uralkodásáig adományozták a királyok, ezt követően már nem nyújtottak ilyen kiváltságot az egyházak számára. Lásd még F. Romhányi Beatrix: A beregi egyezmény és a magyarországi sókereskedelem az Árpád-korban, *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv*, 2016. 276.

185 – Lásd pl. 1331-ben, *Magister Jacobus, comes capelle domini regis et iudex populorum cruciferorum per Hungariam*, Fejér CD VIII/7, 233–234.

186 – MonVat I, 16–17. Cartulaire no. 1615. ÁÚO I, 158.

187 – Fejér CD III/2, 319–326.; MES I, 292–297. Jakó Zsigmond–Hegyi Géza–W. Kovács András (szerk.): *Erdélyi okmánytár; Codex diplomaticus Transsylvaniae 1023–1372*, I–IV. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997–2014. (a továbbiakban CD Trans) I, 176–177.

188 – F. Romhányi 2016: i. m. 296–297.

189 – MonVat I, 3–4. Fejér CD III/1, 183–185. ÁÚO I, 142. Cartulaire no. 1483.; Reiszig: i. m. I, 32. esztergomi johannitákról beszél.

190 – Rodenberg, Carl (szerk.): *Epistolae saeculi XIII e regestis Pontificum Romanorum*, MGH Epistolae I. Berlin, Weidmann, 1883. no. 24. 89–91. Barber–Bate: i. m. 205. Acontius szerepére lásd Barabás Gábor: *A pápaság és Magyarország a 13. század első felében, Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét*, Pécs, Pécsi TKE, 2015. 37.

191 – Fejér CD III/2, 299–302. MonVat I, 104. MES I, 284.

beleegyezett, hogy Jolánta lánya hitbérét, 12 ezer márka ezüstöt a pécsi püspök, a templomosok, illetve a johanniták juttassák el Aragónia királyához, I. (Hódító) Jakabhoz.¹⁹² A végrehajtók kiválasztásánál talán az is latba esett, hogy Jakab gyermekkorától kezdve szoros kapcsolatban állt a templomosokkal.¹⁹³

A látványos prosperitás után, IV. Béla uralkodásával nehéz évek köszöntöttek a johannitákra. Béla birtokrestaurációs politikáját már hercegként elkezdte, majd koronás főként tovább folytatta. A források tanúsága szerint Szent János testvérei panaszt nyújtottak be a pápához, azal érvelve, hogy a magyar király még olyan birtokokat is elkobzott, melyeket világi magánszemélyektől kaptak. IX. Gergely már 1236 januárjában intette a királyt, hogy ne zaklassa a lovagokat, és egy vizsgálóbizottságot jelölt ki, hogy a lefoglalt birtokok mihamarabb visszakerüljenek a johanniták használatába.¹⁹⁴ Sovány vigasz volt a lovagok számára, hogy az uralkodó megszorító intézkedései nem ellenük irányultak, hanem általános érvénnyel bírtak. Akár a korábbi dinasztikus hagyományhoz való visszatérés, akár a szigorú feddés térítette el szándékaitól Bélát, annyi bizonyos, hogy 1238-tól szinte bünbánóan nagylelkű lett a Rend irányában: visszaszolgáltatta az elkobzott javakat, sőt, komoly adományokkal gazdagította a johannitákat. Részben az új adományok révén, a birtoktérképen megjelentek Dráván túli, valkói, pozsegai és Varasd megyei *membrumok* is.

Johannita preceptoriumok a 13. század első felében

192 – MonVat I, 133.; Cartulaire no. 2119. Vö. Ruiz-Domenec, José Enrique: Királyi házasság történelmi kontextusban, az Árpád-ház és az Aragón-dinasztia szövetsége, in Sarobe, Ramon et al. (szerk.): *Királylányok messzi földről, Magyarország és Katalónia a középkorban*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2009. 203.

193 – Uo. 209.

194 – MonVat I, 142–143. ÁÚO II, 37–39. Fejér CD IV/1, 33–36. Cartulaire no. 2136.

A térképen jól látható, hogy ezek egy része új preceptoriumok megszervezését tette lehetővé (vagy szükségessé). Egyrészt látható, hogy olyan régiókban (Arad, Sopron és Győr megyékben) is szerveződtek preceptoriumok, amelyek nem szerepeltek Eufrozina birtokadományai között, másrészt a királyné adománya által kialakított „törzsterületen” (Fejér, Somogy és Zala megyékben) látványosan megerősödött a johannita jelenlét. A Rend Magyar–Szlavón tartománya kiváltságokat is nyert: a király felmentette a Rend népeit az ispánnak és a nádornak járó sertéstized alól, Sopron megyében megkapták a vásárokból és utakról befolyó vámjövedelmek két részét, azaz a királykettejét,¹⁹⁵ a becsei révet a Tiszán,¹⁹⁶ annak közelében egy falu vásárárt (vásártartási jogot), mégpedig *ad usum pauperum ultra mare*, azaz a Tengerentúl szegényeinek hasznára.¹⁹⁷ Ezeken túl, Esztergomban és Győrben egy-egy fürdőt kaptak, amely bizonyára a Rend eredendő tevékenységét volt hivatott erősíteni. Az esztergomi korábbi közfürdőt még Béla nagyanyja, Antiókhiai (Ágnes) Anna létesítette. Határozottan kijelenthető, hogy uralkodásának legelejét leszámítva, IV. Béla támogatása a johanniták számára minden korábbi és későbbi segítséget felülmúlt. Ezt annál is inkább fontos hangsúlyozni, mert szerte Európában a lovagrendek javára tett adományok az 1230-as évekre látványosan csökkentek: részben a szentföldi veszteségek miatt, részben pedig a koldulórendek népszerűségének látványos növekedése következtében.

Szent János testvérei csak néhány évig élvezhették az adományok, kiváltságok gyümölcseit, mert a tatárjárásként ismert katasztrófa embert próbálóra sikeredett 1241–42-ben. Nem ismert pontosan, milyen és mekkora segítséget nyújtottak IV. Bélának a mongolok elleni védekezésben a johanniták. Reiszig Ede forrásainak megnevezése nélkül feltételezte, hogy a johanniták részt vettek a muhi csatában,¹⁹⁸ sőt olyan történész is akad, aki az ütközetben elesett János-lovagokról is tud,¹⁹⁹ de a ránk maradt forrásokból csak a templomosok jelenléte bizonyítható.²⁰⁰ Az mindenesetre hihetőnek tűnik, hogy a Tengeremellékre menekülő király testőrségéhez az események egy fázisában csatlakoztak. Rogerius mester híradásának idevágó része ma ismert formájában bizonyosan későbbi kezek munkáját is magán viseli, mert a királyt kísérő johannitákról mint „rodoszi lovagokról” tesz említést,²⁰¹ amely nyilvánvaló anakronizmus, hiszen a Rend csak 1310-re foglalta el a szigetet és feltehetően még évtizedekig tarthatott, mire

195 – Weisz: i. m. 11., 345.

196 – Uo. 77.

197 – Fejér CD IV/1, 104–111.; IX/5, 153. Smičiklas IV, 48–50. MES I, 326.

198 – Reiszig: i. m. I, 56–57. Veszprémy László bizonyosnak tekinti a johanniták jelenlétét Muhinál. Veszprémy László: Újabb szempontok a tatárjárás történetéhez, in Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás*, Budapest, Osiris, 2003. 387.

199 – Borosy 1987: i. m. 220.

200 – Lásd Tamás spalatói főesperes *Historia Salonitana* 36. fejezetét. Karbić, Damir et al. (szerk. és ford.): *Archdeacon Thomas of Split, History of the Bishops of Salona and Split*, Budapest–New York, CEU Press, 2006. 264–267.

201 – *...rex Bela maritimis de partibus per cruciferos de insula Rodi... de recessu Tartarorum in Hungariam venit... 'Rogerii carmen miserabile.'* in SRH, II, 588. Az interpoláció tényét már Juhász László, a szöveg gondozója is jelezte jegyzeteiben. Lásd még Jackson, Peter: Keresztes hadjárat a mongolok ellen, in *Tatárjárás*, 353.

a „rodoszi” jelző állandósult a lovagok neve előtt. Az azonban nagyon valószínű, hogy a Rend tagjai elkísérték a királyt Trauba, vagy legalábbis a dalmát partvidékre.²⁰² Ezt valószínűsíti a székesfehérvári johannita konvent 1243-as oklevelének *corroboratio*ja is.²⁰³ Feltehetően a Székesfehérvárról elmenekült rendtagok magukkal vitték mobilizálható értékeiket, köztük a konvent levéltárát és pecsétjét is, amely a nem szűnő félelem miatt egy időre a Tengeremelléken maradt. Ezt a feltételezést támogatja az a tény is, amely szerint Rembald de Voczon, a Magyar–Szlavón johannita tartomány perjele 1243 novemberében is a dalmát partokon tartózkodott, amire egy Trauban keltezett oklevél tanúnévsora utal.²⁰⁴ A johanniták tevékeny részvételére pusztán közvetett információink vannak, és ezek értelmezése sem egyértelmű. A korábbi történetírás által 1250 és 1254 közé datált, pusztán napi keltezással (november 11.) ellátott, és újabban 1247-re tett,²⁰⁵ a pápának címzett ún. tatár levélben IV. Béla arról panaszkodott, hogy „Európa egyetlen uralkodójától vagy népétől sem kaptunk valamiféle előnyös segítséget, csak a jeruzsálemi ispotályos háztól, amelynek tagjai nemrég fegyvert öltöttek a pogányok és a szakadárak ellen, országunk és a keresztény hit védelmére”. Bár nem kizárt, hogy burkolt utalás rejtőzhet a szövegben az 1241–42. év konkrét történéseire, mégis valószínűbbnek tűnik, részben éppen a levél folytatásából,²⁰⁶ hogy a király a néhány hónappal korábbi eseményekre utalt. 1247 februárjában IV. Ince ugyan azt ígérte, hogy egy újabb tatár betörés esetén Európa kereszteseit küldi segítség gyanánt,²⁰⁷ feltehetően a magyar király kezdett türelmetlenné válni, hiszen a keresztes hadjárat szervezése már 1244 óta napirenden volt. Ha hihetünk a novemberi levél 1247-es keltezésében, akkor valószínűsíthető, hogy Béla már ekkor tárgyalásokat folytatott a johannita Rembalddal, aki ekkor már nemcsak magyar–szlavón perjel volt, hanem a „tengeren inneni részek mestere” is.²⁰⁸ A kronológiai rekonstrukciót látszik erősíteni, hogy a következő év nyarán már a pápa is ezt a védekezési stratégiát támogatta.

202 – Reiszig: i. m. I, 56. A királyi udvar meneküléséről lásd Sweeney, James Ross: Halálfélelelműtől üzve, menekültek és menekülő népek a magyarországi tatárjárás idején, in *Tatárjárás*, 429–433.

203 – ÁÜO VII, 144–145. Vö. Hunyadi Zsolt: A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban, in *Capitulum* I. 40–41.

204 – Smičiklas IV, 205–206.

205 – Fejér CD IV/2, 218–224. (1254-es évszámmal). MonVat I, 230–232. Magyar fordítása (1250-es évszámmal), Katona Tamás (szerk.): *A tatárjárás emlékezete*, Budapest, Helikon, 1987. 341–344. Újabb kiadása: *Tatárjárás*, 196–198. A datálásról és a levél háttéréről lásd Senga Toru, IV. Béla külpolitikája és a IV. Incéhez intézett tatár-levele, *Századok*, 121. évfolyam, 1987. 606–609.

206 – „Egy részüket már el is helyeztük a legveszélyeztetettebb helyen, ti. a kunok és bolgárok határán, a Dunán túl, ahol már országunk megszállása idején is behatolt hozzánk a tatárok serege.”

207 – Fejér CD IV/1, 461–462. MonVat I, 203–204.

208 – Pontosán nem rekonstruálható jogositványokkal rendelkezett a Rend tartományi perjelei felett. Karl Borchardt szerint Rembald a császári érdekszférába tartozó területek mestere volt. Lásd Borchardt 1999: i. m. 206.

1248. június 24-i levelével²⁰⁹ a harcolók számát kívánta növelni és ezt elősegítendő – a lovagrendek esetében meglehetősen szokatlan módon²¹⁰ – ugyanolyan bűnbocsánatot ígért a johannitáknak és a velük a mongolok ellen harcolóknak, mint a szentföldi keresztieseknek.

Nem ismeretes, hogy IV. Béla mennyiben tartotta szem előtt a II. András által elképzelt határvédelmi rendszert, amelyet apja 1211 és 1225 között a Német Lovagrenddel a Barcaságban meg is valósított,²¹¹ annyi azonban bizonyosnak tűnik, hogy a megállapodás júniusra megszületett. Ennek értelmében a király hatalmas területeket adott át a lovagoknak a Szörénységben részben határvédelmi, részben telepítési célokkal. Bár a történetírás rendszerint adományként emlegeti a király tettét, az aktus valójában sokkal inkább tekinthető szerződésnek vagy koncesszióknak, amely világosan rögzítette a lovagrend katonai – újfent szokatlan – kötelezettségeit, sőt, a király a jövedelmek egy részét is fenntartotta magának. A cserébe vállalt kötelezettségek egy része is szokatlannak tűnik: a pogányok és egyéb szakadárok általi támadások visszaverésére felállítandó 100 páncélosból álló kontingens még érthető, de a keresztények ellen támadó csapatokról már sokkal furcsábban hangzanak, különösen is, hogy az 50 fegyverest Pozsonyban, Mosonban, Sopronban, Vasváron és Újváron kellett volna állomásoztatni. B. Szabó János úgy értelmezte, hogy IV. Béla johannitákat hívott be, vagyis nem az itt állomásozó csapatokat helyezték volna át. Számunkra azonban úgy tűnik, hogy a szerződésben *stricto sensu* nem johannita lovagokról volt szó, hanem a johanniták által kiállítandó, toborzandó csapatokról. A Szentföldön kifejezetten elterjedt szokás volt helyiekből toborozni a könnyűlovasságot, akiket rendszerint *turkopolok*knak neveztek. Johannita zászló alatt, rendi irányításnak engedelmességgel harcoltak és sokkal könnyebben lehetett őket pótolni, mint a teljes státuszú rendtagokat (*professi*). Ezt erősíti az a részlet is, hogy a szerződés értelmében a felállítandó csapatokról a király tartozott gondoskodni és nem a Rend. Mindazonáltal meglehetősen furcsa és a Rend alapvető céljaival ellenkezett volna a hitsorsosaik ellen való hadakozás.

Még manapság is vitatott valamelyest, hogy a lovagok egyáltalán birtokba vették-e a felkínált területet. Kételyeinek adott hangot Vásáry István is, aki szavá tette, hogy nincs kézzelfogható információk arról, a lovagok egyáltalán elfoglalták-e a szerződésben emlegetett birtokokat.²¹² Ugyanakkor azt is felemlíti, hogy a kontraktus eredeti szövege nem maradt ránk, azt

209 – Fejér CD IV/1, 465–467. MonVat I, 206. ÁÚO II, 205–206. Cartulaire no. 2477.

210 – A kiváltság jelentőségéről Forey, Alan: *Military orders and secular warfare in the twelfth and thirteenth centuries*, *Viator*, 24. évfolyam, 1993. 85. Luttrell 1995: i. m. 29. Uő 2000: i. m. 10–11. A bűcsü kiterjesztése a johannitákra, nem pedig a mongolok ellen harcolókra, szokatlan. Ez utóbbit IX. Gergely pápa már 1241 júliusában megette (MonVat I, 183.), s ezt IV. Ince 1243 nyarán újra megerősítette. Vö. Jackson: i. m. 349., 352. Sweeney 2003: i. m. 438. A témáról legutóbb lásd Hunyadi Zsolt: *Military-religious orders and the Mongols around the mid-thirteenth century*, in Hao, Chen–Zimonyi, István (szerk.): *Proceedings of the 7th International Conference on Medieval Nomads*, Shanghai–Szeged, 2019 (megjelenés alatt).

211 – Lásd erről Pósan László: *A német lovagrend*, Debrecen, DUP, 1996. 21–43. Hunyadi Zsolt: *A Német Lovagrend a Barcaságban, régi nézetek, új megfontolások*, in Kern Terézia–Smohay András (szerk.): *II. András és Székesfehérvár*, Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2012. 118–128.

212 – Vásáry István: *Cumans and Tatars, Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*, Cambridge, CUP, 2005. 146–147.

csak az 1250-es pápai megerősítésből²¹³ ismerjük. Megítélésünk szerint ugyanakkor részben az átirás ténye valószínűsíti, hogy a szerződés, legalábbis részben, teljesült. Továbbá az 1247 júniusában készült szerződés már a lovagok beiktatásának előkészületeiről beszél, az évjelzet nélküli (1247–1250) novemberi levél királyi többese pedig úgy fogalmaz, hogy a lovagok egy részét „már elhelyeztük”. Ettől a ponttól kezdve azonban nem ismeretes, mi lett a megállapodásban foglaltak sorsa. Nem tudjuk, mikor és miért hagytak fel a lovagok a terület benépesítésével, minthogy azt is csak találgathatjuk, hogy belpolitikai, avagy szentföldi történések állnak-e a megállapodás meghíúsulásának hátterében. Az utolsó Árpád-kori hír is meglehetősen közvetített. Néhány évvel a Latin Császárság összeomlását követően, II. Balduin katonai segítséget kért a magyar–szlavón perjeltől 1267-ben az impérium visszaállításának katonai támogatására, de nincs nyoma annak, hogy Pons de Fay magyar csapatokat küldött vagy állomásoztatott volna *in frontaria Grece*.²¹⁴

A preceptoriumok térképén alig van nyoma az országot sújtó csapásnak. Ennek talán legfőbb oka, hogy a tatárjárás elsősorban a Dunától keletre eső részeken pusztított, ahol a johanniták jóval kevesebb érdekeltséggel rendelkeztek, mint a Dunántúlon vagy a Drávától délre. Legalább egy tucat adminisztratív egységről (*domus, membra*) vannak adataink, bár az nem mindig egyértelmű, hogy ezeket pontosan hogyan szervezték egy-egy preceptor parancsnoklata alá: Székesfehérvár, Kesztelec, Curgó, Szirák, Aracs, Esztergom (Szent Kereszt patrocíniummal), Újudvar, Tolmács, Dada, Sopron és talán Győr. Ezek közül négy egység része volt az 1193-ban megerősített adománynak. Ráadásul nem pusztán a johannita jelenlét erősödött, de a tevékenységük is egyre láthatóbbá vált. Ekkortájt kezdett hiteleshelyi tevékenységet folytatni a székesfehérvári és az újudvari konvent,²¹⁵ és ekkor értesülünk arról, hogy zarándokok nagy számban tartózkodtak a székesfehérvári ispotályban, akik ellátása nehézségekbe ütközött az étkezés alatti *silentium* kötelezettsége miatt, ezért a 13. század közepén felmentést kértek a pápától, amely kérés meghallgatásra talált IV. Ince pápánál. Az egyházfő ugyanakkor nagyon pontosan fogalmazva adta meg a felmentést: csak azokra a házakra vonatkozott, ahol rezidens tagság élt.²¹⁶ Ebből a distinkcióból mintha az is felsejlene, hogy voltak olyan preceptoriumok, amelyek magukban foglaltak zarándokok befogadására alkalmas épületeket, a hozzá tartozó személyzettel, illetve olyanok is, amely a termelőmunka színterei voltak.

A prosperáló tevékenység ellenére, IV. Béla uralkodásának második felében mintha újra megcsappant volna a királyi kegy. Ennek oka lehetett a szörénységi szerződés felmondása, vagy

213 – Fejér CD IV/2, 75–76. MonVat I, 208–211. CD Trans I, 195.

214 – Reiszig: i. m. I, 67.

215 – Összefoglalóan lásd Hunyadi Zsolt: The Locus Credibilis in Hungarian Hospitaller Commanderies, in *La Commanderie*, 285–296.

216 – Fejér CD IV/2, 126–127. MonVat I, 212.; Cartulaire no. 2589. Legújabban lásd Ribi András: Propter multitudinem hospitum, a fehérvári keresztes (johannita) konvent mint ispotály a középkorban, *Fons*, 22. évfolyam, 1. szám, 2015, 71–89.

a király kiújuló restriktív birtokpolitikája, amelynek során korlátozni próbálta az egyháznak tett magánadományokat és ez a johannitákat is érzékenyen érintette. Ez természetesen a lovagrendek nemzetközi helyzetét is jellemezte és 1244 után rohamosan szűkült a mozgásterük.²¹⁷

1250–1300

❖ vár, erődítmény

Johannita preceptoriumok a 13. század második felében

A térképre tekintve szembetűnő, hogy a preceptoriumok száma tovább nőtt, s ez legalább két tényezővel magyarázható. Egyrészt a tartomány vezetése átszervezte a már meglévő egységek igazgatását, továbbra is a költséghatékonyabb működést célozva. Az 1244-es gázai veszteség után a lovagrendek, köztük a johanniták, nagyon nagy erőfeszítéseket tettek, hogy a szentföldi veszteségeket pótolni tudják.²¹⁸ Másrészt idevág egy módszertani tanulság. A 13. század közepétől növekvő számú magánjogi (hiteleshelyi) oklevél egyre több birtokra, egyházi intézményre vonatkozóan rögzített adatokat,²¹⁹ ami némileg torzíthatja az optikánkat: a forrásokban

217 – Nicholson 2001: i. m. 51.; Forey 1986: i. m. 169.

218 – Lotan, Shlomo: The Battle of La Forbie (1244) and its Aftermath – Re-examination of the Military Orders Involvement in the Latin Kingdom of Jerusalem in the mid-Thirteenth Century, *Ordines Militares*, 17. évfolyam, 2012. 53–67.

219 – Köfalvi Tamás: A hiteleshelyek a középkori Magyarországon, *Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis*, 125. évfolyam, 2007. 79–91.

szereplő intézmények már hosszú ideje működhettek, de az oklevelek jellemzően a megszokottól való eltérést rögzítették, az „eseménytelen” napi/heti rutin feljegyzésére nem volt szükség és az íráshordozó, azaz a pergamen is drága volt. Karl Borchardt jegyezte meg találóan, hogy a preceptoriumok jelentős részéről nem az alapításukkor hallunk, hanem amikor először keverednek birtok- vagy tizedvitába.²²⁰

Már csak ezért is óvatosan kell kezelnünk a tényt, miszerint a 13. század második felében 18 preceptorium működött a Magyar Királyság területén. Az viszont bizonyos, hogy a preceptorok 1275-ben Csurgón találkoztak és a tartomány első ismert káptalanját itt tartották.²²¹ A helyszín kiválasztásában szerepet játszhatott az a jelenség, hogy újabb adminisztratív egységek jelentek meg a Dráván túli részeken, jóval a templomos javak átvétele előtt: Dobsza (Dopsin), Pakrác, Béla és Csicsán (Čiče), illetve egy új preceptorium jött létre Erdélyben is, Tordán.²²² Ezzel a folyamattal párhuzamosan több, korábban létező/önálló preceptorium (Kesztelec, Aracs, Szirák, Tolmács, Szomolya és az efemer életű Torda) önállósága megszűnt az Árpád-kor végére és ezzel a forrásokban való megjelenésük is esetlegessé vált. Márpedig a reorganizációra szinte folyamatosan szükség volt. A dinasztikus támogatás eleinte csak megtorpant, majd végképp elenyészett. Az utolsó Árpád-házi uralkodók kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy a johanniták útját egyengessék, figyelmük jelentős részét a tartományúri hatalom kialakulása és térnyerése kötötte le. Az egyház számos szempontból az időszak veszteségének tekinthető, s ez alól a johanniták sem tudták kivonni magukat. Radikális fordulat csak Károly Róbert hatalmának konszolidációjával köszöntött be és ez többnyire egybeesett a templomos rend feloszlásának következményeivel.

6. A régió jellegzetességei

A többször hangoztatott dinasztikus támogatás kifejezetten regionális jellemző, s bár kiemelkedően fontos, arra is ráirányítja a figyelmet, hogy Európa ezen részén a magánadományoknak jóval kisebb, helyenként szinte marginális szerep jutott nemcsak a johanniták, hanem a lovagrendek támogatásában is.²²³ Ennek okai között a már többször emlegetett egyházi reform messze ható következményei is keresendők. A magyar öröklési rend (*aviticitas*) jelentősen korlátozta a potenciális adományozókat. Akár a lélekváltás-adományokhoz, a lelki üdvéért aggódó birtokosnak az érintett rokonság egészének konszenzusát ki kellett kérnie ahhoz, hogy örökölt birtokának bármekkora részét elidegenítse. Ennek hiányában még mindig lehetett esélye, hogy

220 – Borchardt, Karl: *Military Orders in East Central Europe: The First Hundred Years*, in Balard, Michel (szerk.): *A tour de la Première Croisade*, Paris, Publications de La Sorbonne, 1996. 249.

221 – ÁÚO IX, 128–130.; Cartulaire no. 3572.; Smičiklas VI, 137–138.

222 – Ștefan, Alexandru: *Domus cruciferorum de Torda, un loc de adeverire transilvan mai puțin cunoscut*, *Studii și materiale de istorie medie*, 34. évfolyam, 2016. 171–173.

223 – A kivételek egyike volt Dénes nádor tolmácsi adománya 1239-ben; lásd Df.280246. A templomosok valemelyest több magánadományban részesültek 1235 előtt. Fejér CD IV/1, 146. Vö. Stossek 2006: i. m. 183.

a király segítségét kérje és a *majestas regiával* pótolja a hiányzó rokonsági *consensust*.²²⁴ Így a 13. század folyamán a lovagrendek, köztük a johanniták legfőbb támogatói özvegyek és örökös nélkül maradt birtokosok voltak. Ez a meglehetősen korlátozott adakozókedv tovább csökkent, amikor 1230 és 1251 között több nemzetség is visszavásárolta a korábban tett adományokat, éppen akkor, amikor egyébként is nehéz idők jártak Szent János testvéreire.²²⁵ Ezt a helyzetet súlyosbította IV. Béla fent már említett megszorító politikája, amellyel az egyház számára elidegeníteni kívánt birtokok körét akarta korlátozni.²²⁶ A király bizonyára meggyőződésből cselekedett és talán konkrét tervei is lehettek, de azt illik hozzátennünk, hogy Európa más részein is megjelentek ilyesfajta korlátozások.²²⁷ A magánadományozókat az is távol tarthatta, hogy a ciszterciekhez hasonlóan,²²⁸ az erősen központosított lovagrendek nem sok beleszólást engedtek a kegyes adományozóknak: sem kegyuraságokon keresztül, sem pedig informálisan. Teljesen persze nem zárható ki a családok „befolyása”, hiszen a rendbe történő belépéskor gyakran egyfajta felajánlást (*elemosina*) tettek az adott preceptorium számára,²²⁹ de ez bizonyosan nemcsak a Rend magyar, hanem az európai konventjeit is érintette. Az adományok mértékének visszaesése számos preceptoriumot húsba vágóan érintett, különösen *Alamania* nagyperjelség preceptoriumaiban, ahol, úgy tűnik, rendszeres volt az *elemosina* megfizetése a *stagia* megszerzésekor.²³⁰

A korszak értékeléseként elmondható, hogy a Magyar Királyság területén letelepedett és esetleg helyben toborzott²³¹ johanniták preceptoriumai és a konventek tagjai nagyon komoly erőfeszítések révén önálló tartománnyá szervezték az adminisztratív egységeket. A többnyire uralkodói adományból származó birtokok és egyéb jövedelemforrások hatékony felhasználásával nagy segítséget nyújthattak a Szentföldön tevékenykedő rendtársaiknak, akár a szegények, zarándokok gondozásában, akár a hitetlenek elleni harcban,²³² ahogyan ezt II. András személyesen is megtapasztalhatta keresztes hadjárata során. A „jeruzsálemi” jelzőt is elnyert magyar király ugyanakkor arra is felhívja figyelmet, hogy az Árpád-ház uralkodóinak támogatása

224 – Fügedi Erik: A köznemesi klán szolidaritása, *Századok*, 118. évfolyam, 5. szám, 1984. 950–973.

225 – Fejér CD IV/1, 110., 141.; IV/2, 164. Lásd Reiszig: i. m. I, 55. Nicholson, Helen: *Templars, Hospitallars and Teutonic Orders 1128–1291*, Leicester, LUP, 1995. 68.

226 – Fejér CD IV/2, 377.; IV/3, 44.

227 – Lásd pl. a *Statute of mortmain* (1279) rendelkezéseit I. Edvárd Angliájában.

228 – Romhányi Beatrix: The Role of the Cistercians in Hungary, Political Activity or Internal Colonization, *Annual of Medieval Studies at the CEU*, 1993–1994. 197.

229 – A belépési pénzekről lásd Nisbet: i. m. 97. Forey 1986: i. m. 155–157. Selwood: i. m. 68., 124. Nicholson 2001: i. m. 86. Luttrell, Anthony: The Finances of the Commander in the Hospital after 1306, in *La Commanderie*, 278.

230 – Luttrell 1995: i. m. 32. Uő 2002: i. m. 278.

231 – Vö. Selwood: i. m. 116. Vö. Romhányi 1993–1994: i. m. 198–199.

232 – Lásd Luttrell, Anthony: The Hospitallars of Rhodes, Confront the Turks, 1306–1421, in Callaghan, Philip F. (szerk.): *Christians, Jews and Other Worlds, Patterns of Conflict and Accommodation*, Lanham, University Press of America, 1988. 88.

meglehetősen hullámzó volt és IV. Béla uralkodásának a végére gyakorlatilag teljesen meg is szűnt.²³³ Komoly változás csak a 14. század elején következett be, amikor a feloszlott templomosok javait átvették Szent János testvérei.

7. Károly Róberttől Zsigmondig

A korszak áttekintését célszerű egy módszertani probléma felvetésével kezdenünk. A 12. század közepétől az Árpád-kor végéig tartó időszak rekonstruálására mintegy 300 oklevél állt a rendelkezésünkre, többnyire teljes szövegükben, részben pedig átírásban megőrzött formában. Az Anjou-kor közel kilenc évtizedéből ugyanakkor több mint 650 dokumentum maradt ránk valamilyen formában.²³⁴ A forrásbázis látványos növekedése örömteli, de egy kissé közelebről szemügyre véve a helyzetet, árnyaltabban fogjuk látni a kérdést. Az oklevelek számának növekedése a társadalom egészének általános igényével párhuzamos volt: az írott betű egyre gyakrabban volt erősebb, hatásosabb, mint a kimondott szó – peres eljárásokban legalábbis gyakorta. Vagyis a forrásnövekedés elsősorban magánjogi, s azon belül gyakran eljárásjogi dokumentumok számának gyarapodását jelentette, amelyek általában sajnos minimális információt tartalmaznak a johannitákra vonatkozóan. Vannak adataink a preceptoriumokra, azok személyzetére, elsősorban a méltóságviselőkre, a perjelek itineráriumára, időnként a johannita birtokokra. De számos terület szinte teljesen homályban marad. Alig van ismeretünk a preceptoriumok létszámáról, a konventek liturgiájáról, napi tevékenységéről. A Bevezetőben részletezett általános európai helyzet talán hozzásegít bennünket, hogy analógiák segítségével itt-ott betöltsük a narratívánkban tátongó űrt.

8. A konszolidáció évtizedei és a templomos javak átvétele

A források jelzett növekedése nem egészen lineáris, és ez nagyban meghatározza a 14. század első évtizedére vonatkozó ismereteinket. Nehéz megítélni, hogy a trónharcok vagy a tartományúri hatalom okozta *ex lex* állapot volt-e a primer oka az információhiánynak. Ezt a hiányt nem csak a kései utókor érzékeli, mert a johannita nagymester 1303-ban Cipruson panaszkodott, hogy nincs híre a Magyar–Szlavón perjelségről.²³⁵ Az bizonyos, hogy a Magyar–Szlavón tartományt még mindig idegen származású perjelek irányították, és hogy az oligarchák

233 – 1269-ben a templomosok megkapták Dubica megye bevételeit, amelyet a feloszlásuk után a johanniták nyertek el. Ezt követően lovagrendek nem nyertek számottevő adományt az Árpád-korban. Vö. Hunyadi Zsolt: *Uloga hospitalaca u Dubičkoj županiji u ugarsko-slavonskom prioratu s posebnim osvrtom na njihovo djelovanje kao mjesta autentičnosti (locus credibilis)*, in Miljenko, Aničić (szerk.): *Dubički arhiđakonat u razvijenom srednjem vijeku i njegovi tragovi kroz kasnija stoljeća*, Banja Luka, Banjalučka Biskupija, 2018. 307–308.

234 – A teljes adattárát lásd Hunyadi 2010: i. m. 253–293. Természetesen a lista publikálása óta is gyarapodott valamelyest az adatbázis, de nagyságrendileg nem hozott érdemi változást.

235 – Smičiklas VIII, 59–60.

túlkapásai a johanniták birtokait is érintették.²³⁶ Továbbá a nemzetközi porondon zajló események is tovább nehezítették a hazai johanniták tevékenységét. 1291-től a Rend vezérkara Ciprusra, egészen pontosan Limasszolba költözött, és 1294-re generális káptalant hívott össze, hogy a Szentföld visszaszerzéséről, illetve soraik rendezéséről egyeztessenek. 1306 és 1310 között leginkább Rodosz, Kos és a körülöttük lévő szigetek megszerzésével voltak elfoglalva, így az európai tartományok ügye kisebb prioritást kapott. Az pedig tovább növelte a feszültséget, hogy az Árpád-ház kihalásával új uralkodódinasztia színre lépése volt napirenden, és a királyi támogatásból megerősödő johanniták számára korántsem volt mellékes, hogy ki szerzi meg a magyar trónt. Vélhetően több érv is szólt amellett, hogy kimaradjanak a hazai politikai küzdelmekből, de erre nem mindig volt lehetőségük. Már VIII. Bonifác állásfoglalásra készítette őket, midőn felszólította a hazai johannitákat (is), hogy a cseh Vencellel szemben az Anjou trónkövetelőt támogassák.²³⁷ A felhívás feltehetően nem a katonai segítségnyújtásra vonatkozott, még ha közismert is, hogy a pápák nem zárkoztak el ilyesfajta segítség igénybevételétől, ha politikai ellenfeleikről volt szó. Kétségtelen azonban, hogy az 1312-es – Károly Róbert hatalmának konszolidációjában fontos szerepet játszó – rozgonyi csatában *cruciferek* is feltűntek,²³⁸ így a johanniták szerepe is felmerült. Minthogy a templomosok rendjét a vienne-i zsinaton a pápa feloszlatta, 1312-ben a *crucifer* kifejezés magyar kontextusban a johannitákra vagy a stefanitákra vonatkoztatható. A rozgonyi csata történetét önállóan is feldolgozó Kristó Gyula johannitákként azonosította az emlegetett kereszteket,²³⁹ bár az Anjou-kor hadtörténetét feldolgozó munkájában a kifejezés szó szerinti fordítását adta (ti. keresztesek), de később johannitákként azonosította őket.²⁴⁰ Ellenérveket nehezen tudunk megfogalmazni az azonosítás ellen, jóllehet két okunk lehet a bizonytalanságra. Egyrészt a stefanitákra, vagy az általuk kiállított kontingensre is vonatkozhatott a kifejezés, másrészt, ha valóban Szt. János testvérei segítették Károly Róbertet, akkor a magyar uralkodó meglehetősen hamar hálátlannak bizonyult. Nincs nyoma a forrásokban, hogy Anjou-uralkodónk rögvést végrehajtott volna az V. Kelemen 1312-es *Ad providam* kezdetű bullájában foglaltakat, azaz a templomosok lefoglalt vagyonát nem sietett átadni a johannitáknak. Az első kézzelfogható bizonyíték 1328-ból való, amikor Vrána, az egykori templomos székhely már bizonyosan johannita kezelésben volt. De akadtak olyan templomos preceptoriumok is, amelyek csak az 1340-es években kerültek át a feloszlatast elkerülő János-lovagokhoz. Ezzel persze Károly Róbert nem volt egyedül Európában, de vélmezhető, hogy

236 – Lásd pl. 1307-ben. MonVat I, 422. MES II, 580.

237 – MonVat I, 401–402. Kristó Gyula–Almási Tibor (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár*; I–XLVIII., Budapest–Szeged, 1990–2019. (a továbbiakban, AOKI) I, 220.

238 – ...*rex sub vexillo cruciferorum pugnavit*... Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*, I. Textus, Kristó Gyula–Galántai Erzsébet (szerk.), Budapest, Akadémia Kiadó, 1985. 117. fejezet.

239 – Kristó Gyula: *A rozgonyi csata*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978. 80., 84. Uő: A rozgonyi csata, in *KMTL*, 582. Uő: I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310–1322), *Századok*, 137. évfolyam, 2003. 306.

240 – ...Kassa polgárai vagy a keresztes (johannita) lovagok... – kiemelés H. Zs. Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 1988. 37–38.

a kézzelfogható katonai segítséget a pápai rendelkezés mielőbbi végrehajtásával hálálta volna meg. A jó viszony feltételezése ellen szól az is, hogy 1317–1318-ban I. Károly a beuthe-ni Mieszkót, Boleszló – a későbbi esztergomi érsek – fivérét szerette volna a magyar–szlávón perjeli méltóságba juttatni a Rend, illetve XXII. János pápa jelöltjével, az itáliai Filippo de Gragnanával szemben.²⁴¹ A Gragnana-klán ekkor már kifejezetten befolyásosnak számított, némelyikük pápai szolgálatban is állt,²⁴² így – az uralkodóval sógorságba is került – Mieszkó utóbb beérte a nyitrai, majd a veszprémi püspökséggel. De éppen a konszolidációs harcok, illetve a „szlávóniai háború” irányítja rá a figyelmet a johanniták „kényszerű” katonai szerepvállalására. Bár Károly Róbert 1322–23-ra többé-kevésbé megszilárdította hatalmát a délvidéken (is), a kedélyek nem csillapodtak minden tekintetben. 1328-ban – vagy valamivel ezt megelőzően – a horvátok (*crohati*) megostromolták Vránát és súlyos károkat okoztak a johannitáknak. Az alapvetően itáliaiakból álló helyőrség csak világiak segítségével tudta visszaverni a támadást.²⁴³ Ebből azonban az is következik, hogy a korábbi templomos javak átvétele fontos fordulóponthoz ért ekkorra. De hogyan is kezdődött pontosan?

Európa jelentős részén 1307 októberében tartóztatták le a templomosokat és vagyонуkat meghatározatlan időre zárolták.²⁴⁴ Úgy tűnik, hogy a hazai templomosok javait a zágrábi püspökség felügyeletére bízták a lovagok sorsának rendezéséig 1308 áprilisában.²⁴⁵ A helyzet bizonytalan voltát jelzi, hogy Károly Róbert 1310-ben Aba nb. Sándor fia Sándornak adományozta a korábbi nekcsei templomos preceptorium birtokát azzal a záradékkal, hogy ha a Rend bocsánatot nyer a Kúriánál vagy a pápa más egyházat hozna létre²⁴⁶ és annak rendelné átadni a templomosok javakat, akkor az uralkodó értékazonos birtokkal kártalanítani fogja a kedvezményezettet.²⁴⁷ Az bizonyos, hogy a hazai klérus és a világi előkelők V. Kelemen (1305–1314) pápa körleveléből értesültek a vienne-i egyetemes zsinat templomosokat, illetve a vagyонуkat érintő döntéseiről.²⁴⁸ Bár a zsinati rendelkezések külön nem tértek ki a rendi levéltárra, vélhe-

241 – *Registres de Jean. XXII. Lettres communes analysées d'après les registres dits d'Avignon et du Vatican*, Dir. Mollat, Guillaume–Lesquen, G. de, Paris, 1904–1920. no. 6549. Lásd még Borchardt 1999: i. m. 225.

242 – Legutóbb erről lásd Hunyadi Zsolt: Gragnana lignage, in Bériou, Nicole–Josserand, Philippe (szerk.): *Prier et combattre. Dictionnaire européen des ordres militaires au Moyen-Âge*, Paris, Fayard, 2009. 397–398.

243 – Fejér CD VIII/3, 341–343. AOkI XII, 146.

244 – Burgtorf, Jochen–Crawford, Paul F.–Nicholson, Helen J. (szerk.): *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, Farnham, Ashgate, 2010. Demurger, Alain: *The Persecution of the Templars, Scandal, Torture, Trial*, Harmondsworth, Pegasus Books, 2019.

245 – Ljubić, Sime: *Listine odnošajih izmedju južnoga slavenstva i mletacke republike. Monumenta spectantia historiam laborum meridionalium, 960–1527*, I–V. Zágráb, Albrecht et Fiedler, 1868–1875. I, 224., AOkI II, 153. Pál bán, 1310, Ljubić: i. m. I, 252–253.; AOkI II, 391., 414–415. MES II, 628–629. Smičiklas VIII, 263–264. Patek: i. m. 28., 46–47.

246 – Ahogyan az Ibériai-félszigeten történt. Ott nem kapták meg a johanniták az egykori templomos javakat, hanem a hispán területeken megalapították a Montesa rendet (1317), a portugál területeken pedig Krisztus rendjét (1318).

247 – AOkI II, 414–415. MES II, 628–629. Smičiklas VIII, 263–264.

248 – A zsinatra meghívót kapott a kalocsai érsek, a zágrábi, illetve az erdélyi püspök is 1308 augusztusában (Smičiklas VIII, 207–213. AOkI II, 184.), de Patek Ferenc szerint végül senki nem képviselte a zsinaton a magyar klérust, Patek: i. m. 14–15.

tően a preceptoriumok, illetve egyéb ingatlanok mellett az archívumok is johannita tulajdonba mentek át. Ezt valószínűsíti, hogy a székesfehérvári konvent magánlevéltárában templomos pápai kiváltságlevelek is fennmaradtak.²⁴⁹ Az átvétel részleteiről azonban meglehetősen keveset tudunk, s ennek részben az az oka, hogy máig nem készült modern tudományos igényeket is kielégítő összefoglaló munka a magyarországi templomosokról. Ennek híján azt állíthatjuk bizton, hogy 1314 és körülbelül 1340 között a következő, korábban templomos preceptoriumokat vették át a hazai johanniták: Hresno, Gora, Dubica, Nekcse-Szentmárton (Našice-Martin), Božjakovina, Szentlőrinc, Vrána, Bő, Keresztény, Ivanec és Lesnica (Lešnik).²⁵⁰ További azonosíthatlan házak tűntek fel 1315-ben, amikor Rolando de Gragnana magyar-szlavón perjel Ádámot a syrmiái házak preceptoraként említette.²⁵¹ Bizonyára ekkor vették át Dubica megye irányítását is a templomosoktól, akik 1269-ben még IV. Bélától nyerték el a terület jövedelmeit és a *comes comitatus* címet, amelyet ettől kezdve a mindenkori johannita tartományi perjel viselt,²⁵² aki a megye ügyeiben (bevételek, joghatóság gyakorlása) gyakran a dubicai preceptorral együtt járt el.²⁵³

A fent már szóba hozott módszertani probléma itt is kísért: a templomos preceptoriumok vagy birtokaik első említése a forrásokban nem azonos a johannita átvételük időpontjával.²⁵⁴ Továbbá, ahogyan a korábbiakban már utaltunk rá, a templomos javak átvétele sajátos módon ugyan az ingatlanvagyon növekedését eredményezte, de egyúttal komoly likviditási problémákat is okozott a johanniták számára.²⁵⁵ Ez az új helyzet az adminisztratív egységek újbóli átszervezését követelte, sőt, egy időre úgy tűnt, ennyivel nem ússzák meg Szent János testvérei.²⁵⁶ 1322-ben engedélyt kaptak XXII. János pápától, hogy birtokaikat bérbe adják vagy végszükség esetén elidegenítsék, hogy tartozásaikat rendezni tudják.²⁵⁷ Természetesen az egyházfő provisorokat rendelt ki, akik figyelemmel kísérték, hogy valóban fennáll a *vis maior* esete az egyházi vagyonra nézve, amely nemcsak a johanniták, hanem az egyház egésze számára *res ecclesiae*

249 – MNL OL, Q 398. DI.106104, DI.106105, DI.106110, DI.106537, DI.107879.

250 – Újabb kutatások 14 templomos preceptoriumot és 40 birtokot azonosítottak a Magyar Királyság területén. Lásd Stossek 2006: i. m. 11–20.

251 – AOKI IV, 11–12. ÁMF I, 347.

252 – Thallóczy Lajos–Horváth Sándor (szerk.): *Alsó-Szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék), 1244–1718*, Budapest, 1912. 59., 62–63., 82–83.; Fejér CD IX/3, 185–186.; IX/7, 178–179. Smičiklas XII, 651.; XIII, 4–5.; Lásd Df.257974, Df.258481.

253 – Lásd pl. DI.13316, DI.133581, Kóta Péter: *Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban I. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről, (1130) 1212–1526*, Vas megyei levéltári füzetek 8. Szombathely, Vas Megyei Levéltár, 1997. 48.; *Alsó-Szlavónia okmánytár*, 38.; Fejér CD IX/2, 709., IX/7, 174.

254 – Vö. Borchardt 1996: i. m. 249.

255 – Luttrell 1975: i. m. 290. Uő 1985: i. m. 76. Borchardt 1996: i. m. 239. A likviditási problémáknak természetesen számos más oka is volt. Vö. Luttrell 1998: i. m. 618–619.

256 – Luttrell, Anthony: *Fourteenth-century Hospitaller Lawyers*, in Uő: *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West, 1291–1440*, London, Variorum, 1978. XVI, 450. Borchardt 2001: i. m. 240; Lásd még Brundage, James: *The Lawyers of the Military Orders*, in *MOI*, 346–357.

257 – MonVat I, 485–486. Registres de Jean XXII, nos. 16591., 16602.; AOKI VI, 306.

patrimonium pauperum, s mint ilyen, csak rendkívüli körülmények között szabad elidegeníteni. A provisorok vélhetően együttműködtek a perjelség által kijelölt johannitákkal, akik 1326-ban kijelölték azokat a birtokokat, amelyeket célszerűnek ítélték világiaknak bérbe adni.²⁵⁸ Ha a preceptoriumok átszervezése úgy kívánta, akkor még birtokcserére is sor került, amint ezt példázza az 1328-as eset, amikor magával az uralkodóval cseréltek vagyont.²⁵⁹ Ezekkel a tranzakciókkal párhuzamosan az Árpád-kori tizedviták az 1320-as években helyenként kiújultak. Ráadásul a már említett, 1328-as Vrána elleni támadás nem csak közvetlen károkat, csapást jelentett,²⁶⁰ de a harcokra koncentráló johanniták szolgálónépei között összeesküvés szálai kezdtek szövődni – ennek hírére ért magyar területre a perjelséget rendszeresen vizitáló előljáró, Filippo de Gagnana.²⁶¹

1300–1350

- ❖ vár, erődítmény
- + korábban templomos

Johannita preceptoriumok a templomos javak átvétele után

258 – MNL OL DI.106115, Df.258480, AOkI X, 111–112.

259 – Smičiklas IX, 380–381. AOkI XII, 55.

260 – Fejér CD VIII/3, 341–343. AOkI XII, 146.

261 – Df.257974, Df.258481. AOkI XIII, 368–369.

Látszólag nyugalmasabb időszak vette kezdetét 1330-ban, a valóság azonban ennél összetettebb. A Rend nagymestere 1330-ban a montpellier-i generális káptalanon magához vonta (rezerválta) a Magyar–Szlavón perjelséget, illetve annak jövedelmeit, és öt éven keresztül üresedésben tartotta a perjeli méltóságot.²⁶² Nem feltétlenül kell rendkívüli helyzetet sejtününk, hiszen Kasztília és Katalónia perjelségeivel is ugyanez történt. A Magyar–Szlavón perjelségnek nem tett jót a tartományi vezető hiánya, mert úgy tűnik, hogy a johannita földek bérlői vonakodtak megfizetni a bérleti díjakat az üresedés idején.²⁶³ Ugyanakkor az is látható, hogy szabályosan kinevezett perjel idején is támadtak időnként komoly feszültségek és problémák a tartományban. 1337-ben XII. Benedek pápa vizsgálatából értesülünk arról az eseménysorról, amelynek során egy bizonyos Giovanni de Camporiano johannita testvér, aki *stagiához* jutott és Vránában volt rezidens, távol toszkán rendtársaitól számos kihágást követett el, levetette a rendi habitust és – álnevet felvéve – megnősült.²⁶⁴ Egy évtizeddel később pedig úgy tűnt,²⁶⁵ mintha a Magyar–Szlavón perjelség valamiféle végső javító/átnevelő intézményként működne, legalábbis két fegyelmi eset erre látszott utalni. 1348-ban a Rend nagymestere, Dieudonné de Gozon (1346–1353) az egyik johannita testvért, egy bizonyos François Furonit, aki a Rendet a dél-itáliai Santo Stefano Monopoliban szolgálta, a Magyar–Szlavón perjelségbe küldte, és a magyar perjelt arra utasította, hogy találjon számára *stagiát*. A nagymester leveléből kiderül, hogy a szodómia bűnébe esett François már egy távoli helyre száműzték, de a fegyelmezés nem járt sikerrel.²⁶⁶ Ugyanakkor, a történetek végére járva nem egy középkori „Szibéria” körvonalazódik a Kárpát-medencében, pusztán arról volt szó, hogy a Rend rangidős tagjaival konzultáló Mester úgy döntött, hogy ugyan eredeti konventjétől távol, de olyan helyre küldi a vétkes rendtagot, ahol földijeivel élhet együtt. Történetesen Furoni és a magyar perjel is Provence-ben, az ottani Manosque preceptoriumában kezdte a rendi karrierjét, azaz személyesen is ismerték egymást. Az eljárásban ráadásul semmi szokatlan nincs, hiszen a rendi szabályzat is tartalmaz ilyen szankciót.²⁶⁷ Hasonló történhetett néhány évvel később a kasztíliai Pedro Ortíz de Salzedóval is, akinek 1351-ben el kellett hagynia Kos szigetét, ahol addigi posztja volt, mert

262 – Tipton, Charles L.: The 1330 Chapter General of the Knights Hospitallers at Montpellier, *Traditio*, 24. évfolyam, 1968. 308. A helyes szöveget lásd Hunyadi 2010: i. m. 302.

263 – Lásd pl. Fejér CD VIII/4, 129–130.

264 – Benoît XII, 1334–1342, *Lettres communes*, I, no. 5031; Farlati, Daniel (szerk.): *Illyrici sacri*, I–VIII. kötet, Venice, 1751–1819. V, 96. Kukuljević, Ivan: Priorat vranski sa vitezi templari hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 81. évfolyam, 1886. 52–53. 1328-ban a vránai preceptor egy bizonyos Nicolò de Camporiano volt (Fejér CD VIII/3, 341–343.; AOkl XII, 146.), 1329-pedig Filippo de Gragnana perjel jegyzője Filippo de Camporgiano volt. Df.257974, Df.258481.

265 – Pl. Anthony Luttrell szerint, Luttrell 2001: i. m. 273–274.

266 – AOM 317, fol. 211r–v.

267 – Regula § 9. Homonnai–Hunyadi: i. m. 179.

megölt egy szolgát.²⁶⁸ Az eredeti, 1351. június 10-i parancs szerint a magyar perjelségbe kellett volna jönnie, de július 5-én a nagymester új határozatot hozott, amely alapján végül a jóval közelebbi Karystos szigetére számúzték.²⁶⁹ Az adminisztráció regisztrálta a nagymester döntését: a Máltán őrzött rodoszi másolati könyvből a június 10-i parancslevél iktatott példányában a magyar perjelség neve át van húzva és az írnok fölé írta: *ad preceptoriam Carasto*. Az ok, amely arra késztetett, hogy párhuzamot vonjunk a két eset között, nem más, mint az a tény, hogy a fenti provenç-i johannitákhoz hasonlóan, találhattak olyan rendtársat a magyar perjelségben, akivel könnyen szót értett az éppen büntetését töltő rendtag. Esetünkben egy bizonyos, vélhetően aragónai származású Gwylerm de Alcaniz johannita lehetett alkalmas egy ilyen szerepre, aki 1350 és 1376 között szolgálta a Rendet idehaza. Ezt a feltevést erősíti az is, hogy végül, 1365–66-ban Pedro Ortíz a magyar perjelségbe került,²⁷⁰ az viszont nem derült ki, melyik preceptoriumban szolgált.

9. Harc a hitetlenek ellen és belső viszályok

A fenti epizódok a Rend belügyeinek számítottak, de Szent János testvéreinek a keresztény világ felé újra meg újra bizonyítaniuk kellett tettekrezségüket. Az 1320-as évekre a hitetlenek elleni küzdelmük szemmel láthatóan alábbhagyott. 1334-ben kezdődött egy újabb fellendülés, melynek egyik kézzelfogható eleme az újjáéledő kereszties mozgalomban való aktív szerepvállalás volt. Ez egyfajta fordulópontnak is tekinthető a johanniták történetében,²⁷¹ de úgy tűnik, erről egy ideig sem a pápai Kúriát, sem pedig a közvéleményt nem tudták meggyőzni, legalábbis a reakciók erről tanúskodnak. A 14. század első harmadára teljesen eltűntek mind a királyi, mind pedig a magánadományok.²⁷² Már az uralkodói kiváltságok is csak elvétve támogatták a Rend gazdasági tevékenységét. A pápai elégedetlenséget pedig világosan jelezte VI. Kelemen 1342-es fenyegetése, amelyben a johanniták értésére adta, hogy amennyiben nem támogatják a törökök ellen indított kereszties hadjáratot, a templomosok sorsára jutnak és egy újonnan alapított lovagrenddel fogja leváltani őket.²⁷³

A török elleni harcra való felszólítás a Magyar–Szlavón perjelségben állomásozó johannitákat is bizonyosan elérte, de a trónon ekkor már I. Lajos ült. Jóllehet az új király szintén az Anjou-dinasztia tagja volt, számos tekintetben új politikai irányelveket vallott apjához képest, és

268 – AOM 318, fol. 210r. Cf. Luttrell 2001: i. m. 274. Származásához lásd Sancho Ortíz Salzedót, aki Puente Órbigo preceptora volt 1352-ben, Josserand, Philippe: La figure du commandeur dans les prieurés castillans et léonais du Temple et de l'Hôpital, une approche prosopographique (fin XIIe–milieu XIVe siècle), in *Ordens Militares, guerra, religião, poder e cultura*, II., Lisboa, Colibri, 1999. 174.

269 – AOM 318, fol. 210v. Kiadását lásd Hunyadi 2010: i. m. 314.

270 – AOM 319, fol. 322v–325v. Engel 1997: i. m. 116.; Luttrell 2001: i. m. 274.

271 – Luttrell 1980a: i. m. 244.

272 – A lengyel helyzetről lásd Starnawska 1997: i. m. 124–125., 137. Uő 1999: i. m. 70.

273 – Luttrell 1975: i. m. 294. Uő 1980a: i. m. 244. Nicholson 2001: i. m. 52.

ez több ponton kihatott a johanniták hazai szerepvállalására, különösen is a Velencéhez fűződő mindenkori magyar viszonyt illetően. Ennek első nyomai éppen a keresztes hadjáratra való készülődés közben érhetők tetten. 1345 júliusában a magyar perjel, a provence-i Pierre [Peyre] Cornuti, megszerezte a velencei tanács engedélyét, hogy evezőket szerezzen be Zárából (*apud Jadram*), és ezeket a városállamtól bérelt hajókon elküldje a johannita nagymesternek, vélhetően Rodoszra.²⁷⁴ Mire azonban a tranzakciót végrehajtották volna, Lajos és Velence között fegyveres konfliktussá fajult a dalmát tengerpart, különösen a Zára fölötti kontroll gyakorlásának kérdése. Részben talán a johanniták érintettsége miatt, meglehetősen sajátságos helyzet alakult ki. A Zaráért folytatott első küzdelem (1345–1346) során a velenceiek meg voltak győződve arról, hogy a Magyar–Szlavón rendtartomány jórészt itáliaiakból álló vezérkara az ő oldalukon áll. Ebbéli meggyőződésüket erősíthette a tény, hogy a magyar rendtartomány, a velenceihez hasonlóan, az itáliai nyelvhez (*lingua*) tartozott.²⁷⁵ A vélelmezett jó kapcsolat akkor romlott érzékelhetően, amikor a Velence által támogatott (III.) Mladen Subić, aki 1343-ban velencei polgárságot is kapott,²⁷⁶ 1345 telén megostromolta Vránát. A velenceiek számára csak december közepén vált nyilvánvalóvá, hogy Vrána tulajdonképpen a velük jó viszonyt ápoló johanniták birtokában volt, miután a várat övező várost Mladen serege kifosztotta, felégette és a helyőrség egy részét megölte.²⁷⁷ Nem ismeretes, hogy a perjel, Pierre Cornuti vagy a tartományi alperjel, a perugiai Giovanni Latini védte-e Vránát, ám a történetek után bizonyosan elpártoltak egy időre Velencétől. Időközben Velence ostrom alatt tartotta Zárát, de Lajos csak 1346 tavaszán indította el seregét, mert még előző ősszel András herceg merénylet áldozata lett Nápolyban.

Miután a diplomáciai megoldás egyre valószínűtlenebbnek tűnt, a magyar király 1347 novemberében elindult Nápoly ellen. Bár nincs nyoma, hogy magyarországi johanniták részt vettek volna a hadjáratban, Szent János testvérei mégis belekeveredtek az eseményekbe. Erre látszik utalni, hogy VI. Kelemen pápa 1347. december 1-jén utasította Giovanni Rivarát, római és pisai johannita perjelt, hogy a Szicíliai Királyság ellen felvonuló magyar királyt és seregét semmivel ne támogassák, és hogy akaratának érvényt szerezzen, pápai legátust is kinevezett.²⁷⁸ Fellépése általános intézkedésnek tűnt, de vajon a területileg szintén érintett perjeleket miért nem szólította fel? a válasz feltehetően abban keresendő, hogy a Magyar–Szlavón perjelség a rómaival és a pisaival állt a legszorosabb kapcsolatban. A Gragnanák perjelsége (1315–1329) idején jött szokásba, hogy a magyar–szlavón, velencei, római, illetve pisai perjeli méltóság némelyikét ugyanaz a személy viselte, és feltehető, hogy ez nem ment feledésbe az 1340-es évek sem. Ez pedig kiegészült azzal a gyakorlati ténnyel, hogy a perjelek nem voltak rezidensek

274 – Wenzel Gusztáv (szerk.): *Diplomáciai emlékek az Anjou-korból*, I–III. kötet, Budapest, 1874–1876. II, 75–76.

275 – Vö. Hunyadi Zsolt: Hospitaller Officials of Foreign Origin in the Hungarian–Slavonian Priority, thirteenth–fourteenth century, in *International Mobility in the Military Orders*, 145.

276 – *Diplomáciai emlékek*, II, 34–35.

277 – Uo. II, 124–125.

278 – Archivio Segreto Vaticano (ASV) 141, fol. 153r–154r. Df.291877. AOkl XXXVII, 560–561.

Magyarországon, hanem egy–háromévente vizitálták a perjelséget, a fennmaradó időszakban elsősorban Itáliában tartózkodtak és helytartókon, illetve alperjeleken keresztül igazgatták tartományukat. Ennek ismeretében nem zárható ki, hogy a pápa attól tartott, Lajos a johannitákat is felhasználja tervei megvalósításához. Félelme nem volt teljesen alaptalan. Pierre Cornuti 1347 szeptemberében még Magyarországon tartózkodott,²⁷⁹ de ezt követően már csak közvetett információink vannak perjeli tevékenységéről. Február elején Vránán állított ki oklevelet *officialisa* és írnoka,²⁸⁰ mely szerint Pierre még hivatalban volt, de három héttel később²⁸¹ már csak az alperjel, Baudon Cornuti tevékenységéről hallunk, és elődje többé nem tűnik fel ebben a méltóságban. Baudon viszont kifejezetten fontos szerepet játszott, ugyanis ebben a március 2-án kelt levélben²⁸² alsólendvai Miklós szlavón bánt értesítette a velenceiek dalmáciai hadi készenlődéseiről. Kifejezetten jól értesültnek tűnt, hiszen Lajos néhány héttel korábbi dél-itáliai hadmozdulatairól is információkkal bírt. Arról azonban mintha nem lenne tudomása, hogy – talán a pápai felszólítás következményeként – a johanniták nem nyújtottak kellő támogatást Lajosnak, ezért a király itáliai vonulása során vagy „letette” a magyar–szlavón perjelt, vagy az időközben megüresedő perjeli méltóságot önkényesen töltötte be, egy viselt dolgai miatt már ekkor rossz hírű zsoldossal, Montreal du Barral (Montreal d’Albarno), avagy Itáliában használt rendi nevén: Frà Morialeval (Morreale).²⁸³

Montreal du Bar provençai származású johannita lovag volt, akinek karrierje 1333-ban kezdődött, feltehetően nagybátyja, Isnard d’Albarno támogatásával, aki pedig Capua johannita perjele volt.²⁸⁴ A rend nagymestere 1335-ben nevezte ki a Capuai perjelségben található Santa Eufemia preceptorává tíz évre, amelynek élén 1344-ben újra megerősítette a rendi vezetés. Az újabb tíz év szolgálati időt azonban nem töltötte ki, mert 1346-ban a magyar király közelében tűnt fel Aversában. Feltehetően I. Lajos zsoldjába szegődött, és ez rendi esküjének súlyos megszegését jelentette. Vélhetően 1348 és 1350 között du Bar a rendi habitusát is levetette, jöllehet magyar perjeli „címe” éppen erre az időszakra tehető. Nem ismeretes, hogy a magyar király pontosan mikor fogadta bizalmába, s az sem, mikor nevezte ki perjellé, annyi azonban bizonyosnak tűnik, hogy 1348 és 1350 között a Magyar–Szlavón rendtartomány vezetőjeként lépett fel, a perjelség pecsétjét magához vette, sőt, a Rend levéltárának egy részét is magával

279 – Fejér CD IX/1, 515–518. AOkI XXXI, 429.

280 – Smičiklas XI, 438–441.

281 – Smičiklas XI, 444–445. Barabás Samu (szerk.): *A római szent birodalmi széki Teleki család oklevéltára*, I–II. kötet, Budapest, 1895. I, 84–87. CD Trans III, 175.

282 – ...*Venetici die noctuque non cessant civitatem Jadre fortificare et munire...*, Smičiklas XI, 444–45. *Teleki család okmánytára*, I, 84–87.

283 – Reiszig: i. m. I, 100–112. Lásd Miskolczy István: *Magyar–olasz összeköttetések az Anjouk korában. Magyar–nápolyi kapcsolatok*, Budapest, Szent István Társulat, 1937. 250., 252. Vö. Gessi, Leone: *Fra Moriale, Rivista del Sovrano Ordine Militare di Malta*, 2. évfolyam, 3. szám, 1938. 13–23. Bárány Attila: *The Communion of English and Hungarian Mercenaries*, in Papp Klára–Barta János (szerk.): *The First Millennium of Hungary in Europe*, Debrecen, DUP, 2002. 129.

284 – AOM 10. no. 80. AOM 16, no. 33.

vitte.²⁸⁵ Tette ezt annak ellenére, hogy 1348 októberétől már Baudon Cornuti viselte a „hivatalos” perjeli címet,²⁸⁶ aki ebbéli minőségében az 1350. évi, Vránában celebrált tartományi káptalant elnökölte először.²⁸⁷ Bár a két perjel egy ideig párhuzamosan tevékenykedett, 1352-re du Bar látszólag jobb belátásra tért: először a johannitáktól, majd 1353 őszén a pápától is bocsánatot nyert.²⁸⁸ 1353-ban Baudon Lajos színe előtt visszakövetelte az elvitt rendi javakat,²⁸⁹ aki a kérést 1354-ben továbbította VI. Ince pápa felé. A lépés valódi motivációja az volt, hogy az időközben római politikai cselszövésbe keveredő Morialét Cola di Rienzi augusztus végén lefejeztette.²⁹⁰ Baudon Cornuti pedig még 1353-ban új perjeli pecsétet vésetett.²⁹¹

A fentiek meglehetősen marginális szerepet játszhattak a dalmát tengerpart kérdésének néhány évvel későbbi rendezésében, jóllehet a johanniták mindkét oldalon képviseltették magukat. Az 1358 februárjában megkötött zárai békében elsőként Baudon Cornuti jelent meg és tett esküt a magyar király oldalán február 18-án Zarában,²⁹² majd egy héttel később a velencei Szent Márk székesegyházban Leonardo de Tibertis, a velencei perjel járt el hasonlóképpen a magyar király követeinek jelenlétében.²⁹³ Talán a Rend perjelségei között is helyreállt a béke és a bízalom, amelynek akár jele is lehetett, hogy néhány hónappal később már a Rend nagymestere a Magyar–Szlavón rendtartomány éves adóinak (*responsio*) beszédését velencei kereskedőkre bízta.²⁹⁴

A johanniták egyik meghatározó feladata továbbra is a keresztény hit ellenségeivel szembeni fellépés volt, és erre a Balkánon több lehetőség is kínálkozott, Szent János testvérei mégis vonakodtak csatlakozni egy szerveződő kereszties hadjáratához, továbbra is anyagi problémáik mögé próbáltak bújni – mint 1359 óta többször is –, de XI. Gergely (1370–1378) pápa megelégtelt a kibúvókat. 1373 februárjában egy, a Rend egészére kiterjedő vizsgálatot rendelt el,²⁹⁵ amelynek fontos célja volt, hogy kiderítse, a Rend mely erőforrásai mobilizálhatók. Ugyan csak néhány perjelség vizsgálati anyaga maradt fenn, de az bizonyos, hogy a Rend hirtelen talált tartalékokat a kincstárában, hogy a pápa által szorgalmazott vállalkozásban részt vegyen. Ennek ismeretében a pápa 1374-ben johannita követeket küldött Konstantinápolyba a hadjárat

285 – MNL OL DI.106124, DI.106664. Fejér CD IX/2, 228–229.

286 – MNL OL DI.106127, DI.106134. Fejér CD IX/7, 153.

287 – Smičiklas XI, 566–567.

288 – Dupuy: i. m. 330–331.

289 – DI.106124, DI.106664. Fejér CD IX/2, 228–229.

290 – Jamme, Armand: Montréal du Bar, in *Prier et combattre*, 630.

291 – *Alsó-Szlavóniai okmánytár*, 43–47. Smičiklas XII, 159–161.

292 – *Diplomáciai emlékek*, II, 501–504.

293 – Uo. II, 513–518.

294 – 1358. Augusztus 20. AOM 316, fol. 228r.

295 – ASV, Instrumenta Miscellanea 5851, fol. 2, Vö. Glénisson, Jean: L'Enquête pontificale de 1373 sur les Possessions des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem, *Bibliothèque de l'École des chartes*, 129. évfolyam, 1971, 106–107.

előkészítésére. Gergely ugyanakkor nem mondott le teljesen arról, hogy Lajos szárazföldön támadja meg a törököt és a kétfrontos támadással szorítsák vissza Orhan népét Kisázsiaiba. Erről tárgyalandó, a Konstantinápolyba menesztett johannita követek egyikét, Hesso von Schlegel-holtzot, Rottweil és Freiburg-im-Breisgau preceptorát Magyarországra küldte a következő év őszén.²⁹⁶ A helyzet pikantériája, hogy a magyar–szlavón perjel személyét illető nézeteltérésben éppen a másik konstantinápolyi követ, a provençe-i Bertrand Flotte volt érintett, ily módon a Lajossal tervezett tárgyalásokon eleve diplomáciai hátrányból indult volna. Mindenesetre 1375 legvégén felgyorsult a keresztes vállalkozás szervezése és úgy tűnt, hogy a tervezett akcióban a pápa meghatározó szerepet szánt a Magyar–Szlavón perjelségben állomásozó johannitáknak is. Feltehetően novemberben²⁹⁷ a johanniták egy nagygyűlést – formálisan nem generális káptalant – tartottak Avignonban, ahol 500 johannita lovag kiállítását határozták el a közelgő hadjáratához. Feltehetően erre alapozva, Gergely néhány héttel később egy körülbelül 400 fős, lovagokból álló kontingens kiállítását rendelte el²⁹⁸ – az egy ideig Avignonban *persona non gratának* tekintett – Juan Fernández de Herediának, aki ekkor a Rend tengeren inneni részeinek nagypreceptora volt. Azért véljük, hogy elsősorban a novemberi johannita gyűlés megajánlására alapozott a pápa, mert az 1373-as vizsgálat egyik fontos eredménye éppen azt igazolta, hogy 1375-ben a johanniták képtelenek voltak ekkora hadat kiállítani, vagyis az egyházfői elvárás irreális volt. Erre meglehetően hamar rádöbrentek a hadjárat szervezői is, bár alapvetően nem a létszám, hanem az anyagi eszközök hiánya volt kiáltó. A pápa feltehetően rájött, hogy a johanniták befizetéseit kezelő firenzei bankházaknál, mindenekelőtt az *Alberti Antichinél*²⁹⁹ a Rendnek nincsenek kintlévőségei. Éppen ellenkezőleg: a johanniták komoly adósságokkal küzdöttek. Ezért a Rend vezetésével egyetértésben felmérték, mekkora rendi vagyont szükséges pénzzé tenni a hadjárat finanszírozásához. A pápa több mint 200 000 aranyforint értékű elidegenítést hagyott jóvá a Rend perjelségeiben, de – talán a diplomáciai nézeteltérés következtében – a Magyar–Szlavón perjelség birtokait nem tervezték világiak kezére juttatni mégoly nemes cél érdekében sem, mint a hitetlenek elleni harc. A pápa bizalmatlanságát jól tükrözi, hogy a befolyó összegek kapcsán 1376-ban szigorúan meghagyta a johannitáknak, hogy a pénznek a kontinensen kell maradnia és nem küldhetik Rodoszra, mint az egyéb rendi

296 – Luttrell, Anthony: Gregory XI and the Turks, 1370–1378, *Orientalia Christiana Periodica*, 46. évfolyam, 1980. 408.

297 – Az idézéseket október 15-én keltezték. Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV), Reg. Vat. 267, fol. 64r–v. Vö. Luttrell 1980b: i. m. 409.

298 – MonVat II, 155–156. Delaville Le Roulx, Joseph: *Les Hospitaliers à Rhodes jusqu'à la Mort de Philibert Naillac, 1310–1421*, Paris, Ernst Leroux, 1913. 188.

299 – AOM 320, fol. 50v–51r. Kiadása: Hunyadi 2010: i. m. 323–324.

befizetéseiket.³⁰⁰ A vállalkozás azonban ismét elmaradt.³⁰¹ A török veszély pedig lassan, de biztosan növekedett, 1378-tól kezdődően azonban a pápaság legnagyobb problémája nem az oszmánok jelentette veszély volt, hanem a „nagy egyházszakadás”, amely megosztotta egész Európát és néhány év alatt kettészakította a johanniták több perjelségét is.

Nem zárható ki, hogy a Magyarországon állomásozó johanniták kisebb csapatokban csatlakoztak valamelyik *passagium*hoz. Panyiti Jakab rodoszi levele bizonyítja, hogy magyarok is szolgáltak I. Péter ciprusi király seregében Antalya 1361-es ostrománál.³⁰² Minthogy Jakab levele Magyarországról érkezett híreket is említ, elképzelhető, hogy mások is tartózkodtak Rodoszon. Jakab johannita rendtagságát³⁰³ meglehetősen valószínűtlennek tartjuk, de elképzelhető, hogy keresztesként érkezett a szigetre – és akkor nem lehetett johannita –, vagy esetleg pápai vagy johannita zsoldosként csatlakozott a keresztesekhez. Ha a Rend tagjaként érkezett volna Rodoszra, akkor feltehetően nem a *borgóban*, azaz a városban kapott volna szállást, hanem a rendtagok számára elkülönített ún. *collachium*ban,³⁰⁴ ahol a 14. század közepén már a magyar perjelnek is volt *hospitiuma*,³⁰⁵ amelyben bizonyára a Magyar–Szlavón perjelségből érkezett lovagok is szállást kaptak. Adódik a következtetés Reiszig Ede számára, miszerint a több évet Rodoszon töltő Baudon Cornuti is ott állomásozott. A Rend monográfusa szerint a Rodoszra távozott Baudonról 1364 júliusában hallunk utoljára a hazai forrásokban és csak 1370 elején érkezett vissza a magyar királyságba.³⁰⁶ Ezzel szemben, a fellelhető okleveles források szerint Baudon 1365 februárjában a Rend dubicai házában tartózkodott, ahol – perjelként és dubicai ispánként – a dubicai pálos kolostor népeit mentette fel a pálosok Otok birtoka után fizetendő nyestbóradó (*marturina*) és egyéb adók fizetése alól.³⁰⁷ 1367 májusában pedig Szlavóniában tartózkodott, amit egy Pakrácon kiadott oklevele tanúsít.³⁰⁸ Kétségtelen, hogy azonosíthatók

300 – Luttrell 1995: i. m. 301. Lásd még Hunyadi Zsolt: Adalékok a johannita magyar–szlavón (vránai) perjelségre kirótt rendi adók kérdéséhez, *Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica*, 116. szám, 2002. 31–47.

301 – Luttrell 1966: i. m. 35. Luttrell 1980b: i. m. 408.

302 – Engel Pál: A török–magyar küzdelmek legrégebbi fejezete? (Egy magyar lovag levele Rodoszról 1361-ből), in Glatz Ferenc (szerk.): *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*, Budapest, MTA TTI, 1993. 33–40.

303 – Engel 1993: i. m. 36–37. illetve Bárány 2002: i. m. 145.

304 – A XIV. századi johannita központ szerkezetéhez lásd Luttrell 2003: i. m. 78–85. Luttrell arra is felhívja, hogy a *collachium* nem a világiakat akarta a falakon kívül tartani, hanem a johannitákat azokon belül.

305 – Az ispotály léte 1351-től igazolható, Hunyadi 2010: i. m. 313. Vö. Luttrell 2003: i. m. 115., 249.

306 – Reiszig: i. m. I, 116–117.

307 – *Alsó-Szlavónia okmánytára*, 82–83.

308 – DL.8617. Fejér CD IX/2, 624. Smičiklas XII, 414. Reiszig vélhetően azért nem vette figyelembe az adatot, mert Fejér, illetve őt követve Smičiklas is 1357-es évszámmal szerepelteti.

hiátusok Baudon perjeli tevékenységében,³⁰⁹ de ez nagyjából megfelel az elődje, Pierre Cornuti által folytatott, a 14. század első felében kialakított gyakorlatnak, amikor a perjel hasonló gyakorisággal vizitálta tartományát.³¹⁰ A perjel távollétének számos oka lehetett és a rendelkezésünkre álló források nem erősítik meg, hogy Baudon a Reiszig által vélelmezett okok miatt maradt volna távol rendtartományától.

Végül egy bizonyos Barraxius de Barrax nevét kell említenünk ebben a kontextusban. A feltehetően provençe-i származású³¹¹ Barraxius 1392-ben a Rend vezetőségéhez *ancianitasért* folyamodott,³¹² vagyis olyan előjogért, amelyet a Rend szolgálatában eltöltött legalább húsz évvel lehetett megszerezni.³¹³ Az oklevél szerint Barraxius követte Rajmund de Beaumondot (de Bello-monte) nemcsak a magyar perjelségbe, hanem *etiam partes alias cismarinas se contulerit in eis residents*. Rajmund eredetileg csurgói és újudvari preceptor (1366–1375), illetve Lajos kegyeltje volt, majd a pápa, valamint a johannita nagymester jelöltjének ellenében 1374 szeptemberében elnyerte a magyar–szlávón perjeli méltóságot és viselte azt 1381-ig, majd 1384-ben újra egy rövid időre. Véltetően a perjeli méltóság megszerzése után nem sokkal elhagyta a tartományt és annak ügyeit honfitársára, Arnold de Beaumont-ra bízta, aki 1374 és 1378 között viselte az alperjeli méltóságot. Vagyis elképzelhető, hogy a magyar–szlávón perjel Barraxiusszal mégiscsak útra kelt a pápa és a Rend vezetése által szervezett hadjáratra, amely kontingens végül 1378-ban az ostromlott Vornitza felmentésére indult.³¹⁴ Vissza azonban sosem tért, mert az egyházszakadás és a helyi viszonyok egy ambiciózus helyi johannita felemelkedését készítették elő Palisnai János személyében, aki elbitorolta tőle a tartomány vezetését. Palisnai már 1379 tavaszán perjelnek címezte magát,³¹⁵ jöllehet Rajmund 1381-ig³¹⁶ viselte ugyanezt a címet és a nagymesteri megerősítésre is éveket kellett várnia. A véltetően nagyon idős Barraxius 1396 decemberében Raguzában végrendeletet készített és 1397 szeptembere előtt visszaadta lelkét a teremtőjének,³¹⁷ a törökellenes küzdelem pedig hosszú időre lekerült a magyarországi johanniták képzeletbeli napirendjéről.

309 – 1361 június és 1365 februárja, valamint 1367 májusa és 1371 decembere között. Reiszig ugyan 1370 első felére teszi a perjel visszatérését, amit – sajátosan – egy 1370. november 8-i (Df.258485) oklevélre alapoz, de a számos kihagyással készült XVIII. századi másolat feltehetően az 1371. december 12-i (Dl.5976), Vránán celebrált tartományi káptalanon került kiállításra. Lásd Hunyadi Zsolt: Prediálisok, haszonbérlok, johannita birtokgazdálkodás a 13–14. században, in Marton Szabolcs–Teiszler Éva (szerk.): *Medievalistikai tanulmányok*.

A IV. Medievalistikai PhD-konferencia előadásai, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2005. 55.

310 – 1336 decembere, Béla – 1339 decembere, Csurgó – 1340 májusa, Vrána – 1344 augusztusa, Pakrác – 1345 áprilisa, (Somogy)Senta – 1347 szeptembere, Buda.

311 – Vö. Beaucage, Benoit: *Visites générales des commanderies de l'Ordre des Hospitaliers dépendantes du Grand Prieuré de Saint-Gilles, 1338*, Aix-en-Provence, Université de Provence, 1982. 200.

312 – AOM 325, fol. 61v–62r.

313 – Vö. van Winter: i. m. 10. Bonneaud: i. m. 221–232.

314 – Bárány 2002: i. m. 146.

315 – Dl.7550.

316 – Df.258488. Delaville Le Roulx 1913: i. m. 198. Luttrell 1996: i. m. 275.

317 – Državni arhiv u Dubrovniku, *Testamenta notariae*, vol. 8, fol. 90v. Vö. Krekić, Bariša (szerk.): *Dubrovnik (Ragusa) et le Levant au Moyen Âge*, Paris–Le Haye, Mouton & Co., 1961. 241–242.

10. Preceptoriumok és a tartomány

1350–c.1409

❖ vár, erődítmény

Johannita preceptoriumok a 15. század elejéig

Nemcsak a rendi vezetés vagy a tartomány viszályaira van számottevően több adatunk a 14. századból, hanem az egyes adminisztratív egységekre és azok átszervezésére is. Szembetűnő, hogy a korábban átvett templomos preceptoriumok eltűntek a század végére, birtokait vélhetően az eredendően is johannita preceptorok kezelték, illetve egy részük *camera prioralisként* a magyar–szlávón (vránai) perjel bevételeit gyarapította.³¹⁸ Az átszervezések során a 14. század második felében néhány új, rövid életű preceptorium tűnt fel (Moštanica és Fadd), amelyek eredendően a Rend birtokai voltak, s egy időre önállósodtak. Ezekkel együtt az Anjou-kor végén, illetve a Zsigmond-kor első felében nagyjából két tucat preceptoriummal számolhatunk a Magyar–Szlavón tartományban. A legjelentősebb és

318 – Luttrell, Anthony: The Hospitaller Priory of Catalunya in the Fourteenth Century, in Uő: *The Hospitaller State on Rhodes and its Western Provinces, 1306–1462*, Aldershot, Ashgate, 1999, XV 1; Starnawska 1999: i. m. 72. Bonneaud, Pierre: *Le prieuré de Catalogne, le couvent de Rhodes et la couronne d'Aragon 1415–1447*, Bez-et-Esparon, Études & Communication, 2004. 60–64.

meghatározó szerepű egység minden bizonnyal a székesfehérvári volt, de a preceptoriumok többsége a Dráván túl feküdt. Ez a látványos eltolódás a korábbi időszakhoz képest minden bizonnyal összefügg a templomos javak átvételével, ahogyan Vrána, az egykori templomos központ befolyásos stratégiai elhelyezkedése a dalmát tengerparton meghatározó volt, egészen 1409-es elvesztéséig.³¹⁹ Vrána jelentősége a perjeli méltóság elnevezésében is tükröződött, hiszen az 1330-as évektől a perjelek egyre gyakrabban használták címzésükben a „vránai” kifejezést: *prior (et) prioratus Ungarie seu Aurane*. Azt azonban nehéz bizonyítani, hogy a johanniták is központként használták volna az itteni preceptoriumot, illetve a várat.³²⁰

11. A tartomány előjárói: perjelek, alperjelek, gubernátorok

A fent bemutatott viták és hatalmi harcok során számos rendi előjáró neve került elő. Cél szerű őket rendszerbe szedve is áttekinteni, annál is inkább, mert a lista önmagában is beszédes,³²¹ több tartományi perjel vagy alperjel személye pedig önmagában kifejezetten sok fényt vet a Rend hazai tevékenységére. A listára tekintve sejthető, hogy a méltóságviselők többsége külföldről érkezett. A forráshiány miatt csak erősen töredékes képet tudunk rajzolni még a 14. századi perjelek tevékenységéről/karrierjéről is. Kevés adat áll rendelkezésünkre, hogy a hivatalban töltött időkből (statisztikailag is releváns) átlagot számoljunk.³²² Ez a helyzet akár hatással lehetett a többi perjelségre is, hiszen a francia dominancia kezdettől fogva érezhető volt Szent János testvérei között, ugyanis egy erősen központosított rendről beszélünk, amelyben kifejezetten magas volt a mobilitás. A gyakori helyváltoztatás miatt azonban megnehezedik az azonosítás, illetve a karrierrek rekonstruálása, nem beszélve a nomenklatúrában tapasztalható következetlenségekről.

Amíg a tisztségek hierarchiája és elnevezése (*preceptor, magnus/maior preceptor, magister, summus magister, prior, procurator* etc.) nem szilárdult meg, az írnokok, a legjobb szándék ellenére is nehezen pontosították az adott testvér által viselt hivatal/méltóság/funkció tartalmát.³²³

319 – Kolanović, Josip: Vrana i Templari, *Radovi Instituta J. A. u Zadru*, 18. évfolyam, 1971. 207–226.

320 – Luttrell 1993: i. m. 79.

321 – Archontológiai listát már többen készítettek, különböző időhatárok között: Pray György, Pesty Frigyes, Ivan Kukuljević, Balics Lajos, Reiszig Ede, Lelja Dobronić és Engel Pál, de a felsoroláson túl legtöbbször nem történt meg a hivatalviselő azonosítása. Vö. *Dissertatio historico-critica de Prioratu Auranae in qua origo, progressus, et interitus, ex monumentis nondum editis, compendio a P. Georgio Pray e S. J. explicantur*, Viennae, Josephus Kurzböck, 1773, 14–51. Pesty Frigyes: *Az eltűnt régi vármegyék*, I–II. kötet, Budapest, MTA, 1880. II, 243–249.; Kukuljević: i. m. 36–80. Balics Lajos: *A római katolikus egyház története Magyarországon*, I–II. kötet, Budapest, 1890, 298–299.; Reiszig: i. m. II, 163–173. Dobronić: i. m. 205–211. Engel 1996: i. m. I, 80–82.

322 – St. Gilles perjelségre készültek ilyen számítások: lásd Sire, Henry J.: *The Knights of Malta*, New Haven and London YUP, 1994, 104–105.

323 – Luttrell 1995: i. m. 21–22. Uő 1998: i. m. 78–88. Nicholson 2001: i. m. 78. Riley-Smith 2002: i. m. 10. Gervers 2002: i. m. 249.

12. Az Árpád-kor

Az első, név szerint ismert tartományi előljáró, a már korábban említett tartományi előljáró, egy bizonyos cseh származású Márton volt, aki 1186 és 1193 között volt felelős a magyar terület johannitáinak tevékenységéért. A rendi hierarchia középső szintjének kiépülése egészen késéssel ment végbe Európa ezen részén, a szentföldi, illetve nyugat-európai területekhez képest.³²⁴ Márton tevékenységéhez, a magyar tartomány szervezésénél mondottaknál még annyit tehetünk hozzá, hogy 1188-ban Türoszban járt, majd egy évvel később Ottó herceg oklevelére helyezte a pecsétjét, vagyis újra Közép-Európába jött. Úgy tűnik, távolléte idejére egy bizonyos Bernát nyerte el a perjeli címet.³²⁵ Karl Borchardt szerint a perjel azonos lehet azzal a Bernáttal, aki még III. Béla szentföldi adományánál tűnt fel, 1170 első felében.³²⁶ Egy 1193-as nagymesteri körlevél, amely Szaladin szultán haláláról tájékoztatta az európai rendi vezetőket, Mártont ismét magyar perjelként (*prior in Ungaria*) említette.³²⁷ Ezt követően évekig nincs hír a tartomány vezetőjéről és a 13. század elején is vagy név említése nélkül vagy siglával rövidítve tűnt fel a forrásokban.³²⁸ Az 1216-ban szereplő *procurator* cím pontos azonosítása aligha lehetséges: ebben a korai időszakban pótolhatta a hiányzó hivatalviselőt, de gyakran egy-egy ügyben (*procurator in hac causa*) eljáró rendtagokat neveztek így. 1217-ben azonban bizonyosan perjelt jelöl a P sigla, mégpedig nem mást, mint akit II. András előreküldött a keresztes hadjárat logisztikai előkészítésére.³²⁹ Vélhetően az 1216-ban már feltűnt Pethe nevét rejti a rövidítés. Őt korábban győri preceptorként azonosították, de *magister hospitalis domus* címzése valószínűbb teszi, hogy ő volt ekkor a magyar johanniták előljárója.³³⁰ Úgy tűnik, a korai időszakban a *magister* kifejezés jelölte a perjeli méltóságot, míg a *preceptor* jelenthetett regionális előljárót vagy az adminisztratív egységek élén álló vezetőt. Ez az ingadozás a 13. század utolsó harmadáig tartott.

A század második negyedétől már rendszeresen névvel fordulnak elő a rendi előljárók a forrásokban. 1226-ban egy bizonyos Johannes szerepel az oklevélben mint *magnus magister*, bár az oklevélen függő pecsétjének köriratában perjelként szerepel.³³¹ Egy évvel korábban pedig R

324 – Riley-Smith 2012: i. m. 9., 12. Luttrell 1999: i. m. 185.

325 – CD Moraviae I, 328. Cartulaire no. 865.

326 – Borchardt 1996: i. m. 250.

327 – Jan, Libor: ...Mortuus est persecutor noster Saladinus (K zpřisobu komunikace mezi českými zeměmi a palestimou ve 12. A 13. století), *Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis*, 44. évfolyam, 1997. 32. Korábbi kiadása: Wattenbach, Walter: Urkunden und andere Aufzeichnungen, *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, 11. évfolyam, 1886. 402. Jan, Libor: Die Johanniter in Böhmen: Bild des Lebens, in Nowak, Zenon Hubert–Czaja, Roman (szerk.): *Vergangenheit und Gegenwart der Ritterorden. Die Rezeption der Idee und die Wirklichkeit*, Toruń, UMK, 2001, 185. Marjai: i. m. 102.

328 – 1208: név nélkül (Fejér CD III/1, 56–57. MonWesp I, 17. Cartulaire no. 1302.) 1216: R vagy B siglával jelölve, *procurator in Hungaria* (PRT I, 164, 638. ÁÚO VI, 377–379. MonWesp I, 36–37. Cartulaire no. 1472.); 1222 név nélkül (Fejér CD III/1, 383–384. III/5, 383. Cartulaire no. 1747.).

329 – ÁÚO VI, 380–383. Cartulaire no. 1605.

330 – ÁÚO I, 139–140. Reiszig: i. m. II, 61., 69. és mások.

331 – S. PRIORIS VNGARIE HOSPITALIS Lásd PRT I, 672–673. MonWesp I, 70. MES I, 260, 278; ÁÚO I, 222–223.

sigla mögött tűnt fel egy *procurator*, aki jó eséllyel az a Rembald de Voczon, aki komoly rendi karriert futott be 1232 és 1254 között.³³² A kutatás jelen állása szerint sem Johannes, sem pedig Rembald származása nem azonosítható egyértelműen. Jóllehet egy francia kutató az utóbbit Beauson-ból származónak mondja, aki eredendően Dua Lamec preceptora volt.³³³ Raybaud szerint Rembald 1246-ban St. Gilles perjelségének *visitator*a volt. Ez beilleszthető az információk sorába, ugyanis a Magyar Királyság területén nem hallunk róla 1244 és 1247 között. Ugyanakkor a fentebb tárgyalt 1247-es, ún. szörénységi szerződés olyan részletes paramétereket tartalmaz, mely alapos előzetes tárgyalásokra utal, amely vélhetően megkövetelte Rembald jelenlétét a magyar király közelében. A diplomáciai feladatokhoz bizonyára hozzászólt, hiszen 1232-ben³³⁴ II. András követeként Rómában járt, és sajátos módon a „másik oldal” képviselőjeként is tevékenykedett, amikor pápai legátusként működött 1237–38-ban.³³⁵ A források tanúsága szerint Rembald karrierje 1247-től túlnőtt a Magyar Királyság határain. IV. Béla 1247-es oklevele szerint Rembald a „tengeren inneni részek” kinevezett preceptor lett (*magnus preceptor in partibus cismarinis*).³³⁶ 1250 és 1254 között Itália, Magyarország, és időnként Ausztria nagy(obb) preceptoraként működött,³³⁷ illetve a magyar és itáliai házak preceptoraként tűnt fel (*magister domorum per Hungariam et Italiam*).³³⁸ Karl Borchardt szerint ez a megoldás *Alamania* perjelségének érdekeit szolgálta, amely egy nagyperjelség létrehozását szorgalmazta, s ez leginkább a pápaság és a Hohenstauf ház közötti feszültségek kezelését szolgálta.³³⁹ Érdekes helyzet állt elő a tatárjárás után, amikor a már említett 1243-as oklevélben az szerepel,³⁴⁰ hogy a magyar-szlavón mester általános helyettese (*vicegerens magistri*) egy bizonyos Ambrus, budai kanonok volt. Ennek okát leginkább abban kereshetjük, hogy Rembald a Tengeremelléken tartózkodott, a király kíséretében. A leginkább gyanús az oklevélben szereplő Miko de Buxunio, aki *magister per totam Hungariam et Sclavoniam* címével mintha éppen Rembald hivatalát viselné. Reiszig Bekcselyi Mikóként azonosította,³⁴¹ de ez szerfelett valószínűtlen. Sokkal hihetőbbnek tűnik a már Delaville Le Roux által felvetett „szövegromlás”, azaz hogy az 1248-ban ártírt oklevélben eredetileg Rembald de Voczon szerepelt és ezt a 'Voczon' ~ 'Beauson' alakok hasonlóságára alapozza.³⁴²

332 – MonVat I, 61–62.; MonWesp I, 66. MES I, 254. ÁÚO I, 211–212.

333 – Raybaud, Jean: *Histoire des Grands Prieurs et du Priuré de Saint-Gilles*, I–III. kötet, Nîmes, 1904–1906. I, 156., 163.

334 – Cf. Borchardt 1999: i. m. 204.

335 – MonVat I, 154., 158–159., 163–164. MonWesp I, 106., 108., 110. ÁÚO II, 59–60. Reiszig: i. m. I, 46. Fejér CD 4/1: 92., MonVat I, 158. Fejér CD IV/1: 93–95., 123–124.

336 – Fejér CD IV/1, 447–454. Cartulaire no. 2445. MonVat I, 208.

337 – Cartulaire nos. 2615., 2638., 2663. Cf. Borchardt 1999: i. m. 206.

338 – Fejér CD IV/2, 62–64. Cartulaire no. 2526.

339 – Borchardt 1999: i. m. 205–206. Vö. Luttrell 1995: i. m. 22. Riley-Smith, Jonathan: *Hospitallars. The History of the Order of St. John*, London–Rio Grande, The Hambledon Press, 1999. 76.

340 – ÁÚO VII, 144–145. Vö. Hunyadi 1998: i. m. 40–41.

341 – Reiszig: i. m. II, 58.

342 – ÁÚO VII, 144–145. Delaville Le Roux 1904: i. m. 391, 430. Luttrell 1995: i. m. 25.

Reiszig Ede szerint az 1250-es évek második felében egy bizonyos Jordanus állt a magyar tartomány élén.³⁴³ Véleményünk szerint Jordanus nem johannita volt, és bizonyosan nem volt perjele a Magyar–Szlavón tartománynak. Ezt erősíti IV. Béla egyik 1259-es oklevele is, amelyben az szerepel, hogy Rembaldot a tartomány élén közvetlenül Arnold követte.³⁴⁴ Vélhetően Reiszig Ede a templomos Jordanus mestert azonosította johannita előjáróként, aki 1256 és 1258 között állt a (templomos) provincia élén.³⁴⁵ Arnold hivatalát csak 1259-től igazolja forrás, de nagyon valószínű, hogy már 1255-től viselte ezt a címet.³⁴⁶

Arnoldot a szintén ismeretlen származású Ferrustan követte, legkésőbb 1262-ben,³⁴⁷ s ekkor azt is megtudjuk róla, hogy a váradi székeskáptalan színe előtt három másik rendtaggal együtt jelent meg, hogy elidegenítsék a perjelség két birtokát. Az ügy érdekessége, hogy ettől az évtől kellett számadáskönyvet vezetnie a johannita perjelségeknek, illetve úgy tűnik, hogy már ekkor működött a szabály, hogy tartományi ügyekben legalább négy rendtag jelenléte volt szükséges.³⁴⁸ Ferrustant két francia származású előjáró követte a tartomány vezetésében 1275-ben: az auvergne-i Pons de Fay (1267–1276)³⁴⁹ és helytartója, Hugo Boraldy.³⁵⁰ Néhány évvel a Latin Császárság összeomlását követően, II. Balduin katonai segítséget kért a magyar–szlavón perjeltől 1267-ben az impérium visszaállításának katonai támogatására, de nincs nyoma annak, hogy Pons de Fay magyar csapatokat küldött vagy állomásoztatott volna *in frontaria Grece*.³⁵¹ Fay tevékenységének fontos mozzanata volt, amikor V. István (1270–1272) idején a székesfehérvári preceptorium komoly kiváltságokat kapott,³⁵² s még az sem zárható ki, hogy ugyanarról a Ponsról van szó, aki 1259-ben itt volt preceptor.³⁵³ Három évvel később, 1275-ben pedig összehívta a perjelség első ismert tartományi káptalanját a Somogy megyei Csurgón, ahonnan hat rendi vezető nevét is megismerhetjük, de az oklevél megfogalmazása szerint „sokan mások”

343 – Reiszig: i. m. I, 68. II, 164.

344 – ...*fratri Arnaldo domorum maiore preceptore per Hungariam et Sclavoniam qui eidem fratri Rembaldo immediate successit*... Fejér CD IV/2, 492–495. ÁÜO IX, 456–457. Cartulaire no. 2932. Smičiklas V, 135–136.

345 – Pl. Smičiklas, Suppl. I, 206–208.

346 – Fejér CD IV/2, 492–495. ÁÜO XI, 456–457. Smičiklas V, 135–136; Cartulaire no. 2932.

347 – Pl. Smičiklas, Suppl. I, 206–208. Fejér CD IV/3, 98–99.; VI/2, 110. Géresi Kálmán (szerk.): *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*, I–V. kötet, Budapest, 1882–1897. I, 2–3. Cartulaire no. 3030.

348 – Luttrell 1978: i. m. XVII, 7. Gervers, Michael: *The Hospitaller Cartulary in the British Library (Cotton MS Nero E VI)*, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1981. 87., 166–167. Selwood: i. m. 121.

349 – Cf. Luttrell 1995: i. m. 29. Forey, Alan: The Military Orders and Holy War against Christians in the thirteenth century, *English Historical Review*, 104. évfolyam, 1989. 3. Lásd *Raymundus de Fayno ... prioratus Alvernie*, 1332-ben; AOM 280, fol. 27r; fol. 42r. *frater Artandus de Fayno ... de lingua Alvernie*, 1337-ben, és ...*frayre Artant de Fayn ... de linga [!] Alvernie*, 1344-ben; AOM 280, fol. 42r, 52r; ...*Raynaudo de Fayno prior Alvernie*, 1347-ben és 1348-ban, AOM 317, fol. 41r, 43v–44r.

350 – ÁÜO IX, 128–130. Cartulaire no. 3572. Smičiklas VI, 137.

351 – Cartulaire no. 3252. Forey 1989: i. m. 3. Luttrell 1995: i. m. 29. Uő 2001: i. m. 272.

352 – Fejér CD II, 184. V/1, 211–214., XI/1, 67–69.

353 – Nagy Imre et al. (szerk.): *Hazai Okmánytár*, I–VIII. kötet, Győr–Budapest, 1865–1891. (a továbbiakban HO) VI, 100–101. Kóta: i. m. 16–17.

is jelen voltak.³⁵⁴ A következő évben azonban I. Károly nápolyi uralkodó elrendelte, hogy Pons de Fay hajózzon be Brindisinél, és Károly salernói herceg jelentése szerint Pons végre is hajtott a parancsot.³⁵⁵ Helytartója, Hugo még évekig állomásozott a perjelségben, részben mint Csurgó és Újudvar preceptora. Az sem zárható ki, hogy személye azonos az 1278-ban alperjelként működő Hugóval, aki egyben Pakrác preceptora volt.³⁵⁶ Ugyanakkor feltűnő, hogy Ferrustan és Pons de Fay hivatala között több évnyi hiátus húzódik. Erről az időszakról csak annyit tudunk, hogy a német, magyar, cseh, lengyel és skandináv preceptoriumok élén egy bizonyos Heinrich von Fürstenberg állt mint nagypreceptor (1266).³⁵⁷ Bő évtizeddel később, 1279-ben Hermann Brunshorn az osztrák, cseh, morva, lengyel és magyar perjelségek *summus preceptora*, egy évvel később pedig a magyar előjáró helytartója lett.³⁵⁸ E két hivatalviselő megjelenése fémjelzi a korábban említett folyamatot: a tartományokat összefogó, magasabb szintű hierarchia kezdett kialakulni, amelyekből végül kialakultak a nyelvek (*linguae*).

13. A provanszál–itáliai „váltógazdálkodás”

A 13–14. század fordulója a közelebről nem azonosítható tartományi előjárók időszakát hozta el újra: Guylerm (1293), Albert de Revellis (1294–?1299),³⁵⁹ Johannes de Privostin (1299), Constantius (1304), Oliver (1306) és Loquetus vagy Lucchetus Busque (1312–1314). Vélhetően némelyikük Itáliából érkezett vagy itáliai perjelségben szolgált eredendően. Guylerm alperjelként és béla-i preceptorként működött, és ennek során megerősítette a csicsániai kiváltságait.³⁶⁰ Albert de Revellis, annak ellenére, hogy a tartomány perjele volt, nem ment el a Rend ciprusi generális káptalanjára.³⁶¹ Nem ismert, hogy meddig volt hivatalban, de Johannes de Privostin 1299-es oklevele már elhunytként említi.³⁶² Néhány évvel később, 1303-ban

354 – Pontius de Fay perjel, Hugo de Boraldy alperjel, Csurgó és Somogyudvarhely preceptora, Gwyllermus de Sancto Paulo, Csicsán preceptora, Ugo de Monte Claro, székesfehérvári preceptor, Margarita béla-i preceptor, Petrus Ymberthus sziráki preceptor, et aliis quampluribus. ÁÚO IX, 128–130. Cartulaire no. 3572. Smičiklas VI, 137–138.

355 – *Diplomáciai emlékek*, I, 39–40. Cartulaire no. 3599.

356 – Thallóczy Lajos–Barabás Samu (szerk.): *a Blagay-család oklevéltára*, Budapest, 1897. 29–35.; Smičiklas VI: 261; Dobronić 1984: i. m. 59.

357 – Cartulaire no. 3219.; Cf. Wienand: i. m. 312–313. Borchardt 1999: i. m. 207., 209; Jan, Libor: Die Würdenträger der geistlichen Ritterorden an dem Hof der letzten Přemysliden, in Bláhová, Marie–Hlaváček, Ivan (szerk.): *Böhmisch-österreichische Beziehungen im 13. Jahrhundert*, Prague, Österreichische Kulturinstitut-Philosophische Fakultät der Karlsuniversität, 1998. 292–293.

358 – Cartulaire nos. 3692., 3729. Hermann Brunshorn a Rajna és Moselle folyók vidékéről származott. Vö. Borchardt 1999: i. m. 211.; Lásd még Wienand: i. m. 612. Jan 1998: i. m. 293.

359 – Vö. ...*Igitur preceptoriam nostram de Boseriis prioratus nostri Alvernie vacantem presentialiter per obitum fratris Alberti Revelli* (1347), azaz 1347-ben (vagy előtt) Auvergne perjele volt. AOM 317, fol. 41r.

360 – HO VII, 228–230. Smičiklas VII, 133–135. Solymosi László: *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*, Budapest, Argumentum Kiadó, 1998. 120. Dobronić 1984: i. m. 60.

361 – Smičiklas VII, 171–172. Vö. Cartulaire no. 4259.; Riley-Smith 2012: i. m. 292. Luttrell 1995: i. m. 28. Borchardt 1999: i. m. 202., 3. jegyzet.

362 – Smičiklas VII, 341–342.

a nagymester, Guillaume de Villaret egy bizonyos Loquetus Busque-nek panaszkodott, hogy nincs híre a magyar perjelségről, ahol korábban Albert de Revellis volt a perjel.³⁶³ Nem ismert, hogy Loquetus milyen tisztséget viselt ekkor, mert perjel 1312 és 1314 között volt. A következő évben már Constantiust találjuk a perjeli méltóságban, aki egyúttal béla-i preceptorként is működött.³⁶⁴ 1306-ban, a trónharcok és a tartományúri hatalom okozta felfordulás idején, egy bizonyos Olivér került a perjeli méltóságba, aki éppen arra panaszkodott a Szentszéknél, hogy a rendtagokat személyükben és javaik bírásában is zaklatják.³⁶⁵ Ezt követően a templomosok feloszlataáig nincs információnk a Magyar–Szlavón tartomány vezetőiről. A közel egy évtizede a magyar perjelségben tartózkodó Loquetus 1312-ben foglalta el a perjeli méltóságot, és sajátos módon a székhelyét egy korábbi templomos rendházban tartotta, sőt, az *ad hoc* tartományi káptalanon megjelent preceptorok korábbi templomos házakat igazgattak.³⁶⁶

A tartományi előjárók származása Károly Róbert (1301–1342) uralkodásának konszolidációjával nagyjából egy időben már sokkal könnyebben nyomon követhetővé vált. Legalább két tucat itáliai származású tisztségviselő azonosítható az 1315 és az 1340-es évek eleje közötti időszakban. A legfigyelemreméltóbbak az itáliai Gagnana-klán tagjai: Rolando (1315)³⁶⁷ és Filippo de Gagnana (1317–1329), akik perjelként szolgáltak, illetve Francesco (1319–1320)³⁶⁸ és Girardo de Gagnana (1321–1322, 1326–1328),³⁶⁹ akik alperjelként és *procurator*ként tevékenykedtek a tartományban. Az utolsó Gagnana, Pietro 1329-ben tűnt fel, aki ekkor több magyar preceptorium vezetője volt.³⁷⁰ Hosszas viták után magam is osztom Anthony Luttrell véleményét, miszerint a Gagnanák az északtoszkán Garfagnana régióból érkeztek,³⁷¹ de azt egyetlen forrás sem bizonyítja, hogy eredendően is onnan származtak volna. Egy 1294-es oklevél információi a Velencei perjelségbe, egészen pontosan Engherrand (Angeran) de Gagnanához, a velencei perjelhez vezetnek.³⁷² Engherrand (Angeran) az egyik legelső Gagnana volt, aki johannita karriert épített. Az oklevélben Angeran de Grignanóként szerepel, így még az sem zárható ki, hogy a származása az itáliai Friuliban keresendő, amely a távoli

363 – Smičiklas VIII, 59–60. AOkl I, 250.

364 – Smičiklas VIII, 74. AOkl I, 273.

365 – MonVat I, 422. MES II, 580.

366 – Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula (szerk.): *Anjoukori Okmánytár*, I–VII. kötet, Budapest, 1878–1920. (a továbbiakban AO) I, 247–248. AOkl III, 109–110., 316. *Blagay család oklevéltára*, 74–75. Smičiklas VIII, 353–354.

367 – AO I, 376., 389–390. AOkl IV, 11–12. ÁMF I, 347.

368 – AO I, 514–515. Fejér CD VIII/3, 341. Smičiklas VIII, 556–559. Dl.34297.

369 – AO II, 55–56.; Smičiklas IX, 97–98.; Fejér CD VIII/2, 362–363., 543–545., 562. VIII/3, 341.

370 – Df.257974, Df.258481. Pietro Filippo unokaöccse volt. Lásd Fejér CD VIII/3, 147–149. AOkl X, 146–147. Reiszig I, 94.

371 – Luttrell, Anthony: *The Hospitaller of Rhodes between Tuscany and Jerusalem: 1306–1431*, *Revue Mabillon*, 64. évfolyam, 1992. 121., 134.; Uő: *The Hospitaller Priory of Venice in 1331*, in Coli, Enzo–De Marco, Maria–Tommasi, Francesco (szerk.): *Militia Sacra: Gli Ordini Militari tra Europa e Terrasanta*, Perugia, Soc. Ed. S. Bevnate, 1994. 106., 112–113.; Uő 2001: i. m. 273.

372 – Smičiklas VII, 171–172.

Garfagnanával szemben a Velencei perjelség része volt, és ez az első oklevél, amely a Gragnanákat közvetett kapcsolatba hozta a magyar perjelséggel.³⁷³ Az azonosítást erősítheti Rolando de Gragnana 1315-ös perjelsége, aki közvetlenül magyar perjelsége előtt Friuliban szolgált, Sacile preceptoriumában.³⁷⁴ Az alperjelként szolgáló Francesco de Gragnana, magyarországi tevékenysége után pedig Sacile preceptoriumába tért vissza, ahol 1322 és 1349 között szolgált a Rendet.³⁷⁵ Nehezen meghatározható, hogy mennyi időt töltöttek a perjelségben, de Rolando bizonyosan összehívott egy tartományi káptalant 1315-ben, és ugyanabban az évben a perjelség javainak bérlői, tulajdonképpen egyházi nemesei vállalták, hogy ha a perjel Erdélybe menne, az oda- és visszaúton is két napi *descensusszal* szolgálnak. Ha pedig Rolando nem menne Erdélybe, akkor a bérleti díjat Villermus belakúti apátnak fizetik meg.³⁷⁶ Ebből az következik, hogy a perjel utazásának valószínűségével számoltak. Vélhetően a pápa is meg volt elégedve a tevékenységével vagy a Gragnana klán befolyása volt erős, hogy elérjék XXII. János pápánál Filippo de Gragnana kinevezését a római és a magyar perjeli méltóságba 1317 júliusában.³⁷⁷ a kinevezéssel együtt a pápa, a nagymesterhez hasonlóan meghatározta a fizetendő rendi adó mértékét is, sőt, az egykori templomos javak kezelését is az új perjelre bízta.³⁷⁸ A beutheni Mieszkóval, Boleszló – a későbbi esztergomi érsek – fivérével való fent vázolt küzdelem után, legkésőbb 1320-ban Filippo már a Magyar Királyságban tartózkodott és tartományi káptalant hívott össze Gyántra Szent György ünnepére. Ekkor értesülünk róla, hogy Károly Róbert ún. szlavón háborúja idején Kőszegi Henrik fiai komoly károkat okoztak a Rendnek, sőt, a várnagy elővigyázatlansága miatt, a bélai várakat el is foglalták egy időre a hatalmaskodók.³⁷⁹ Nem kevésbé izgalmas, hogy a kulisszák mögé is bepillanthatunk: Filippo elárulta, hogy helytartójától, Francesco Gragnanától értesült a perjelség ügyeiről, illetve azon testvérek elmondásából, akik

373 – Részletesen lásd Hunyadi 2010: i. m. 77.

374 – Eredendően Padova és Barbarano preceptora volt 1306-ban (Padua, Archivio di Stato, Commenda di Malta, Filza no. 7; Vicenza, Archivio di Stato, Corporazioni Religiose Soppresse, Buste 3065–3094); majd Treviso preceptoraként tűnt fel 1311-ben [Cf. Cagnin, Giampaolo: *Templari e Giovanniti in Territorio Trevigiano (secoli XII–XIV)*, Treviso, n.p., 1992. 26, 77, 88.]

375 – Begotti, Pier Carlo: *Templari e giovanniti in Friuli. La Mason di San Quirino*, Fiume/Veneto, GEAP, 1991. 53., 57., 115–116.; Luttrell 1994: i. m. 133.; Castellarin, Benvenuto: *Ospedali e commende del Sovrano Ordine di San Giovanni di Gerusalemme-di Rodi-di Malta a Volta di Ronchis e in Friuli*, Latisana, La Bassa, 1998. 68. Lásd még ...*Franciscus de Grananha praeceptor de Sarcillo*, (1347), AOM 317, fol. 167v–168r. Castellarin rábukkant még egy Gragnanára: Meus de Gragnana, S. Bartolomeo de Volta perjele 1367-ben (uo. 100–102). Még egy johannitával egészíthető ki a lista: Bernardino de Gragnana (1320): ...*per receptionem a Bernardino de Gragnano vestis fratrum hospitalis s. Joannis Jerosolimitan...* *Registres de Jean XXII*, nos. 11632, 13960.

376 – AO I, 389–390. AOkl IV, 85.

377 – A nagymesteri hivatal üresedésben volt, Fulques de Villaret letétele miatt, így a pápa élt kinevezési jogával. Cf. Luttrell 1975: i. m. 288. Uő 1999: i. m. 88.

378 – *Registres de Jean XXII*, no. 4454; Cf. Borchardt 1999: i. m. 224. Filippo előéletéről annyi ismeretes, hogy 1312-ben Rodoszon tartózkodott. Pauli CD II, 36–40.

379 – Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323), in Uő: *Honor; vár; ispánság. Válogatott tanulmányok*, szerk. Csukovits Enikő, Budapest, Osiris, 2003. 347–348. Lásd még Kristó 2003: i. m. 338–340.

Itáliában jártak.³⁸⁰ A kapcsolattartás módjáról egyetlen apró szilánk tudósított eddig: 1273-ból maradt fenn egy említés, amelyben Piela-i Konrád osztrák johannita testvér arról tett említést, hogy Magyarországról jött barátai meglátogatására, s bizonyára híreket is vitt magával.³⁸¹ Mindazonáltal Konrád alkalmi hírekkel szolgálhatott, a perjel és helytartója között pedig rendszeres lehetett a kommunikáció 1320 előtt és után is.³⁸² Filippo itineráriumból az sejthető, hogy általában évente vizitálta a magyar perjelséget, rendszerint tavasszal, néha késő ősszel.³⁸³ A helyszínek változatossága pedig arra utal, hogy nem volt kizárólagos „központ”, amelyet egyértelműen rezidenciaként használt volna. Távollétében a perjelség ügyeit Francesco, illetve Girardo de Gragnana,³⁸⁴ valamint a bolognai Marco intézték.³⁸⁵ Időnként, speciális ügyek intézésére a perjel saját káplánját delegálta.³⁸⁶ Girardo alperjelként 1322-ben Temesvárott járt a királyi udvarban, ahol egyezsége jutott az uralkodóval a Rend birtokait ért károk kapcsán,³⁸⁷ és fontos kiváltságokat erősített meg.³⁸⁸ Ez utóbbi egyúttal arra is utal, hogy a tartománynak volt levéltára, amelyhez az alperjelnek hozzáférése volt,³⁸⁹ ahogyan Filippónak is 1324-ben. A királyi pecsét cseréje miatt³⁹⁰ meg kellett erősíteni a kancelláriával a kiváltságokat, például II. András többször emlegetett 1217-es adományait. A perjel ezt követően még egy ideig a tartományában maradt, mert kénytelen volt foglalkozni a zágrábi káptalannal kialakult tizedvitával, de gyors megoldást nem tudott elérni, a vita még negyedszázadig eltartott.³⁹¹

Filippo perjelségét követően a Rend nagymestere 1330-ban öt évre rezerválta a perjeli címet és a tartomány bevételeit, bár lépésének pontos motivációja nem ismert.³⁹² az üresedés leteltekor Hélicon de Villeneuve (1319–1346) nagymester a provanszál Pierre [Peyre] Cornutit

380 – Smičiklas VIII, 557.

381 – Lampel, Josef (Hg.): *Urkundenbuch des aufgehobenen Chorherrenstiftes Sanct Pölten*, I. kötet, (976–1367), Wien 1891. I, 132. no. 104.

382 – A perjel és helytartója közötti kommunikációra lásd DI.106196. A levéltári adatbázisban ezt az évjelzet nélküli levelet 1380–82 közé datálták, de az oklevél hátlapjáról kiderül, hogy Donát alperjel küldte, így 1350–71 közé keltezendő. Vö. Luttrell 1999: i. m. 5.

383 – 1320 előtt Róma és Perugia – Gyánt 1324. 04. 24. – Pozsega 1321. 04. 09. – Nekkse 1323. 11. 29. – Magyar Királyság (?) 1324. 02. 21. – Zágráb 1324. 05. 29. – 1325. 07. 01. előtt elhagyta a Magyar Királyságot – Magyar Királyság (?) 1325 – Pakrác 1326. 05. 22. – Gora 1327. 06. 03. – Vrána 1328. 05. 26. – Csurgó 1329. 11. 25. A fennmaradó időben a többi perjelség ügyeivel foglalatzkodott: Róma: 1312–1327, Capua: 1323–1328, Barletta: 1328.

384 – AO II, 55–56.; Smičiklas IX, 97–98. Wagner, Hans–Lindeck–Pozza, Irmtraut (szerk.): *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*, I–IV. kötet, Graz–Köln–Wien, Böhlau, 1955–1985. (a továbbiakban UB) III, 37, 137. Fejér CD VIII/2, 362–363.; VIII/2, 543–545.; VIII/2, 562.; VIII/3, 341.; Delaville Le Roulx 1913: i. m. 72.

385 – Smičiklas IX, 254–255. Fejér CD VII/2, 619. VIII/3, 341.

386 – DI.2337. AOKI IX, 322–323.

387 – AO II, 55–56. Smičiklas IX, 97–98.

388 – UB III, 137. Fejér CD VIII/2, 362–363., 543–545.

389 – Az 1374-es rövid üresedés idején a perjelség levéltárát Szentivánban (Trnava) őrizték. DI.6235. Borsa: i. m. 21.

390 – 1323 elején. Lásd Engel 2003: i. m. 355.

391 – Fejér CD VIII/7, 170–172.; IX/1, 791–793.; Smičiklas IX, 195–196.; X, 555–557.; XI, 589–591.

392 – AOM 280, fol. 21r. Tipton 1968: i. m. 308. Lásd Hunyadi 2010: i. m. 302. Vö. Dupuy: i. m. 340–343.

nevezte ki öt évre,³⁹³ amelyet a kinevezés lejártakor, 1340-ben újabb öt évre meghosszabbított.³⁹⁴ a nagymester vélhetően meg volt elégedve Pierre tevékenységével, mert még 1348-ban is hivatalban volt. Pierre származásának meghatározásában segíthet egy 1338-as vizsgálat St. Gilles perjelségében, amely a Lardiers-i preceptorium *donatusai* között sorolja Pierre és Raybaud Cornutit,³⁹⁵ illetve a szomszédos Manosque preceptoriumában egy harmadik Cornutit, Hugót, aki korábban szintén Lardiers-hez tartozott.³⁹⁶ Két évvel később ráadásul egy újabb Lardiers-beli johannita tűnt fel a magyar perjelségben: Fulco Rocafolii, aki Pierre helytartója lett.³⁹⁷ az már nem is meglepő, hogy egy bizonyos Jacobus de Rodorterio, aki szintén a Lardiers ház *donatusai* között szerepelt, a magyar perjelségben lett preceptor.³⁹⁸ Ez a provanszál közeg adta az ötletet Dieudonné de Gozon (1346–1353) nagymesternek, hogy 1348-ban a magyar perjelségbe küldje megjavulni a súlyos bűnöket elkövető François Furonit, Santo Stefano Monopoli korábbi preceptorát.³⁹⁹

Az 1335 szeptemberében kinevezett Pierre 1336 őszére a magyar perjelségbe érkezett és Szent Miklós ünnepére tartományi káptalant hívott össze a johanniták bélai várába.⁴⁰⁰ Filippo de Gragnanával szemben, Pierre itineráriumát nagyon nehéz összeállítani. Ez a helyzet nem feltétlenül a forrásadottság következménye, sokkal inkább annak, hogy Pierre nagyjából háromévente vizitálta a perjelséget,⁴⁰¹ néha még a tartományi káptalanokat is a helytartója elnökölte, például Fulco Rocafolii, aki egyben soproni preceptorként is tevékenykedett.⁴⁰² Perjelsége idején honosodott meg a nyugati tartományokban már működő minta, miszerint időnként világiakat bíztak meg egy-egy preceptorium javainak kezelésével.⁴⁰³ Egy másik fontos változás a perjelség irányításában figyelhető meg: külön helytartó volt felelős a Drávától északra, illetve

393 – AOM 280, fol. 33v. Kiadása: Engel 1997: i. m. 115–116. Hunyadi 2010: i. m. 303–304. Lásd még Fejér CD VIII/4, 204., 465., 530. IX/1, 515–518.; IX/4, 614.; AOM 317, fol. 211r. Smičiklas XI, 555. XI, 438. A nápolyi királyságban élő provanszál családokról Luttrell 1999a: i. m. 189.

394 – AOM 280, fol. 45r–46v. Hunyadi 2010: i. m. 306.

395 – Beaucage: i. m. 382. Cf. Luttrell 2001: i. m. 273.

396 – AOM 280, fol. 34r. Lásd Beaucage: i. m. 369. AOM 280, fol. 34r. Még egy Cornutit ismerünk a régióból: Rajmund Cornuti, szintén Manosque-ból. – 1389/90, AOM 324, fol. 122r.

397 – Beaucage: i. m. 382. Smičiklas X, 555–557. AOkl XXIV, 163.

398 – Uo. 382.; Smičiklas XI, 566–567.

399 – Vö. Luttrell, Anthony: Le origini della precettoria capitolare di Santo Stefano di Monopoli, in D'Angela, Cosimo–Sante Trisciuzzi (szerk.): *Fasano nella storia: Dei cavalieri di Malta in Puglia*, Bari, Adriatica Editrice, 2001. 98. A sors fintora, hogy Dieudonné de Gozon-t még nagymestersége előtt megfosztották rendi habitusától egy időre, és hivatalát sem tölthette ki, mert halála előtt néhány hónappal lemondani kényszerült. Lásd Brockman, Eric: Rhodes of the Knights. Topographical and Political Aspects, *Annales de l'Ordre Souverain Militaire de Malte*, 25. évfolyam, 1966. 9. AOM 317, fol. 211r–v. Az nem teljesen egyértelmű, hogy ekkor Pierre Cornuti életben volt-e még, mert az utolsó oklevél, amelyik említi, 1348 februárjában íródott. Smičiklas XI, 438–441. Vö. Tipton 1968: i. m. 301–308.

400 – Fejér CD VIII/4, 204–206. Smičiklas X, 285–286. Reiszig: i. m. I, 95. AOkl XX, 324.

401 – Béla 1336. 12. 06. – Csurgó 1339. 12. 09. – Vrána 1340. 05. 31. – Pakrác 1344. 08. 08. – (Somogy)Szentá 1345. 04. 24. – Buda 1347. 09. 01.

402 – Smičiklas X, 555–557.

403 – Luttrell 1994–1995: i. m. 760.

a folyótól délre található preceptoriumok, illetve birtokainak ügyeiért. Ennek jele, hogy 1340-ben Fulco Rocafoliit, aki addig Dalmácia és Korbávia alperjele volt, kinevezte helytartójává a teljes Magyar–Szlavón perjelségbe.⁴⁰⁴ A székesfehérvári preceptor, aki a Magyar–Szlavón tartomány alperjeli címét viselte 1349-ben, gyakorlatilag csak a Drávától északra fekvő preceptoriumok ügyeit képviselte különböző fórumokon.⁴⁰⁵

Pierre utódját, a szintén provanszál Baudon Cornutit (1348–1374), aki 1348-tól alperjelként működött,⁴⁰⁶ még az év októberében perjellé nevezték ki. Hosszú hivatalviselésének elejét azonban nagyon megkeserítette a fent bemutatott, kalandor johannita, Montreal du Bar, más néven Frà Moriale.⁴⁰⁷ A rossz hírű zsoldosvezér magához vette a tartomány pecsétjét és a levéltár egy részét,⁴⁰⁸ ezért Baudon 1353-ban új pecsétet vésetett és a Moriale által kiállított okleveleket annullálta. Ehhez mérhető botrány nem történt közel negyedszázados perjeli hivatala idején. Baudon 1360-ig többnyire évenként vizitálta a perjelséget, majd ezt követően ritkultak a látogatásai. Tevékenységének jó részét homály fedi, de az bizonyos, hogy a királlyal jó kapcsolatot ápolt, gyakran tartózkodott Lajos udvarában, a zárai béke (1358) megkötésében személyesen is szerepet vállalt, amelynek révén a dalmát tengerpart egy része újra magyar uralkodó ellenőrzése alá került.⁴⁰⁹ Baudon hivatalosan az 1374 tavaszán bekövetkező haláláig⁴¹⁰ viselte a perjeli méltóságot, de rendi ügyekben utóljára 1373 októberében hallunk róla. Hosszú perjeli hivatala alatt gyakorlatilag egyetlen alperjellel dolgozott együtt, a székesfehérvári preceptorral, aki 1349-től 1371-es haláláig viselte ezt a címet. Donát eredendően Székesfehérvár, Esztergom és Gyánt precptora volt, illetve egy rövid ideig a fehérvári preceptorium örtestvére, azaz *cus-tosa*.⁴¹¹ Halála után Albert (1371–1374) lett az alperjel, aki hasonló karriert futott be, mint Donát. Baudon perjelsége idején Dubica preceptora, illetve Moštanica várnagya lett 1360-ban, s ily módon a Szávától délre található johannita érdekeltségek kezelője.⁴¹² A regionális kötődés összefügg származásával, ugyanis minden bizonnyal Dubica szomszédságából, Košucáról származik.⁴¹³ Legalábbis erre utal az az információ, amely szerint 1374-ben fiával, Kusychya-i

404 – Smičiklas X, 555–557.

405 – Pl. Fejér CD IX/7, 153.; DI.106134. Fejér CD VIII/2, 588. Vö. Fejér CD IX/2, 566., 582–584.; IX/3, 123–125. DI.106134, DI.106135.

406 – Smičiklas XI, 444–445; *Teleki család oklevéltára*, 84–87.

407 – Reiszig: i. m. 100–102. Raybaud: i. m. I, 311–315.

408 – Smičiklas 12: 165–167.

409 – *Diplomáciai emlékek*, II, 508–510. AO VII, 12–13.

410 – DI.6204.

411 – Donátról részletesen: Hunyadi 2010: i. m. 103., 107–108.

412 – Cf. Hunyadi 2010: i. m. 160. Uő 2018: i. m. 313–314.

413 – A helyzet érdekessége, hogy a dubicai elődje, Odolen fia Eliás is košucái származású volt.

Iwkoval⁴¹⁴ együtt megjelent a budai káptalan előtt.⁴¹⁵ 1374 után azonban lemondott az alperjeli méltóságról, illetve a székesfehérvári preceptorságról.⁴¹⁶ Ennek hátterében szinte biztos, hogy a perjelváltás keresendő. Rajmund de Beaumont (1374–1379/81) hozta magával helytartóját, Arnold de Beaumont-t (1374–1378).

A szintén provanszál és ambiciózus Rajmund de Beaumont Baudon Cornuti hivatalviselésének végén, 1373-ban lett alperjel, bár Albert formálisan ugyancsak viselte a címet. A helyi ügyekkel alaposan tisztában lehetett, hiszen 1366-tól két fontos preceptorium, Csurgó és Újudvar élén állt.⁴¹⁷ Mivel nem volt újabb esélyes, Cornuti versenyben a magyar perjeli méltóságért, elvileg nyitott volt az utódlás kérdése. Valójában már másfél éve zajlott egy komoly vita a perjeli szék betöltése kapcsán a magyar király, a Rend nagymestere és a pápa között. A versengésből végül Lajos jelöltje, Rajmund jött ki nyertesén. De a viszály sötét fellege hosszú ideig a perjelség fölött lebegett. Ennek egyik legkézzelfoghatóbb nyoma az a nyomasztó tény volt, hogy a magyar uralkodók ettől kezdve rendre beavatkoztak a Rend, egészen pontosan a Magyar–Szlavón perjelség belügyeibe, mindenekelőtt a perjel kinevezése révén. Ennek megértéséhez azonban vissza kell kanyarodnunk az ún. egyházszakadás (1378–1418) előestéjéhez, és érdemes röviden felidézni a Magyar–Szlavón perjelség „politikai” helyzetét a szakadás előtti pillanatban.

Egy 1373-as megállapodás szerint a perjelség élén történő üresedés esetén a nagymester joga volt kinevezni a soron következő perjelt, majd ettől kezdve felváltva kerültek kinevezésre az itáliai, illetve a provençe-i nyelvből (*lingua*).⁴¹⁸ I. Lajos magyar király 1373-ban erre a megállapodásra hivatkozva szerette volna a Magyar–Szlavón perjelség élén látni a provençe-i Rajmund de Beaumont-t a még hivatalban lévő Baudon Cornuti utódként.⁴¹⁹ XI. Gergely pápa ugyanakkor egy másik provanszál johannitát akart a perjelség élére kinevezni: a befolyásos Bertrand Flottét.⁴²⁰ A vita elmérgesedni látszott, s végül a nagymester a velencei perjelnek, Giovanni Rivarának akarta adni a méltóságot.⁴²¹ A végkifejletből annyi bizonyos, hogy

414 – Albert már legalább 26 éve szolgált a Rendben, de könnyen lehet, hogy belépése előtt megözvegyült. 1383 előtti halála arra utal, hogy már idős lehetett.

415 – DL.106171, Fejér CD IX/4, 611–613.

416 – Egy ideig székesfehérvári preceptor is volt. Cf. DL.6235.

417 – DL.5498. Lásd Hunyadi 2010: i. m. 319.

418 – 1373. november 22. (A1427) AOM 347, fol. 51r–v. Kiadását lásd Hunyadi 2010: i. m. 321–322.

419 – Fejér CD IX/4, 523–524. MonVat II, 197. Luttrell 2001: i. m. 275. DL.6203; DL.6204; Fejér CD IX/7, 347–356. Lásd még Luttrell, Anthony–Fiorini, Stanley: *The Italian Hospitallers at Rhodes, 1437–1462*, *Revue Mabillon*, 7. évfolyam, 1996. 214. Úő: Change and Conflict within the Hospitaller Province of Italy after 1291, in *Mendicants, Military Orders and Regionalism in Medieval Europe*, 198.

420 – Bertrand Flotte 1374 decemberéig nápolyi preceptor volt; 1375. május 6-án a rodoszi Konvent nagypreceptora lett. Lásd Luttrell: 1990: i. m. 15. Luttrell 1999: i. m. 198.

421 – MonVat II, 153–154. Delaville Le Roulx 1913: i. m. 174., 197. Vö. Luttrell 1999: i. m. 198. Luttrell 2001: i. m. 274–275. Lásd még Bonazzi, Francesco: *Elenco dei Cavalieri del S. M. Ordine di S. Giovanni di Gerusalemme ricevuti nella veneranda lingua d'Italia dalla fondazione dell'Ordine ai nostri giorni*, I–II. kötet, Napoli, Detken e Rocholl, 1894–1904. I, 117. Hasonló pápai beavatkozásra lásd Mitáček, Jiří: Ziemovit Těšínský – generál ní převor řádu johanitů a slezský kníže, *Studia Historica Brunensia*, 46. évfolyam, 1999. 21–23.

Rajmund de Beaumont 1374 szeptemberében elfoglalta a magyar–szlavón perjeli méltóságot, és tartományi káptalant tartott Csurgón, ahol már egy ideje preceptor volt.⁴²² Szigorúan egykorú forrás azonban üresedésben lévőnek mondta a perjelséget,⁴²³ és a pápa sem békélt meg a helyzettel. Még ez év decemberében levelet küldött Lajosnak, amelyben tiltakozott a magyar király beavatkozása ellen a Rend belügyeibe és fenntartotta, hogy a kinevezés joga őt, illetve a johannita nagymestert illeti meg. Ennek fényében Rajmundot mind a perjelség, mint pedig a korábbi perjel, Baudon személyes javai bitorlójának tekintette; ez utóbbira, azaz a *spoliára*⁴²⁴ a király tette rá a kezét.⁴²⁵ A pápa nyomásgyakorlása nem enyhült, és 1375 nyarán arra is fény derült, hogy Lajos miért nem fogadta el Róma jelöltjét. Azt vélte, hogy Giovanni Riva-
ra velencei származású, s ennek okán bizalmatlanságot táplált irányában. Bár XI. Gergely sietett tisztázni, hogy jelöltje Piemontból való, Lajos megmakacsolta magát.⁴²⁶ Vélhetően a pápa figyelme a szervezés alatt álló törökellenes hadjáratra terelődött,⁴²⁷ mert Rajmund mégis hivatalában maradhatott egészen 1381-ig,⁴²⁸ sőt, 1384 novemberében még vissza is tért egy kis időre.⁴²⁹ Távolléte idején helytartója, Arnold de Beaumont, aki egyben a csurgói és újudvari preceptoratusok vezetését is átvette Rajmundtól 1375 májusában.⁴³⁰ Nevük alapján arra következtethetünk, hogy a megállapodás az 1373-as írásba foglalás előtt is érvényben volt, és a Gragnana-klán, illetve a Cornutik⁴³¹ után a Beaumont-ok játszottak vezető szerepet a Magyar–Szlavón perjelség életében.

Az egyházszakadás első éveire azonban feltétlenül hatással volt Rajmund távolléte. Palisnai János, az első hazai származású perjel vélhetően ezt a helyzetet használta ki 1379-ben. A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi oklevele már ekkor perjelnek címezte,⁴³² bár a Rend szkizma előtt kinevezett, székhelyét Avignonban tartó nagymestere, Juan Fernández de Heredia

422 – Lásd Fejér CD IX/4, 614–616. Kukuljević: i. m. 60–61.

423 – 1374. szeptember 8. DI.6235. Vö. Borsa Iván: a somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban, 1371–80, *Somogy megye múltjából*, 30. évfolyam 1999. 21. A tartományi káptalan után Rajmund távozott a perjelségből. DI.6237, DI.6238; Borsa: i. m. 25. Ebben önmagában semmi rendkívüli nincs, a perjelek többnyire vizitálták a tartományukat, de jellemzően nem voltak rezidensek.

424 – Vö. Nisbet: i. m. 96–97.

425 – MonVat II, 153–154. Luttrell 2001: i. m. 274–275.

426 – MonVat II, 197. Delaville Le Roulx 1913: i. m. 197. Luttrell 2001: i. m. 275.

427 – MonVat II, 155–156. Delaville Le Roulx 1913: i. m. 188. Reiszig: i. m. I, 120.

428 – Vö. Hunyadi 2011b: i. m. 842.

429 – Fejér CD XI/2, 179. (DI.7111). Lásd még Házi Jenő: *Sopron középkori egyháztörténete*, Sopron, Székely és Tsa., 1939. 136.

430 – DI.6274. Borsa: i. m. 24–25. A Rajmund távozása utáni időszakra lásd pl. Fejér CD IX/5, 68–69.; IX/7, 374–376. DI.6299. Borsa: i. m. 25. DI.6363; Df.233327.

431 – A szkizma idején egy harmadik Cornuti, egy bizonyos Gérard is fontos szerepet kapott a Magyar–Szlavón perjelségben 1384–1386 között, Gora és Dubica preceptora volt, majd 1386-ban a perjelség Orbán-párti *procuratora* lett. AOM 281. fol. 92v, 93v.

432 – DI.7550. Hunyadi 2010: i. m. 62.

(1377–1396) csak 1382. július 14-én nevezte ki hivatalosan.⁴³³ Egészen addig gyakorlatilag „önjelölt” perjel volt, amit a rendi szabályzat nem ismert (el), és ezzel is magyarázható, hogy miért viselte Rajmund a perjeli címet egészen 1381-ig. Ezt a meggyőződést erősítheti az a tény is, hogy az 1380. február 1-re Valence-sur-Rhône-ba összehívott generális káptalanra Palisnai nem ment el. Ugyanakkor az *ex lex* állapot kialakulásában az is szerepet játszhatott, hogy Heredia 1378-tól 1379 nyaráig török fogságban volt, ezért Palisnai nem várt a hivatalos kinevezésre.⁴³⁴ Az sem zárható ki, hogy Palisnai I. Lajos 1378-ban indult velencei háborúja során került „helyzetbe”. Az viszont bizonyos, hogy Mária királynő 1383 őszén megfosztotta Palisnait vránai perjeli címétől,⁴³⁵ jöllehet a rendi autonómia az ilyen jellegű uralkodói beavatkozást sem ismerte el. A rendi adók beszedésének lehetőségétől megfosztották a lázadók oldalára álló perjelt, mert november 25-én már Horváti Pál zágrábi püspök volt a perjelségi javainak *gubernatora*.⁴³⁶

A fenti helyzetet tovább bonyolította, hogy a nemzetközi szintén is komoly változások zajlottak. VI. Orbán pápa 1382. december 15-én „letette” méltóságából a Rend nagymesterét, Juan Fernandez de Herediát, és 1383 márciusában a korábbi capuai perjelt, Riccardo Caracciolt (1383–1395) nevezte ki a Rend előljárójává – bár a rendi nomenklatúrában pusztán ellen-mesterként szerepel. Caracciolo nem ment sem Rodoszra, sem pedig Avignonba. Itáliában maradt, s a „Róma-pártiak” számára generális káptalanokat hívott össze, ezek között a legfontosabbat Nápolyba 1384-ben.⁴³⁷ Ezen a rendi gyűlésen itáliaiak, németek, flamandok, gascogne-iak és angolok bizonyosan megjelentek. A káptalanon fontos döntések születtek, és az is nyilvánvaló, hogy Caracciolo adminisztrációja sokkal elnézőbb volt a *responsió*t nem fizető tartományokkal szemben, mint az avignoni székhelyű Herediáé.⁴³⁸

Palisnai János magyar–szlavón perjel 1383-as „letételéről” értesülvén, Rajmund de Bello monte vélhetően a nem sokkal korábban kinevezett ellen-mesterhez, az „Orbán-párti” Riccardo Caracciolóhoz fordult, aki 1384 áprilisában, több más kinevezéssel együtt, vélhetően újra a perjeli méltóságba emelte Raymundot.⁴³⁹ Szemmel láthatóan mindkét oldalon nagy volt a zűrzavar: voltak olyan johanniták, akik mindkét oldalról megerősítést kértek hivatalukhoz, de akadtak olyanok is, akik egyik helyre sem fizették a *responsió*t. Mindenesetre Raymund 1384

433 – AOM 322. fol. 251r. Kiadása: Dobronić, Lelja: *Viteški redovi, Templari i Ivanovci u Hrvatskoj*, *Analecta Croatica Christiana* 18, Zagreb, Kršćanska Sadašnjost, 1984. 171–172. Hunyadi 2010: i. m. 325–326.

434 – Luttrell 1966: i. m. 32–33. Tipton 1967: i. m. 95.

435 – Palisnai politikai szerepvállalásáról lásd Budak, Neven: Ivan od Paližne, prior vranski, vitez sv. Ivana, *Historijski zbornik*, 42. évfolyam, 1. szám, 1989. 57–70. Uő: John of Palisna, the Hospitaller Prior of Vrana, in *The Crusades and the Military Orders*, 283–290. Süttő Szilárd: *Anjou-Magyarország alkonya, Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával*, Szeged, Belvedere Meridionale, 2003. 45–48. Gračanin: i. m. 237–267.

436 – DL.35269 (A1384). Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban, *Levéltári Közlemények*, 8. évfolyam, 1930. 66.

437 – Luttrell 1975: i. m. 305.

438 – Luttrell 1966: i. m. 42.

439 – DL.71223; Fejér CD X/2, 179. (DL.7111); Házi: i. m. 136.

novemberében már Magyarországon tartózkodott, de ittléte rövidnek bizonyult, mert vagy meghalt, vagy pusztán helytartót keresett távolléte idejére. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a következő év tavaszán, 1385 áprilisában már Hédervári János – korábban locsmándi főesperes – viselte a perjeli címet, de meglehetősen rövid ideig, mert 1386 nyarán már győri püspökként említik a források.⁴⁴⁰ Ráadásul időközben, 1385 júliusában a budafelhévi stefanita mester lett a Vránai perjelség javainak kormányzója,⁴⁴¹ ami valószínűtlenné teszi, hogy Hédervári egészen győri püspöki hivatalának elfoglalásáig viselte volna a perjeli méltóságot. A helyzetet még tovább bonyolítja, hogy Caracciolo, a történekről értesülvén, Ranforsatus de Castellanát nevezte ki a perjelség élére 1385 szeptemberében, ő azonban vélhetően nem jött Magyarországra, amiről viszont Palisnai szerzett tudomást és 1386 májusától újra viselte a vránai perjeli/gubernatori címet. Ezzel azonban Caracciolo nem békelt meg, és válaszlépés gyanánt 1386 nyarán a provanszál Gérard Cornutit nevezte ki *procurator*nak, *actornak*, *factornak*, aki már 1384-től – szintén Caracciolo jóvoltából – gorai és dubicai preceptor volt. Gérard bizonyára köthető az I. Lajos uralkodása alatt szolgáló Pierre és Baudon Cornutihoz.

Fordulat vélhetően Zsigmonddal következett be: 1387. október 10-én Losonci Albert már *prior electus*ként szerepelt, bár cím a johannitáknál nem volt használatban: létezett azonban a tituláris perjeli cím, s nagyon úgy tűnik, ettől az időszakról kezdve ezzel számolnunk kell. Albert egyébként 1389. április 11-ig viselte a perjeli címet. Fontos rámutatni, hogy Palisnai is viselte a perjeli címet 1389-ig, sőt, vélhetően egészen 1392-ben bekövetkező (vagy ezt valamivel megelőző) haláláig,⁴⁴² mert jól tudta: ahogyan Mária általi letétele, úgy a Zsigmond elrendelte eltávolítása sem elfogadható a Rend gyakorlatában. Ahogyan persze a korábbi székesfehérvári preceptor, Bebek Imre 1392-es kinevezése⁴⁴³ is sértette a Rend szuverenitását. Érdekes ugyanakkor, hogy Bebek méltóságviselése idején (1392–1403) a Konvent nem nevezett ki *titularis* perjelt, és letételét sem Rodoszról kezdeményezték: a király elleni lázadás/összeesküvés miatt Zsigmond még 1403 májusa előtt⁴⁴⁴ megfosztotta méltóságától – jöllehet szigorúan johannita szempontból ezzel Zsigmond (is) durván beavatkozott a Rend belügyeibe.

440 – DL.34650.

441 – Süttő Szilárd: Adalékok a 14–15. századi magyar világi archontológiához, különösen az 1384–1387. évekhez, *Levéltári Szemle*, 52. évfolyam, 4. szám, 2002. 32.

442 – Engel szerint – Schwandtner alapján – Palisnai 1391-ig viselte a perjeli címet. Budak ugyanakkor megjegyzi, hogy Lučić szerint Palisnai 1392-ben még élt, s egészen addig viselte a perjeli címet. Df.261160. Lucio, Giovanni: *Memorie storiche di Trau. Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, Split, Cakavski sabor, 1979. 352. Smičiklas XVII, 432.

443 – Bebek Imrét először 1392. november 13-án említik vránai perjelként. DL.7811. Bebekről legutóbb lásd Ribi András: Karrier, tisztségek, létszám. A fehérvári keresztes konvent személyi összetétele (1390–1450), in Fábíán Laura et al. (szerk.): *Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, Micae mediaevals VI. Budapest, ELTE BTK TDI, 2017. 203., 207.

444 – Engel 1996: i. m. 82. Mályusz Elemér (szerk.): *Zsigmondkori oklevéltár*, II. kötet (1400–1410), Első rész (1400–1406), MOL Forráskiadványok, II/3. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956. 286. no. 2424.

Riccardo Caracciolo 1395 tavaszán meghalt,⁴⁴⁵ és IX. Bonifác (1389–1404) pápa nem nevezett ki új ellen-mestert, pusztán egy „római” helytartót: a nápolyi származású római perjelt, Bartholomeo Caraffát.⁴⁴⁶ Ezzel a döntéssel egyidejűleg Caracciolo korábbi kinevezéseit gyakorlatilag annullálták.⁴⁴⁷ Nem sokkal később, 1396 tavaszán Heredia is meghalt, és helyét az őszi nikápolyi csatát követően, az addig a johannita nagypreceptori méltóságot viselő, azaz a Rend második emberének számító Philibert de Naillac vette át. A helyzet érdekessége, hogy mind a hivatalban lévő perjel (Bebek Imre), mind pedig egy későbbi tartományi vezető, az Ung megyei Nagymihályi Albert is jelen voltak a nikápolyi ütközetben, így akár személyesen is találkozhattak Naillac-kal. Nem ismeretes, hogy Bartholomeo Caraffa pontosan meddig működött helytartóként,⁴⁴⁸ de a Rend 17. századi történetírója, Giacomo Bosio szerint IX. Bonifác pápa csak Riccardo Carracciolo halála, azaz 1395 után nevezte ki; az pedig bizonyos, hogy 1404-ben magyar–szlávón perjeli címet is viselt, vélhetően 1405-ben bekövetkező haláláig.⁴⁴⁹ Ezt a helyzetet szintén a szkizma alatti konfliktus megnyilvánulásának tekinthetjük, mert Bebek Zsigmond általi kinevezését Philibert de Naillac legalábbis tűrte, majd Bebek letétele után egy bizonyos Johannes de Varrasio lett a perjelségi javak kormányzója.⁴⁵⁰ A magyar perjeli címet sem viselte, mert 1405 novemberére Philibert de Naillac egy bizonyos Michele Ferrandit nevezett ki a magyar–szlávón johannita perjelnek,⁴⁵¹ aki tulajdonképpen 1417-ig viselte a címet. Az eredendően bolognai preceptor 1406-ban Rodoszon tartózkodott és nincs nyoma, hogy valaha is a Magyar–Szlávón perjelségben működött volna. Reiszig Ede, a johanniták hazai monográfusa szerint Zsigmond már 1408-ban Nagymihályi Albertnak adta a perjeli címet, de Michele Ferrandi 1409 januárjában még bizonyosan viselte a perjeli méltóságot⁴⁵² – a magyar vita csak a konstanzi zsinaton jutott nyugvópontra. Az azonban végérvényessé vált, hogy a magyar uralkodók beleszólást követeltek a tartományi előjáró kiválasztásába. Bár Európa-szerte többnyire a konstanzi zsinat vezetett el az egyházszakadás felszámolásához,⁴⁵³ a johanniták az 1409-es pisai zsinat után, azaz V. Sándor pápa megválasztását követően,⁴⁵⁴ összehívtak egy generális

445 – Luttrell 1995: i. m. 7.

446 – AOM 1129, fol. 154r–v. Vö. Tipton 1967: i. m. 114.

447 – Tipton 1967: i. m. 114. Caracciolo kinevezéseinek eltörlése, úgy tűnik, IX. Bonifác pápa megegyezésre hajlását jelzi, de Tipton szerint ez csak a látszat, mert a kinevezések hatálytalanításával a Rodoszhoz hű perjelek, illetve preceptorok kinevezéseit is hatályon kívül helyezték.

448 – VII. Ince 1406-ban Niccolo Orsinit nevezte ki az ellen-mester helytartójának.

449 – Lásd Bosio, Iacomo: *Dell'Istoria della sacra religione, et Illustrissima Militia di San Giovanni Gierosolomitano e dell'ordine militare*, Parte seconda (a.1291–1522), Roma, Guglielmo Facciotti, 1629. 150. MonVat I, 344–345. Valente, Gustavo: *Il sovrano Militare Ordine di Malta e la Calabria*, Calabria, Laruffa, 1996, 84.

450 – Df.253849. Nagy Imre et al. (szerk.): *Zala vármegye története. Oklevéltár, 1024–1490*, I–II. kötet, Budapest, 1886. II, 208.

451 – AOM 333, fol. 93v.

452 – AOM 337, fol. 130v. Reiszig vélhetően egy 1418-as oklevél dátumát oldotta fel tévesen.

453 – Lásd Pósan László–Bárány Attila (szerk.): *Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capitae et membris, tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*, Debrecen, Printart-Press, 2014.

454 – V. Sándor pápát (1409–1410) a nagymester, Philibert de Naillac elismerte. Vö. Luttrell, Anthony:

káptalant Aix-en-Provence-ba, és véget vetettek a Rend megosztottságának.⁴⁵⁵ Ennek ellenére 1409 és 1420 között a nagymester, Philibert de Naillac továbbra sem látogatott el Rodoszra.⁴⁵⁶

A tartományi vezetésben megjelenő, hazai származású előjárókhöz hasonló folyamatnak lehetünk tanúi az egyes preceptoriumokban élő, vagy ott hosszabb-rövidebb ideig tartózkodó rendtagokkal, preceptorokkal kapcsolatban is. A rendházak személyzetét elsősorban a Rend hazai konventjei által kiadott hiteleshelyi oklevelek méltóságsoraiból vagy az oklevelekben megörökített külső hiteleshelyi munkával kapcsolatban ismerhetjük meg. Ez is azt mutatja, hogy egy-két kivételtől eltekintve, az 1370-es évek végéig a konventek preceptorai, perjelei, s más főbb méltóságviselői idegen – gyaníthatóan itáliai és francia – származásúak voltak. Az első, minden kétséget kizáróan magyar származású a soproni preceptor, Péter volt (1308–1321),⁴⁵⁷ egy tehetősebb helybéli család sarja. Természetesen más magyar házak élén is álltak olyan méltóságviselők, akik nevük alapján gyaníthatóan magyarok voltak, például Simon (Csurgón), András (Dubicán), János (Gorán, Nekkse-Szentmártonon, Újudvaron), Róbert, Benedek, illetve Mihály (Székesfehérvárott). A perjelség egészében végbement változásokat jól jellemzi Székesfehérvár példája.⁴⁵⁸ A konvent kisebb rangú tagjai (például a kóruspapok) már a 14. század közepén magyarok voltak, s a század végére a rendház teljes személyzete magyarokból állt.

14. A johannita birtokgazdálkodás

Az eddigiek során számos irányból körbejárt rendi tevékenység alapja a Rend adminisztratív egységeinek gazdasági tevékenysége volt. Michael Gervers megfogalmazásában: „Ezek a johannita *preceptorium*ok elsősorban a bérleti díjak és járandóságok, valamint a megtermelt természetbeni javak begyűjtésére szolgáló központokként működtek.”⁴⁵⁹ Már többször rámutattunk, hogy a Rend európai perjelségeinek többségének az volt a feladata, hogy a szegények gondozásához, a rászorulókat eltemetéséhez és a hitetlenek elleni harchoz szükséges anyagi forrásokat előteremtse. Ennek a célkitűzésnek megfelelően a zárandokok és szegények számára létrehozott

The Contribution to Rhodes of the Hospitaller Priory of Venice, 1410–1415, in Maltézou, Chryssa A.–Schreiner, Peter (szerk.): *Bisanzio, Venezia e il mondo franco-greco (XIII–XV. secolo)*, Venezia, Istituto ellenico di studi bizantini e postbizantini di Venezia, 2002, 67–68.

455 – Tipton 1967: i. m. 91. Uő: The Irish Hospitallers during the Great Schism, *Proceedings of the Royal Irish Academy, Archaeology, Culture, History, Literature*, 69. évfolyam, 1970. 33–43. Luttrell 1975: i. m. 305. Uő: Gli Ospitalieri di San Giovanni di Gerusalemme dal continente alle isole, in Tommasi, Francesco (szerk.): *Aciri 1291, La Fine della Presenza degli Ordini Militari in Terra Santa i Nuovi Orientamenti nel XIV secolo*, Perugia, Quattroemme, 1996. 75–91. A magyar perjelségről lásd Hunyadi Zsolt: The Western Schism and Hungary, from Louis I to Sigismund of Luxembourg, *Chronica*, 13. évfolyam, 2017. 45–53.

456 – Luttrell 1975: i. m. 310. Uő 1988: i. m. 96.

457 – Házi 1939: i. m. 135. Mollay Károly: A Szélmalom utcai vám, 1217–1564, *Soproni Szemle*, 45. évfolyam, 1991. 104. Hunyadi 2010: i. m. 127.

458 – A fehérvári konvent személyi összetételéről a 14–15. század fordulóján lásd Ribi 2017: i. m. 199–200. Uő 2019: i. m. 68–69.

459 – Gervers 2002: i. m. 252., 259.

és fenntartott városi preceptoriumok mindig alárendelt szerepet játszottak (számukban is) a mezőgazdasági tevékenységet folytató adminisztratív egységekhez képest. Ez utóbbiak alapvető célja a legjövedelmezőbb birtokgazdálkodás kialakítása volt az adott helyi földrajzi-társadalmi környezetben. A rendház tagjai nem „élhették fel” a preceptorium egységeiben megtermelt javakat, ezért a Rend időről időre szigorúan korlátozta a belépők számát,⁴⁶⁰ különösen is a Szentföld eleste után. Ezért időnként az is előfordult, hogy egy adott perjelség preceptoriumait átszervezték, s bizonyos tartozékok (*membra*) más részekkel alkottak új egységeket, vagy összevonva közös preceptor irányítása alá kerültek.

Az adminisztratív egység vezetőjének, a preceptornak nem pusztán a jövedelmek begyűjtése volt a feladata, hanem először a földek hasznosítása: akár a rajta élők termelőtevékenységének megszervezésével, akár bérbeadás révén, különösen is, ha ezek üresen álló földek voltak. Az a tény, hogy meglehetősen kevés forrás áll a rendelkezésünkre a johanniták mint egyházi földesurak alávetett népeire vonatkozóan, nem valamiféle lovagrendi sajátosság. Meglehetősen általános jelenség, hogy a földesúr és népei között létrejött megállapodásokról nem készültek írásos feljegyzések, amikor az élet, a termelő munka megszokott medrében folyt. A vizsgált időszakban a jobbágyság ritkán kért írásos igazolást földesurukkal való ügyeikről, például a földesúri szolgáltatások teljesítéséről. Annál inkább annak kivételéről, illetve nagyságának meghatározásáról. Ennek az írásbeliségnek a magyar társadalomban való általános elterjedtségén túl az is oka volt, hogy az alávetett népek, illetve jobbágyság ritkán kerültek közvetlen kapcsolatba magával a Renddel vagy a rendi vezetéssel. A szolgáltatások teljesítésére a földesúr tisztartóján, a johanniták esetében a preceptorium *procurator*án, preceptorán, illetve az adott földterület haszonbérletjén keresztül kerültek kapcsolatba magával a Renddel. A közvetlen kapcsolat legtöbbször a földesúri joghatóság gyakorlása során jöhetett létre, de a johanniták általában ennek is egy részét átruházták prediálisaikra vagy más néven egyházi nemeseikre. Sajnos az sem egészen nyilvánvaló, hogy a johanniták esetében ki gyakorolta a bíraskodást a földeken jobbágymódjára (*more iobagionum*) élők felett: a preceptor vagy a perjel. Mert jöllehet, a *camera prioralis* státuszú egységeken kívül minden tartozék (*membrum*) valamely preceptorium részét képezte, ezek haszonbérbe (*census*) adása mindig tartományi káptalanokon történt, a perjel vagy helytartójának jelenlétében.

A rendkívüli események kiváló lehetőséget kínáltak arra, hogy írásos feljegyzés is készüljön a történekekről – a napi rutin többnyire homályban maradt. Mint például 1329-ben, amikor a perjel, Filippo de Gragnana megfosztotta a perjelség földjeinek egyik bérletjét a haszonbérbe kapott földtől, midőn az egy összeesküvésben vállalt részt a Rend ellen a perjelség jobbágyaival egyetemben, egészen odáig merészkedve, hogy helyben preceptort is „választottak”, holott ez ekkor már nem is a tartomány perjelének, hanem a Rend vezetésének hatásköre volt.⁴⁶¹ Az ösz-

460 – Forey 1986: i. m. 158. Riley-Smith 2012: i. m. 98., 109.

461 – AOkl XIII, 366–367. Df.257974, Df.258481.

szeesküvés kiötlőjének a perjelséghez fűződő viszonya a forrásból sajnos nem egyértelmű. A johanniták olyan „prediálisainak”⁴⁶² egyike lehetett, akikről meglehetősen hézagos ismeretekkel rendelkezünk, különösen is pontos jogi státuszukat, illetve a Rendhez fűződő kapcsolatukat illetően. Ez jórészt a forrásokban való megnevezésükből következik, hiszen – a rendi terminológia szerint is – legtöbbször azonos mértékű és jellegű kötelezettségeket (*fidelitas*) vállaltak *more/sub forma aliorum fidelium predialium nostrorum*.

15. Haszonbérlet, tartós bérlet, prediálisok

A Rend birtokgazdálkodásában, egyházi intézmény lévén, nem szerepelt az elidegenítés lehetősége, jóllehet, ahogy korábban utaltunk rá, XXII. János pápa 1322-ben engedélyezte a komoly pénzügyi nehézségekkel küzdő Rend⁴⁶³ számára, hogy kevésbé jövedelmező birtokait elidegeníthesse.⁴⁶⁴ Ezért sem meglepő, hogy az oklevelek csak elvétve tudósítanak eladásról (1262),⁴⁶⁵ vagy akár birtokcseréről is. Ez utóbbi körbe is alapvetően magával az uralkodóval⁴⁶⁶ létrejött (1328) vagy az általa⁴⁶⁷ (illetve egy esetben a királyné által [1340])⁴⁶⁸ jóváhagyott tranzakciók tartoztak. A fent említettek szerint tehát a rendi vezetés egyik legfontosabb célja a minél jövedelmezőbb birtokhasznosítás megszervezése volt. Ily módon szerte Európában vagy maguk kezdtek földjeik megműveléséhez, vagy világiaknak adták ki haszonbérbe.⁴⁶⁹ Az előbbiről, jóllehet az Árpád-kor jelentős részét feltehetően ez jellemezte, szinte semmilyen információval nem rendelkezünk. Ennek oka részben talán az, hogy a 13. század végéig a saját gazdálkodást részesítették előnyben, de az is elképzelhető, hogy a forrásadottságok torzítják a rekonstruált képet (eleve kisebb léptékű a forrásképződés és nagyobb arányú a forráspusztulás). A magyarázat első felére állhat példaként az eset, midőn egy bizonyos Péter Szomolya, Szirák és Tolmács preceptora egy darab földet bérbe vett. Minthogy azonban a bérleti díj fizetését huzamosabb ideig elhanyagolták, az esztergomi érkanonok 1274-ben másnak adta bérbe a földet.⁴⁷⁰ Nem sokkal később, az 1275-ös tartományi káptalanon, a perjelség birtokainak első ismert

462 – Fejér CD VIII/2, 619., VIII/4, 129–130. Smičiklas IX, 254. AOKI IX, 165.

463 – Luttrell, Anthony: *The Hospitallers and their Florentine Bankers: 1306–1346*, in Xuereb, Paul (szerk.): *Karissime Gotifride*, Malta, Malta University Press, 1999. 17–19.

464 – MonVat I, 485–486. AOKI VI, 306.

465 – Pl. Fejér CD IV/3, 98–99.; VI/2, 110. *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*, I, 2–3. Cartulaire no. 3030.

466 – Smičiklas IX, 380–381., AOKI XII, 55.

467 – Fejér CD IV/2, 224.; ÁÚO XI, 395. Cartulaire no. 2694. Tkalčić, Ivan (szerk.): *Monumenta Historica Episcopatus Zagrabienensis*, I–II. kötet, Zágráb, 1873–1874. I, 101. AO VII, 12–13. HO I, 219. Smičiklas IV, 570–571., XII, 448.; DI.6151.

468 – Df.200871, Kumorovitz L. Bernát (szerk.): *Veszprémi regeszták (1301–1387)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953. nr. 133. AOKI XXIV, 231.

469 – Luttrell 1994–1995: i. m. 761. Uő 1999: i. m. 7. Nicholson 2001: i. m. 79. Gervers, Michael (szerk.): *The Cartulary of the Knights of St. John of Jerusalem in England: Essex*, Oxford–New York, OUP, 1996. lxxix; van Winter: i. m. 20. Gervers 2002: i. m. 249. Borchardt 2002: i. m. 301.

470 – ÁÚO IX, 92. MES II, 45.

haszonbérbe adása üresen álló földeket érintett (*terras domus nostre vacuas et quasi desertas*), amiből arra következtethetünk, hogy már nem feltétlenül volt szabad kapacitása a perjelségnek, vagy a nagyobb (biztosabb) haszon reményében kerestek bérlőket.⁴⁷¹

Amint a későbbiekben szokássá vált, a perjelség birtokainak haszonbérbe adására a változó rendszerességgel, általában 1–3–5 évente megrendezett tartományi káptalanon került sor. A Rend szokásai szerint tartományi káptalan tartásához legalább négy rendtag (általában preceptor) jelenlétére volt szükség, mindenekelőtt a rend birtokait érintő döntések meghozatalához.⁴⁷² Angliában például, ha a perjel kötött is bérleti szerződéseket saját pecsétjének hatálya alatt, az okleveleket a legközelebbi tartományi káptalanon a perjelség pecsétjével is meg kellett erősíteni.⁴⁷³ A fennmaradt források arról tanúskodnak, hogy a Magyar–Szlavón perjelség is hasonlóan szigorú szabályokat követett a haszonbérleti szerződések során, azaz a bérbeadások rendre a tartományi káptalanokon történtek.⁴⁷⁴ Kivételnek tűnik azonban a székesfehérvári preceptorium helyzete,⁴⁷⁵ amely adminisztratív egység rendszeresen adta bérbe földjeit a tartományi káptalan jóváhagyása nélkül. Feltehetően mindig volt elegendő számú rezidens rendtag a házban, ráadásul a 14. században az alperjel is gyakran Székesfehérvárról került ki, így egyszerűen megfeleltek a rendi előírásnak, amely nem magát a tartományi káptalant követelte meg a döntés meghozatalához. Német preceptoriumok esetében figyelhető meg, hogy bizonyos értékhatár alatt a preceptorok a rendtagok beleegyezése nélkül is bérbe adhatták a rendelkezésük alá bocsátott birtoktesteket.⁴⁷⁶

Magyarországi preceptoriumok esetében ilyen lehetőségről nem szólnak a források, mint ahogyan a Rend általános gyakorlata a bérleti díjak begyűjtésére sem honosodott meg. Az európai perjelségekben díjbeszedőket (*receptores*) alkalmaztak, akik maguk is rendtagok voltak, de az is gyakori volt, hogy világiaknak adták bérbe a bérleti díj beszedését. Ezzel szemben a Magyar–Szlavón perjelség birtokainak (aktuális és leendő) bérlőinek meg kellett jelenniük

471 – ÁÚO IX, 128–130. Cartulaire no. 3572. Smičiklas VI, 137–138.

472 – Cf. Gervers, Michael (szerk.): *The Cartulary of the Knights of St. John of Jerusalem in England: secunda camera, Essex*, Oxford–New York, OUP, 1982. lx–lxi. Lásd még Luttrell 1996: i. m. II, 86.; King 1932: i. m. 131.

473 – Gervers 1996: i. m. lxxii.

474 – Pl. 1275-ben (ÁÚO IX, 128–130.), 1320-ban (Smičiklas VIII, 556–559., AOkl V: 294–295.), 1326-ban (DI.106115, Df.258480, AOkl X, 109.), 1328-ban (Fejér CD VIII/3, 341–343., AOkl XII, 146.) etc.

475 – Fejér CD VIII/4, 129–130., AOkl XIX, 42–43. Fejér CD IX/2: 254–255., 524–526.; Érszegi 1971: i. m. 196.; DI.106167. Fejér CD VIII/4, 129–130., AOkl XIX, 42–43.

476 – Vö. Borchardt, Karl: Soll-Zahlen zum Personalstand der deutschen Johanniter vom Jahre 1367, *Revue Mabillon*, 75. évfolyam, új sorozat 14., 2003. 83–113.

a tartományi káptalanon, amelyet a perjel vagy annak helytartója celebrált.⁴⁷⁷ Ekkor nemcsak a bérleti díj megfizetésére, de a szerződések megújítására, illetve új szerződések megkötésére is sor került. A 14. századra vonatkozó források tanúsága szerint időnként egy, néha két határnap-pal készültek a szerződések:⁴⁷⁸ legtöbbször Szt. György és Szt. Mihály ünnepét, azaz az intenzív mezőgazdasági munkálatok kezdetét és végét jelölték ki. De előfordultak más határnapok is: Mindenszentek,⁴⁷⁹ Szt. Márton,⁴⁸⁰ Szentháromság,⁴⁸¹ Virágvasárnap,⁴⁸² Húsvét,⁴⁸³ Pünkösöd⁴⁸⁴ vagy Karácsony.⁴⁸⁵ Sajátos módon a Magyar–Szlavón rendtartomány johannitái nem részesítették előnyben a Rend védőszentjének, Keresztelő Szt. Jánosnak⁴⁸⁶ ünnepét a tartományi káptalanok megtartására. Ennek oka talán részben abban keresendő, hogy a 14. századi magyar–szlavón perjelek időnként egyszerre több perjeli méltóságot is viseltek (pl. Velence, Róma, Capua),⁴⁸⁷ ily módon egy adott időpontban nem vizitálhattak egyszerre több tartományt. Azt is fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a perjelek legtöbbször nem voltak rezidensek saját tartományukban, hanem szinte állandóan úton voltak, vagy a Rend központjában, Rodoszon tartózkodtak. Magyarországra évente egyszer jött a perjel, de, amint fent is láttuk, előfordult hároméves vizitációs periódus is.⁴⁸⁸

A perjelség birtokait vagy előre meghatározott időtartamra, 1) általában néhány évre, 2) élethossziglan, vagy 3) előre meg nem határozott időre adták bérbe.⁴⁸⁹ Az első esetben a bérlet fenntartásának egyetlen feltétele a bérleti díj rendszeres fizetése volt,⁴⁹⁰ ám ezeknek a szerződéseknek, illetve kialakított viszonyoknak legalább két további jellemzője is volt. Egyrészt a johannitákkal kötött szerződések olyanokkal jöttek létre, akik valamilyen szolgáltatást teljesítettek a Rendnek vagy érdemeket szereztek a rendi javak védelmében. Időnként a leendő bérlő

477 – 1353-ban Baudon Cornuti perjel megfosztotta azokat a bérlőket földjeiktől, akik nem jöttek el a tartományi káptalanra, hogy az esedékes *censust* megfizessék. Smičiklas XII, 165–167. Lásd még az 1374. szeptember 8-i tartományi gyűlést. Fejér CD IX/4, 614–616.

478 – ÁÜO IX, 128–130.; Cartulaire no. 3572. Smičiklas VI, 137–138.; Fejér CD VIII/3, 147–149.; AOkl X, 146–147.

479 – Fejér CD VIII/3, 147–149.; AOkl X, 146–147.

480 – Fejér CD VIII/1, 202. Smičiklas VIII, 114–115., IX, 341–342. Cartulaire no. 4711.; AOkl II, 12–13., XI, 126.; Df.257974, Df.258481. *A Blagay-család oklevéltára*, 99–100.

481 – AO I, 376., AOkl IV, 11–12.

482 – Fejér CD IX/2, 254–255.

483 – Solymosi László: *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*, Budapest, Argumentum Kiadó, 1998. 258–259.; AOkl XXIII, 336–337.

484 – *A Blagay-család oklevéltára*, 74–75. Smičiklas VIII, 353–354., AOkl III, 316.

485 – Fejér CD VIII/3, 341–343. AOkl XII, 146.

486 – Jóllehet, van rá példa 1344-ből (DI.100023).

487 – Hunyadi 2005: i. m. 144.

488 – Hunyadi 2010: i. m. 94.

489 – Például határozatlan időre: 1328. május 26. Fejér CD VIII/3, 341–343. AOkl XII, 146–147. Ebben az esetben a bérlet fenntartásának feltétele úgy szólt, hogy: *...usque dum dictus Codulus et sui heredes fideles permanebunt domui nostre et dum censum supradictum plenarie annuatim domui nostre persoluerint.*

490 – Vö. AO I, 376., AOkl IV, 11–12.

érdemeit meg is nevezték az oklevelek narrációs részében. Így például 1320-ban Ludbreg-i Péter fia Miklós mester, 1328-ban pedig egy zárai polgár⁴⁹¹ a rendi vagyron védelmében játszott szerepéért cserébe kapott földet,⁴⁹² míg egy 1329-es oklevélben feltűnő Domenico Ragazzinóról megtudjuk, hogy a haszonbérletre leginkább azzal nyert jogot, hogy a Rendet szolgálta tengeren innen és túl (*ultra et citra mare*).⁴⁹³ Néha szinte olybá tűnik, hogy a Rend iránti hűség előfeltétele volt a bérleti szerződésnek vagy a prediális státusz elnyerésének. A következtetésekkel természetesen óvatosan kell bánnunk, mert nem tudható, hogy olyan esetekben, ahol az érdemeket nem nevezték meg, vajon a gazdasági megfontolás állt-e a bérlő személyének kiválasztása mögött. Magyarán: ki ígért nagyobb bérleti díjat. A hűség mindenesetre sokat nyomott a latba, amint az már az első szerződés (*pacta*) során is nyilvánvalóvá vált. Ebben a perjel hangsúlyozta, hogy az egyetlen eset, amikor a Rend kezdeményezi a bérleti szerződés felbontását, ha a bérlő az Ispotály elleni nyilvánvaló hűtlenségbe esne (*in manifesta infidelitate contra domum nostram*).⁴⁹⁴ Akik teljesítették a szerződés feltételeit, s megmaradtak a Rend hűségén, bizvást remélhették annak meghosszabbítását. Ahogyan ez Fekete (*dictus Niger*) Tamással is történt, aki először 1304-ben vett haszonbérbe johannita földet, s 1321-ben újabb szerződést kötött a Renddel.⁴⁹⁵

Baudon Cornuti magyar–szlávón perjel 1359-es panaszából az derül ki, hogy nem sikerült visszaszerezni a Rend földjeit azoktól, akik szerződésszegőnek bizonyultak vagy hűtlenek lettek. Ezért a perjel királyi hozzájárulást kért, hogy a 32 éves elbirtoklási periódust kiterjesszék,⁴⁹⁶ s ez részben arra enged következtetni, hogy még Károly Róbert idején bérbe adott földekről volt szó. A hűséget, illetve a bérlők Rendhez fűződő sajátos kapcsolatát illetően két eset mindenképpen említést érdemel. Albert székesfehérvári és János szentlőrinci preceptorok jóvátételként egy darab földet adtak bérbe Tarcha-i Pál fia Jánosnak és lányának Erzsébetnek 1374-ben.⁴⁹⁷ Amint a forrásból értesülünk a johanniták vagy talán jobbágyaik hatalmaskodást követtek el: megölték János és Erzsébet egyik testvérét, egy másíknak lábát törték, sőt, Erzsébetet is megverték, s kilenc jobbágyukat elfogták. Fogott bírák segítségével, János budai prépost, kápolnaispán előtt olyan megállapodást kötöttek, hogy a Rend éves haszonbérletet ajánl (*more feudario seu pro censu annuall*), amit a sértettek el is fogadtak. Feltehetően kifejezetten előnyös

491 – Fejér CD VIII/3, 341–343. AOkI XII, 146.

492 – Smičiklas VIII, 556–559. AOkI V, 294–295.

493 – Df.257974, Df.258481. AOkI XIII, 366–367.

494 – ÁÚO IX, 128–130., Cartulaire no. 3572., Smičiklas VI, 137–138., VIII, 74., IX, 10–11., AOkI I, 273.; VI, 39.

495 – 1304: Smičiklas VIII, 74. AOkI I, 273. 1321: Smičiklas IX, 10–11. AOkI VI, 39.

496 – Fejér CD IX/2, 373., IX/3, 42–43., IX/7, 94–95. Valamelyest problematikus, hogy a szokásjog 40 éves elbirtoklást biztosított egyházi vagyonnal szemben, míg nemesi birtokot 32 év védelem illetett meg. Bónis György: *Középkori jogunk elemei (Római jog, kánonjog, szokásjog)*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972. 90–91.

497 – Fejér CD IX/4, 611–613.

lízingfeltételeket ajánlottak egy olyan hatalmaskodás jóvátétele gyanánt,⁴⁹⁸ amelyben még Albert preceptor fia is részt vett. Másfél évvel később, 1376 januárjában egy másik rendhagyó eset került megörökítésre Gwylermus de Alcaniz, a szlavóniai Szentmárton preceptora által.⁴⁹⁹ Arland fia Miklóst, aki korábban rendi földek bérlője volt, közelebről meg nem határozott okok miatt megfosztották bérlményétől (s talán prediális státuszától). Miklós azonban nem nyugodott bele a döntésbe, visszaszerezte korábbi státuszát, s megújított feltételekkel újra szerződést kötött.

Egy további sajátosságra már Bónis György felhívta a figyelmet a lovagrendek szlavóniai birtokai kapcsán, mégpedig, hogy a haszonbérlő és prediális fogalma teljesen egybefolyt. A johannita források szerint a bérlő társadalmi státuszától (nemes, jobbágy, nő) függetlenül ugyanazokat a terheket rótták rá, amellyel a Rend prediálisait terhelte meg.⁵⁰⁰ Részben ezért sem lehet egyértelműen meghatározni a különbséget a két státusz (haszonbérlő és prediális) között, legalábbis a rendelkezésünkre álló források alapján. E tekintetben az oklevelek terminológiája is félrevezető lehet, mert – Holub József által is észrevételezett módon⁵⁰¹ – nem feltétlenül hazai terminológiát használtak. A megállapodások további elemeit is célszerű röviden szemügyre venni. A bérleti díjon túl a perjel rendszerint fenntartotta az igazságszolgáltatás jogát a legsúlyosabb bűnesetekre akár saját, akár a területileg illetékes preceptor részére. De arra is van példa, hogy teljesen átengedte a bérlőnek.⁵⁰² A kirótt bírságok kétharmadát a bérlő a perjelnek, vagy a preceptornak tartozott megfizetni, míg egyharmadát megtarthatta.⁵⁰³ Továbbá a jobbágyokhoz, illetve a predialistákhoz hasonlóan a perjel megszállást (*descensus*) követelt a bérlőtől,⁵⁰⁴ amivel alkalmanként ténylegesen élt is, időnként pedig meg lehetett váltani pénzen⁵⁰⁵ vagy terményekben.⁵⁰⁶ A bérlők ünnepi ajándékokat⁵⁰⁷ is tartoztak adni, de ez alól felmentést kaphattak. Különböző egyéb terhekkal (pl. adókkal) kapcsolatos rendelkezések is ismertek, amelyek a Rend által elnyert/megszerzett immunitásokkal voltak kapcsolatban: pl. a sertéstized,⁵⁰⁸

498 – Az oklevélből kiderül, hogy a perjelségben komoly karriert befutott Albert preceptor fia, egy bizonyos Košuća-i Iwko (de Kusychya) szintén érintett volt az ügyben. Mindazonáltal az oklevélből nem derül ki egyértelműen, hogy a maguk a megnevezett johanniták követték el a tetteket, vagy a történetekért „pusztán” őket tartották felelősnek.

499 – Df.230580.

500 – Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*, Budapest, Osiris, 2003. 232. Borsa Iván: A zágrábi püspökség prediálisai a XV. század elején, *Levéltári Közlemények*, 66. évfolyam, 1995. 19–27.

501 – Vö. Holub József: Egyházi nemesek jogállása a középkorban, *Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv*, 6. évfolyam, 1944–46. 198–200.

502 – Pl. ÁÚO IX, 128–130. Cartulaire no. 3572., Smičiklas VI, 137–138.

503 – Pl. Df.257974, Df.258481. AOKl XIII, 366–367.

504 – AO I, 389–390. AOKl IV, 85.

505 – Fejér CD VIII/4, 129–130.

506 – Solymosi: i. m. 258–259. AOKl XXIII, 336–337.

507 – Smičiklas IX, 10–11., XII, 165–167. AOKl VI, 39.

508 – Smičiklas VIII, 556–559.; AOKl V, 294–595.

a nyestbőradó,⁵⁰⁹ illetve egyéb *tributa, collecta et exactiones*, valamint időnként a tizedről tett rendelkezések (hogy ti. kinek tartoznak fizetni ezeket a terheket).⁵¹⁰ E tekintetben újra említést érdemel, hogy a magyar–szlavón johannita perjel egyúttal örökös dubicai ispán is volt, ily módon a megyebeli kondicionális nemesek felett *iurisdiction*nal rendelkezett, s így hivatalból bizonyos jövedelmeket húzott.⁵¹¹

Végül, de nem utolsósorban a források segítségével betekintést nyerhetünk a haszonbérleti rendszer hosszú távú működésébe. A perjelség haszonbérleteit tárgyaló több mint ötven, 14. századi oklevélből kilenc segítségével majd' két évtizeden keresztül követhető egy bérlet története.⁵¹² Az eseménysor első ismert részlete 1360-ban történt, amikor Baudon Cornuti perjel a Rend Somogy megyei Szentá nevű birtokát, amely a csurgói preceptoriumhoz tartozott, bérbe adta a néhai Lendvai Miklós fiainak: Istvánnak, Jánosnak, Miklósnak és Lászlónak.⁵¹³ A perjel a földet élethossziglan adta bérbe évi 5 márká fejében, amelyet a bérlőknek Szt. Mihály ünnepén kellett megfizetniük. Baudon fenntartotta az igazságszolgáltatás jogát a súlyosabb bűnesetekre (vérontás, gyújtogatás, lopás). A perjel a tizedet „a Rend prediálisaihoz hasonlóan” követelte, s évente egy *descensus*ra tartott igényt, amit akár felé, akár a csurgói preceptor felé teljesíthettek. Mint a későbbi forrásokból kiderül, a megszállást a bérlők rendre megváltották pénzen: 1363-ban 80 dénárért, 1366-ban, illetve 1368-ban pedig 50 dénárért.⁵¹⁴ A szerződés megfogalmazása szerint a megállapodás mindaddig érvényben marad, amíg a bérlők hűségesek a Rendhez. Úgy tűnik, hogy a bérlők legalább 1368-ig rendszeresen fizettek. 1371-ben a perjel módosította a szerződés feltételeit, midőn lemondott az igazságszolgáltatásról a súlyosabb esetekben is, illetve átengedte a bírságokból befolyt összeget. Sőt, más pontokon is módosították a megállapodást.⁵¹⁵ Egyrészt, 1371-ben a négy fiúból már csak ketten szerepelnek bérlőként: István és János. Másrészt a bérleti díjat 5 márkáról 14 márkára emelte a Rend, jóllehet nincs nyoma annak, hogy a bérbe vett földek mérete nőtt volna, vagy hogy újabb területeket adtak volna hozzá. Harmadrészt, talán a bérleti díj növekedése miatt, a perjel a fizetést az eddigi egy határnap helyett két részletben követelte: Szt. György és Szt. Mihály ünnepén. A források arról tanúskodnak, hogy 1377-ig a bérlők szerződésszerűen teljesítettek,⁵¹⁶ évente kétszer fizetve a bérleti díjat. 1371-től kezdődően azonban már nem a perjeltől kaptak igazolást a fizetésről, hanem a csurgói preceptortól, akinek a területéhez tartozott a birtok. A magyarázat talán a perjeli székből történt váltással volt összefüggésben. Rajmund de

509 – AO I, 376. AOKI IV, 11–12.; V, 294–295.; VI, 39. Smičiklas VIII, 556–559.; IX, 10–11.

510 – *A Blagay-család oklevéltára*, 74–75.; Smičiklas VIII, 353–354. AOKI III, 316.

511 – *Alsó-Szlavónia okmánytár*, 59. Fejér CD IX/7, 178–179. Smičiklas XII, 651.

512 – 1360. szeptember 12. és 1377. szeptember 29. között.

513 – Fejér CD IX/3, 198–199.

514 – Fejér CD II, 168. (1363), DI.5498 (1366), DI.5704 (1368).

515 – Fejér CD IX/4, 263., 371–372.

516 – Fejér CD IX/4, 523–524. (1373), DI.6221 (1374), DI.6383 (1376), DI.6459 (1377).

Beaumont feltehetően más hatásköri megoldást érvényesített, tudván, hogy hosszabb időt fog a perjelségtől távol tölteni. Az új perjel mindenesetre összehívta a perjelség prediálisait az első tartományi káptalanra, amely már az ő vezetésével zajlott 1374-ben.⁵¹⁷ Megújította a szerződéseket, s ennek során a Lendvaiakat felmentette a *descensus* terhe alól. Ezt követően pedig a birtokok adminisztrációját helytartójára, Arnold de Beaumont-ra bízta, aki történetesen Csurgó preceptora volt.

A perjelváltást követő időszak nemcsak a Magyar–Szlavón perjelség életében hozott alapvető változásokat – például Palisnai János fellépésével –, hanem a Rend egészében is, hiszen az 1378-as egyházszakadás markáns törésvonalakat hozott létre az európai tartományokban. Nem meglepő, hogy a vizsgált időszak végéig (1387) a békés birtokgazdálkodásról tudósító források gyakorlatilag eltűnnek a „kettészakadt” perjelségből.⁵¹⁸

16. A johannita konventek hiteleshelyi tevékenysége

A középkori Magyarország magánjogi írásbeliségének alapvető fontosságú fórumai a hiteleshelyek voltak. A 12. század első felében elinduló és III. Béla uralkodása idején kikristályosodó intézményrendszer,⁵¹⁹ a nyugat-európai fejlődési iránytól némileg eltérve, a Magyar Királyság területén a közjegyzőségek funkciójának jelentős részét átvevő egyházi intézmények lettek, amelyek aránylag könnyen váltak közhitelű írószervekké.⁵²⁰ A székes- és társaskáptalanok mellett elsősorban bencések, premontreiek és a lovagrendek konventjei tűntek fel ilyen szerepben. Ezek az intézmények nemcsak az oklevelek kiállításában vállaltak szerepet, de ezeket őrizték, kérésre másolatokat állítottak ki, illetve a jogügyletek eljárásainak lebonyolításában is oroszlánrészt vállaltak. A hiteleshelyi személyzetnek, az írás- és nyelvtudáson (latin és népnnyelven) túl jogi ismeretekkel is rendelkeznie kellett: mind római, mind pedig kánonjogi tudással, de mindenekelőtt a szokásjog legfontosabb elemeivel kellett tisztában lenniük. Ez különösen a johanniták és a templomosok esetében vet fel fontos kérdéseket, hiszen a preceptoriumok személyzete egészen a 14. század közepéig többnyire idegen származású rendtagokból állt,⁵²¹ miközben a konventjeik némelyike a 13. század közepétől, második felétől rendszeres hiteleshelyi tevékenységet folytatott.

517 – Fejér CD IX/4, 614–616. DL.6319.

518 – Hunyadi 2005: i. m. 146–148.

519 – Sajátos módon ennek a folyamatnak egy fontos pontja volt a fent említett Froa asszony adománylevele, amely oklevél arengájában a király hitet tett az ügyek írásba foglalása mellett. Vö. Almási: i. m. 273.

520 – Máig alapvető jelentőségű Eckhart Ferenc 1914-ben németül megjelent monográfiája (*Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*), amelynek magyar fordítása is elérhető: Eckhart Ferenc: *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*, szerk. Rokolya Gábor, ford. Csókay Balázs és Dreska Gábor, Budapest, Magyar Országos Közjegyzői Kamara, 2012. Újabb összefoglalást a hiteleshelyek tevékenységéről lásd Köfalvi, i. m. 79–91.

521 – A templomosokra lásd Stossek 2006, i. m. 187–191. A johannitákra lásd Hunyadi 2010: i. m. 102–159.

A johanniták kilenc konventje (Székesfehérvár, Újudvar, Sopron, Csurgó, Dubica, Torda, Bő, Pakrác és Gyánt) is bekapcsolódott a hiteleshelyi tevékenységbe, egy részük rendszeresen, a többiek alkalmasszerűen. Fontos hangsúlyozni, hogy sajnos egyetlen johannita konventnek sem maradt meg a hiteleshelyi levéltára (*conservatorium publicum*), így a valaha kiállított okleveleknek csak egy részét ismerjük, amelyeket más hiteleshelyek archívumaiból, illetve családi levéltárakból lehet összegyűjteni. Bő és Pakrác hiteleshelyi tevékenységét érdemben nem lehet vizsgálni, mert egyetlen oklevél sem maradt fenn az utókorra. Csak annyi ismeretes, más intézmények kiadványaiból, hogy Pakrác 1266 és 1278 között működött hiteleshelyként,⁵²² míg a korábban templomos bői konvent 1330 és 1351 között.⁵²³ Ugyancsak kevés ismerettel rendelkezünk a gyánti konvent ilyen tevékenységéről, ugyanis közvetlenül mindössze egy 1268-as oklevél bizonyítja hiteleshelyi működését.⁵²⁴ Ugyanakkor a fennmaradó hat konvent írószervének „terméséből” több 300 oklevelet ismerünk a vizsgált időszak végéig. A korpusz több mint fele eredetiben fennmaradt okleveleket tartalmaz, körülbelül ötöde (nagyraeszt hitelesített) másolatban maradt ránk, egy másik ötöde pedig pusztán említésből ismert, míg az állomány kb. 5%-a mára elveszett, de kiadása valamilyen formában megőrződött.⁵²⁵ Természetesen ezek a számok önmagukban még nem sokat mondanak, különösen akkor, ha az intézmények közötti megoszlás aránytalan, márpedig a johanniták esetében ez a helyzet. Ugyanis a hiteleshelyként legkorábban működő és a legjelentősebb tevékenységet folytató székesfehérvári konvent produkálta az említett oklevélmennyiség kétharmadát.⁵²⁶ Egy másik fontos tény, hogy Székesfehérvár és Dubica⁵²⁷ kivételével minden johannita hiteleshely felhagyott tevékenységével 1353-ra. Ennek oka jól ismert: I. Lajos király 1351-ben elrendelte, hogy a kisebb konventek (*conventus minuti*) pecsétjeit vonják be és törjék össze.⁵²⁸ A csekély számú rezidens tagsággal rendelkező konventek jobban ki voltak téve az érdekelt felek, illetve a kegyurak befolyásolásának, így az általuk kiállított jogbiztosító dokumentumok hitele időnként kétségessé vált. Lajos intézkedése nyomán számos hiteleshely végleg felhagyott ebbéli tevékenységével, ennek pedig az lett a következménye, hogy a megmaradók tevékenysége földrajzi és jogi értelemben is kiszélesedett. Werbőczy Hármaskönyve a 16. század elején már országos hatáskörű hiteleshelyeket sorol,

522 – Smičiklas V: 411–413., VI, 261; HO VI, 138–142. *A Blagay-család oklevéltára*, 29–35., 36–38.

523 – Reiszig II, 17.; Nagy Imre (szerk.): *Sopron vármegye története. Oklevéltár*; I–II. kötet, Sopron, 1889–1891. I, 214–220.

524 – ÁÜO XII, 450.

525 – Vö. Hunyadi 2002: i. m. 285–296. Hunyadi 2010: i. m. 197.

526 – Hunyadi 1998: i. m. passim. Lásd Hunyadi Zsolt: Regularities and irregularities in the formulae of the charters issued by the Székesfehérvár convent of the Knights of St. John (1243–1400), in Gervers, Michael (szerk.): *Dating Undated Medieval Charters*, Woodbridge, The Boydell Press, 2000. passim. A korábban vizsgált korszak végétől (1400) a konstanzi zsinat kezdetéig tartó időszakból a székesfehérvári konvent több mint 40 hiteleshelyi oklevele ismert.

527 – Vö. Hunyadi 2018: i. m. 314–315.

528 – 1351/3. tv. Bak János, et al. (szerk.): *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae 1000–1526*, I–V. kötet, Salt Lake City–Los Angeles–Idyllwild: Charles Schlack, 1992–2010. I/2. 10.

köztük a székesfehérvári johannita konventet.⁵²⁹ Fontos hangsúlyozni, hogy az előző alfejezetben említett, haszonbérleteket tárgyaló oklevelek, amelyeket a johanniták mint földesuraság állítottak ki, nem hiteleshelyi oklevelek. Ha azok lettek volna, akkor a magyar szokásjog megkövetelte volna, hogy egy másik, pártatlan hiteleshely elé vigyék a szerződés írásba foglalását. Bérleti szerződéseknél nem történt tulajdonjog átruházása, így nem volt elvárás harmadik fél bevonása a jogügyletbe.⁵³⁰ Természetesen a perjelek és preceptorok saját pecsétjeik alatt időnként bocsátottak ki oklevelet, ezek sem tartoznak a hiteleshelyi oklevelek közé.⁵³¹

Tartalmilag vizsgálva a johannita hiteleshelyi korpuszt az látható, hogy az oklevelek többsége magánszemélyek ún. bevallásait (*fassiones*) rögzíti, és gyakorlatilag a jogélet szinte minden területéről származnak az ügyek. Találunk megállapodásokat, birtokosztályt rögzítő okleveleket, adásvételeket, zálogosítást, cserét, illetve a nőnem külön jogaival foglalkozó ügyeket, például leánynegyed-vitákat. Számos oklevél rögzítette a rendtagok konventen kívüli hiteleshelyi tevékenységét is. Ezek elsősorban határjárások (*reambulatio*) voltak, birtokba történő bevezetések (*statutio, introductio*), illetve a peres eljárások fontos fázisát jelentő tudományvételek (*inquisitio simplex* vagy *communis*) elkészítése. Az eljárások vagy magán a hiteleshely székhelyén zajlottak, vagy az ügy helyszínén, hiteleshelyi kiküldöttek (*testimonium*) jelenlétében. Rendszeresen eljártak uralkodói felkérés, illetve parancs alapján is. Ilyenkor a megkapott parancslevélben (*mandatum*) foglaltak alapján elindították az eljárást és annak végén jelentést (*relatio*) tettek az uralkodó vagy valamely országos méltóságviselő felé. A választ a felkérő fél vagy tudomásul vette, vagy újabb parancslevélben további vizsgálatot rendelhetett el. A 13. századtól a kapott levelet a hiteleshelyi személyzet felbontotta, felolvasta a testület tagjai előtt. Ezt követően egy kisebb rangú rendtagot, gyakran kóruspapot (*clericus chori*) kiküldtek a helyszínre, hogy elvégezze a vizsgálatot. A kiküldött felvette a kapcsolatot a poroszlóval (*pristaldus*), később a királyi emberrel (*homo regius*), és vele együtt jelent meg a helyszínen, például egy birtok határainak megállapítására. Visszatérve a konventbe, a kiküldött – legtöbbször szóban – jelentést tett, illetve a készített feljegyzését benyújtotta a hiteleshelyi személyzetnek, akik oklevélbe foglalták a jelentést. Időnként az érintett felek is kaptak másolatot a jelentésről.

A 14. századtól, követve az általános hazai gyakorlatot, a kiküldött megnevezésekor a konventbeli rangját is rögzítették, megkönnyítve a kutatók dolgát az azonosítás során. Ennek vizsgálata alapján megállapítható, hogy a kiküldöttek jelentős része alacsonyabb státuszú volt, és

529 – Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen–Márkus Dezső (szerk.): *Werbőczy István Hármaskönyve*, Budapest, Franklin Társulat, 1897. 282. Székesfehérvárhoz lásd Ribi András: Miért működött két országos hatáskörű hiteleshely Fehérváron? *Turul*, 91. évfolyam, 3. szám, 2018. 81–95. Uő: A fehérvári káptalan és keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyi eljárásai a gyakorlatban, *Századok*, 153. évfolyam, 2. szám, 2019. 313–337.

530 – Lásd pl. 1275 (ÁÚO IX, 128–130.; Cartulaire no. 3572.; Smičiklas VI, 137–138.; 1304 (Smičiklas VIII, 74.). 1329 (Df.257974, Df.258481). Kumorovitz L. Bernát: Az autentikus pecsét, *Turul*, 50. évfolyam, 1936. 45–68.

531 – A johannita pecséthasználatról lásd Hunyadi Zsolt: Johannita pecséthasználat a 13–14. században és európai kontextusa, in Fedeles Tamás–Hunyadi Zsolt (szerk.): *Emlékkönyv Koszta László professzor tiszteletére*, Szeged–Debrecen, SZTE–DE, 2019 (megjelenés alatt).

a (latin alakban szereplő) nevekből az sejlik,⁵³² hogy magyar származásúak lehettek. A kiküldöttek esetében különösen is fontos volt a magyar nyelv ismerete, hiszen a birtokokon, falvakban aligha boldogulhattak akár a latinnal, akár a francia nyelvvel. A már emlegetett jogi ismeretek teljes vertikumával a hiteleshelyi személyzet bizonyosan rendelkezett, de erre nem minden egyes kórusapnak volt szüksége. Úgy tűnik, hogy idegen származásuk ellenére a johannita *scriptoriumok* személyzete a magyar hiteleshelyi gyakorlatot szinte minden elemében követte.⁵³³ Az oklevelek szerkezete, az alkalmazott oklevélformulák, a hitelesítő elemek használata mind belesimultak a hazai gyakorlatba és többnyire egységesek a johannita írószerveknél. Egészen közelről szemügyre véve az okleveleket, néhány helyi/regionális sajátosság persze felfedezhető, de ezek messze beleférnek a „szórásba”. Például az oklevelek *intitulációjában*, ahol megnevezik a dokumentum tartalmáért, rendelkezéséért felelős személyt vagy intézetet (*Nos conventus; Conventus cruciferorum, Fratres domus hospitalis*), azt tapasztaljuk, hogy míg a székesfehérvári konvent a vizsgált időszak végéig csak a testületet szerepeltette ebben a formulás részben,⁵³⁴ addig a soproni és az újudvari konvent feltüntette a preceptor vagy a vicepreceptor nevét is az oklevél *protocollumában*.⁵³⁵ Néhány esetben pedig johannita preceptorok adtak ki hiteleshelyi oklevelet a saját nevükben, kihagyva a konventet vagy a rendtagokat, ahogyan ez előfordult Csurgón, Tordán, Gyánton és Dubicán is.⁵³⁶ Sopron, Torda és Dubica abban is sajátos utat járt, hogy az okleveleik egy részét valamely egyházi (pl. plébánossal) vagy világi tisztségviselővel (pl. a helyi zsupánnal) együtt adták ki.⁵³⁷ Tapasztalhatók kisebb eltérések a hitelesítő eszközök (pecsétek, chirographum, tanúnévsor, méltóságsor) használatában is, de ezek egyike sem számottevő és a magyar hiteleshelyi gyakorlatban bevettnek tekinthetők.⁵³⁸

Természetesen abban is hasonlítottak a többi hiteleshelyre, hogy tevékenységük, az oklevelek kiállításának, a kiszállások díját megkérték az érintett magánfeleltől. Bár vannak bizonyos

532 – Michael, Johannes, Stephanus, Simon etc.

533 – Lásd Hunyadi Zsolt: The Knights of St. John and the Hungarian Private Legal Literacy up to the Mid-Fourteenth Century, in ...*The Man of Many Devices*, 507–519.

534 – Lásd Hunyadi: i. m. 1999a: 87–88. Hunyadi 1999b: i. m. 139.

535 – Pl. c.1264 (ÁÚO VIII, 91–92.; 117–119.); 1266 [Smičiklas V, 369–370.; ÁÚO VIII, 160. Nagy Imre et al. (szerk.): *Zala vármegye története. Oklevéltár; 1024–1490*, I–II. kötet, Budapest, 1886–1890. I, 50–51.]; 1276 [Házi Jenő (szerk.): *Sopron szabad királyi város története, Oklevelek*, I–II. sorozat, Sopron: Székely, Szabó és Társa, 1921–1943. I/1, 5–6.; HO III, 24–25.]; 1289 (*Sopron szabad királyi város*, I/1, 12–13.; *Sopron vármegye története*, I, 52–53.); 1300 (HO VIII, 404–405.; Fejér CD VII/3, 119–120.; VII/5, 563–564.).

536 – Pl. 1266 (Smičiklas V, 369–370.; ÁÚO VIII, 160.; *Zala vármegye története*, I, 50–51.); 1278 (Fejér CD VII/4, 179–180.); 1286 (ÁÚO XII, 450.); 1289 (*Sopron szabad királyi város*, I/1, 12–13.; *Sopron vármegye története*, I, 52–53.); 1295 (Fejér CD VI/1, 366–368.; VII/4, 236.; CD Trans I, 304–305.); 1302 (*Sopron szabad királyi város*, I/1, 17–18.).

537 – Pl. 1276 (*Sopron szabad királyi város*, I/1, 5–6.; HO III, 24–25.); 1296 (CD Trans 307–309.); 1300 (HO VIII, 404–405.; Fejér CD VII/3, 119–120.; VII/5, 563–564.); 1347 (*A Blagay-család oklevéltára*, 123–124.); 1351 (*A Blagay-család oklevéltára*, 125–126.; Smičiklas XII, 39–40.).

538 – Székesfehérvárra lásd Hunyadi: i. m. 1999a: 91–93.; Hunyadi 1999b: i. m. 142–143. Egyéb példák: 1298 (ÁÚO X, 326–327.); 1299 (ÁÚO XI, 156–157.); 1300 (HO VII, 285–286.).

taxák, amelyek rögzítették a hiteleshelyi eljárások és oklevél-kiállítás díjait,⁵³⁹ ezek alapján szinte lehetetlen kiszámolni a realizált bevételt, még nagyságrendileg is. Már csak azért is lehetetlennek tűnő kalkuláció lenne, mert a „listaárat” nem mindig alkalmazták a *scriptorium* tagjai. A 13. század közepét követően például a székesfehérvári konvent írószerve lenyűgöző díszítésű privilégiumokat állított ki és vélhetően ezek árát megkérte a kiállítást igénylőktől. Ugyanakkor az 1280-as évektől ezek a magas erudícióra utaló jegyek megritkulnak a konventi gyakorlatban. Ez bizonyára összefügg a felkérő felek fizetőképességével és az oklevél-kiállítás gyakoriságával is. Ebben ráadásul még változást hozott a pergamenről papírra való áttérés is, legalábbis a pátens és zárt oklevelek esetében: az íráshordozó megváltozása önmagában csökkentette az oklevél bekerülési költségét. Ha nem is kalkulálható pontosan a hiteleshelyi tevékenységből származó bevétel nagysága, a káptalanokkal bizonyos párhuzam talán vonható. Ott a *lector*, a *sublector* és a kóruspapok is részesedtek a bevételből, sőt, tulajdonképpen a prebendájuk részének is tekint(h)ették. Azt viszont fontos hangsúlyozni, hogy a monasztikus hagyományban a *custos* vagy az adott konvent perjele közvetlenül nem részesedett a hiteleshelyi bevételből,⁵⁴⁰ s a johanniták, jelen ismereteink szerint ez utóbbival rokoníthatók. A johannita hiteleshelyek esetében bizonyosan csak azok realizáltak kézzelfogható bevételt, amelyek rendszeresen folytatták ezt a tevékenységet, mint Sopron,⁵⁴¹ Újudvar és Székesfehérvár. Ez utóbbi esete különösen jelentős, ha tekintetbe vesszük, hogy tevékenységét Lajos rendelete után is folytathatta (egészen a török dúlásig), sőt földrajzi illetékessége jelentősen megnövekedett. Bizonyítani nehéz, de valószínűsíthető, hogy a királyi adományok elapadása, a birtokok számának csökkenése egyre nagyobb szerepet juttatott a hiteleshelyi tevékenységből származó jövedelemnek. És természetesen elvileg ennek a bevételnek egy részét is rendi adóként be kellett fizetni a központi kincstárba. Ebben azonban Szent János testvérei egyre kevésbé jeleskedtek. Részben a helyben jelentkező török veszély követelte kiadások, részben más okok miatt, de ezek feltárására a tartomány késő középkori történetét vizsgáló tanulmány fog vállalkozni.

539 – 1290/16. tv.: DRMH I, 44.; c.1300/19–20. tv.: DRMH I, 74–75.; Ezek az összegek egészen 1435-ig érvényben maradtak. Lásd DRMH I, 138.; 1351/21. tv. DRMH II, 12–13.

540 – Mezey László: A pécsi egyetemalapítás előzményei (A deákság és a hiteleshely kezdeteihez), in Csizmadia Andor (szerk.): *Jubileumi Tanulmányok*, Pécs, JPTE, 1967. 77.

541 – A hiteleshelyi tevékenység beszüntetése az adott johannita egyház hanyatlását is eredményezhette, amit jól mutat a soproni preceptorium példája, lásd Ribi András: »filia ordinis crucigerorum de Alba« a soproni kereszties preceptorium a középkor végén (A kispreceptorok adattárával), *Soproni Szemle*, 72. évfolyam, 2018. 286–289.

IRODALOMJEGYZÉK

- *Acta et decreta Synodi Diocesanae Strigoniensis*, Posonii, 1629. 113. Lásd *Ecclesiae et conventus cruciferorum s. Joannis Jerosolomitani, ex actis synodi Pazmaniana*, Egyetemi Könyvtár (ELTE) *Historia ecclesiastica* Ab 72/2 olim. Collegii Tyrnav. s. Jesu, 1763.
- ALMÁSI TIBOR (ford.): Froa asszony oklevele, in THOROCZKAY GÁBOR (szerk.): *Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről*, Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2018. 272–276.
- *Annales Posonienses*, in EMERICUS SZENTPÉTERY (szerk.): *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I–II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1937–1938. 119–127.
- ARCHIVES OF THE ORDER OF MALTA, NATIONAL LIBRARY OF MALTA, VALLETTA
- BAK JÁNOS ET AL. (szerk.): *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae 1000–1526*, I–V. kötet, Salt Lake City–Los Angeles–Idyllwild, Charles Schlack, 1992–2010.
- BARABÁS SAMU (szerk.): *A római szent birodalmi széki Teleki család oklevéltára*, I–II. kötet, Budapest, 1895.
- BOCZEK, ANTONIUS ET AL. (szerk.): *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, I–XV. kötet, Olomucii–Brunae, 1836–1903.
- BORSA IVÁN: A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban, 1371–80, *Somogy megye múltjából*, 30. évfolyam, 1999. 7–54.
- BÖHMER JUSTUS HENNING: *Corpus Iuris Canonici*, Halle, 1747.
- CURZON, HENRI DE (szerk.): *La Règle du Temple*, Paris, Société de l'Histoire de France, 1886.
- DELAVILLE LE ROULX, JOSEPH: *Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem*, I–IV. kötet, Paris, Ernest Leroux, 1894–1906.
- *Dissertatio historico-critica de Prioratu Auranae in qua origo, progressus, et interitus, ex monumentis nondum editis, compendio a P. GEORGIO PRAY e S. J. explicantur*, Viennae, Josephus Kurzböck, 1773.
- ENGEL PÁL: 14. századi magyar vonatkozású iratok a johannita lovagrend máltai levéltárából, *Történelmi Szemle*, 39. évfolyam, 1997. 111–118.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC (szerk.): *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*, I–XII. kötet, Budapest, 1902–1916.
- ÉRSZEGI GÉZA: *Eredeti pápai oklevelek Magyarországon (1199–1417)*, akadémiai doktori értekezés, kézirat, Budapest, 1989.

- ÉRSZEGI GÉZA: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magán levéltárában, 1193–1542, *Fejér megyei Történeti Évkönyv*, 5. évfolyam, 1971. 177–264.
- FARLATI, DANIEL (szerk.): *Illyrici sacri*, I–VIII. kötet, Venice, 1751–1819.
- FEJÉR, GEORGIUS (szerk.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 11 vols., Buda, 1829–1844.
- FORSTER GYULA: *III. Béla magyar király emlékezete*, Budapest, 1900.
- FRAKNÓI VILMOS (szerk.): *Veszprémi püspökség római oklevéltára. Monumenta romana episcopatus Wesprimiensis 1103–1526*, I–III. kötet, Budapest, 1896–1907.
- GÉRESI KÁLMÁN (szerk.): *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*, I–V. kötet, Budapest, 1882–1897.
- GERVERS, MICHAEL (szerk.): *The Cartulary of the Knights of St. John of Jerusalem in England: Essex*, Oxford–New York, Oxford University Press, 1996.
- GERVERS, MICHAEL (szerk.): *The Cartulary of the Knights of St. John of Jerusalem in England: secunda camera, Essex*, Oxford–New York, Oxford University Press, 1982.
- GYÖRFFY GYÖRGY (szerk.): *Árpád-kori oklevelek 1001–1196*, Budapest, Balassi Kiadó, 1997.
- GYÖRFFY GYÖRGY (szerk.): *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I–IV. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- HÁZI JENŐ (szerk.): *Sopron szabad királyi város története, Oklevelek*, I–II. sorozat, Sopron, Székely, Szabó és Társa, 1921–1943.
- HIESTAND, RUDOLF (szerk.): *Papsturkunden für Templer und Johanniter*, Vorarbeiten zum Oriens Pontificius II, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1984.
- HOMONNAI SAROLTA–HUNYADI ZSOLT: *A jeruzsálemi Szent János lovagrend regulája*, Szeged, JATE BTK, 1996.
- HOMONNAI SAROLTA–HUNYADI ZSOLT: *Regula Hospitalis Sancti Johannis Jerosolomitani. A johannita lovagrend regulája*, in KOSZTA LÁSZLÓ (szerk.): *Capitulum I. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1998. 171–183.
- JAKÓ ZSIGMOND–HEGYI GÉZA–W. KOVÁCS ANDRÁS (szerk.): *Erdélyi okmánytár, Codex diplomaticus Transsylvaniae 1023–1372*, I–IV. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997–2014.
- JOHANNES DE THUROCZ: *Chronica Hungarorum*, I. Textus, szerk. KRISTÓ GYULA–GALÁNTAI ERZSÉBET, Budapest, Akadémia Kiadó, 1985.

- KATONA TAMÁS (szerk.): *A tatárjárás emlékezete*, Budapest, Helikon, 1987.
- KNAUZ, FERDINANDUS ET AL. (szerk.): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, I–IV. kötet, Esztergom–Budapest, [Argumentum], 1874–1999.
- KOLOSVÁRI SÁNDOR–ÓVÁRI KELEMEN–MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): *Werbőczy István Hármaskönyve*, Budapest, Franklin Társulat, 1897.
- KRISTÓ GYULA–ALMÁSI TIBOR (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár*, I–XLVIII., Budapest–Szeged, 1990–2019.
- KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC (szerk.): *III. Béla emlékezete*, [Budapest], Helikon, 1981.
- KUMOROVITZ L. BERNÁT (szerk.): *Veszprémi regeszták (1301–1387)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953.
- LAMPEL, JOSEF (Hg.): *Urkundenbuch des aufgehobenen Chorherrenstiftes Sanct Pölten*, I. kötet, (976–1367), Wien, 1891.
- LJUBIĆ, SIME: *Listine odnošajih izmedju južnoga slavenstva i mletacke republike. Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, 960–1527, I–V., Zágráb, Albrecht et Fiedler, 1868–1875.
- LUCIO, GIOVANNI: *Memorie storiche di Trau. Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, Split, Cakavski sabor, 1979.
- MÁLYUSZ ELEMÉR (szerk.): *Zsigmondkori oklevéltár*, II. kötet (1400–1410), Első rész, (1400–1406), MOL Forráskiadványok, II/3. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956.
- MÁLYUSZ ELEMÉR: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban, *Levéltári Közlemények*, 8. évfolyam, 1930. 65–111.
- MARVANICH, JOHANNES TOMKÓ: *Discurso del priorato della Wrana*, 1609. *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini*, 18. évfolyam, 1906. 279–305.
- NAGY IMRE (szerk.): *Sopron vármegye története. Oklevéltár*, I–II. kötet, Sopron, 1889–1891.
- NAGY IMRE ET AL. (szerk.): *Hazai Okmánytár*, I–VIII. kötet, Győr–Budapest, 1865–1891.
- NAGY IMRE ET AL. (szerk.): *Zala vármegye története. Oklevéltár*, 1024–1490, I–II. kötet, Budapest, 1886–1890.
- NAGY IMRE–TASNÁDI NAGY GYULA (szerk.): *Anjoukori Okmánytár*, I–VII. kötet, Budapest, 1878–1920.

- PAULI, SEBASTIANO (szerk.): *Codice diplomatico del Sacro militare Ordine Gerosolomitano, oggi di Malta*, I–II. kötet, Lucca, 1733–1737.
- *Registres de Jean. XXII. Lettres communes analysées d'après les registres dits d'Avignon et du Vatican*, Dir. MOLLAT, GUILLAUME–LESQUEN, G. DE, Paris, 1904–1920.
- RICHTER, AEMILIUS LUDWIG: *Corpus juris canonici*, Leipzig, 1839.
- RODENBERG, CARL (szerk.): *Epistolae saeculi XIII e regestis Pontificum Romanorum*, MGH Epistolae I. Berlin, Weidmann, 1883.
- *Rogerii carmen miserabile*, in EMERICUS SZENTPÉTERY (szerk.): *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I–II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1937–1938. II, 543–588.
- ROZIÈRE EUGÈNE (szerk.): *Cartulaire de l'Église du Saint Sepulchre de Jérusalem*, Paris, Imprimerie nationale, 1849.
- RÖHRICHT, REINHOLD (szerk.): *Regesta Regni Hierosolomytani, 1097–1291*, I–II. kötet, Innsbruck, 1893–1904.
- SMIČIKLAS, TADIJA–KOSTRENČIĆ, MARKO (szerk.): *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, I–XVIII. kötet, Zagrabiae, JAZU–HAZU, 1904–1998.
- TANNER, NORMAN P. (szerk.): *Decrees of the Ecumenical Councils*, I. kötet, Nicaea 1–Lateran V, London–Washington D. C., Georgetown University Press, 1990.
- THALLÓCZY LAJOS–BARABÁS SAMU (szerk.): *A Blagay-család oklevéltára*, Budapest, 1897.
- THALLÓCZY LAJOS–HORVÁTH SÁNDOR (szerk.): *Alsó-Szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék), 1244–1718*, Budapest, 1912.
- THEINER, AUGUSTINUS (szerk.): *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia*, 1216–1352, I–II. kötet, Romae, 1859–1860.
- TKALČIĆ, IVAN (szerk.): *Monumenta Historica Episcopatus Zagrabiensis*, I–II. kötet, Zágráb, 1873–1874.
- WAGNER, HANS–LINDECK-POZZA, IRMTRAUT (szerk.): *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*, I–IV. kötet, Graz–Köln–Wien, Böhlau, 1955–1985.
- WATTENBACH, WALTER: *Urkunden und andere Aufzeichnungen*, *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, 11. évfolyam, 1886. 389–403.
- WENZEL GUSZTÁV (szerk.): *Árpádkori új okmánytár*, I–XII. kötet, Pest, 1860–1874.
- WENZEL GUSZTÁV (szerk.): *Diplomáciai emlékek az Anjou-korból*, I–III. kötet, Budapest, 1874–1876.

FELDOLGOZÁSOK

- AURELL, MARTIN: *Nécropoles et donats: Les comtes de la maison de Barcelone et l'Hôpital (XII–XIII siècles)*, *Provence historique*, 45. évfolyam, 1995. 7–23.
- BALICS LAJOS: *A római katolikus egyház története Magyarországon*, I–II. kötet, Budapest, 1890.
- BARABÁS GÁBOR: *A pápaság és Magyarország a 13. század első felében, Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét*, Pécs, Pécsi TKE, 2015.
- BÁRÁNY ATTILA: The Communion of English and Hungarian Mercenaries, in PAPP KLÁRA–BARTA JÁNOS (szerk.): *The First Millennium of Hungary in Europe*, Debrecen, Debrecen University Press, 2002. 126–140.
- BARBER, MALCOLM–BATE, KEITH (szerk.): *The Templars*, Manchester, Manchester University Press, 2002.
- BEAUCAGE, BENOIT: *Visites générales des commanderies de l'Ordre des Hospitaliers dépendantes du Grand Prieuré de Saint-Gilles, 1338*, Aix-en-Provence, Université de Provence, 1982.
- BEGOTTI, PIER CARLO: *Templari e giovanniti in Friuli. La Mason di San Quirino*, Fiume/Veneto, GEAP, 1991.
- BELLOMO, ELENA: *The Templar Order in North–West Italy (1142–c.1330)*, Leiden–Boston, Brill, 2008.
- BOM, MYRA M.: *Women in the military orders of the crusades*, New York, Palgrave Macmillan, 2012.
- BOM, MYRA: The hospital of St John, the bedroom of caritas, in UPTON-WARD, JUDI (szerk.): *The Military Orders*, IV. kötet, *On Land and by Sea*, Aldershot, Ashgate, 2008. 85–89.
- BONAZZI, FRANCESCO: *Elenco dei Cavalieri del S. M. Ordine di S. Giovanni di Gerusalemme ricevuti nella veneranda lingua d'Italia dalla fondazione dell'Ordine ai nostri giorni*, I–II. kötet, Napoli, Detken e Rocholl, 1894–1904.
- BÓNIS GYÖRGY: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*, Budapest, Osiris, 2003.
- BÓNIS GYÖRGY: *Középkori jogunk elemei (Római jog, kánonjog, szokásjog)*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972.

- BONNEAUD, PIERRE: La règle de l'ancianitas dans l'ordre de l'Hôpital, le prieuré de Catalogne et a castallania de Amposta aux XIVe et XVe siècles, in BORCHARDT, KARL–JASPERT, NIKOLAS–NICHOLSON, HELEN J. (szerk.): *The Hospitallers, the Mediterranean and Europe, Festschrift for Anthony Luttrell*, Aldershot, Ashgate, 2007. 221–232.
- BONNEAUD, PIERRE: *Le prieuré de Catalogne, le couvent de Rhodes et la couronne d'Aragon 1415–1447*, Bez-et-Esparon, Études & Communication, 2004.
- BORCHARDT, KARL: Military Orders in East Central Europe: The First Hundred Years, in BALARD, MICHEL (szerk.): *Autour de la Première Croisade*, Paris, Publications de La Sorbonne, 1996. 247–254.
- BORCHARDT, KARL: Soll-Zahlen zum Personalstand der deutschen Johanniter vom Jahre 1367, *Revue Mabillon*, 75. évfolyam, új sorozat 14., 2003. 83–113.
- BORCHARDT, KARL: The Hospitallers, Bohemia, and the Empire, 1250–1330, in SARNOWSKY, JÜRGEN (szerk.): *Mendicants, Military Orders, and Reginalism in Medieval Europ.*, Aldershot, Ashgate, 1999. 201–231.
- BORCHARDT, KARL: The military-religious orders in the crusader West, in BOAS, ADRIAN J. (szerk.): *The crusader world*, New York, Routledge, 2016. 111–127.
- BORCHARDT, KARL: Urban commanderies in Germany, in LUTTRELL, ANTHONY–PRESSOUYRE, LEON (szerk.): *La commanderie, institution des ordres militaires dans l'Occident médiéval*, Paris, CTHS, 2002. 297–304.
- BOROSY ANDRÁS: A keresztes háborúk és Magyarország, in Uő: *Hadakozók, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon*, Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára, 2010. 178–252.
- BOROSY ANDRÁS: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadakozó egyháznagyok, szerzetes lovagrendek, *Hadtörténelmi Közlemények*, 100. évfolyam, 1987. 178–252.
- BOROVICZÉNY, KÁROLY-GYÖRGY: Cruciferi Sancti Regis Stephani. Tanulmány a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről, *Orvostörténeti Közlemények*, 133–140. évfolyamok, 1991–1992. 7–48.
- BOROVICZÉNY KÁROLY-GYÖRGY: Die Hospitaller und Ungarn, *Johanniter*, 3. szám, 1972. passim.
- BORSA IVÁN: A zágrábi püspökség prédiálisai a XV. század elején, *Levéltári Közlemények*, 66. évfolyam, 1995. 19–27.
- BOSIO, IACOMO: *Dell'Istoria della sacra religione, et Illustrissima Militia di San Giovanni Gerosolomitano e dell'ordine militare*, Parte seconda (a.1291–1522), Roma, Guglielmo Facciotti, 1629.

- BROCKMAN, ERIC: Rhodes of the Knights. Topographical and Political Aspects, *Annales de l'Ordre Souverain Militaire de Malte*, 25. évfolyam, 1966. 5–12.
- BRONSTEIN, JUDITH: *The Hospitallers and the Holy Land, Financing the Latin East, 1187–1274*, Woodbridge, The Boydell Press, 2005.
- BRONSTEIN, JUDITH: The Mobilization of Hospitaller Manpower from Europe to the Holy Land in the Thirteenth Century, in BURGTORF, JOCHEN–NICHOLSON, HELEN J. (szerk.): *International Mobility in the Military Orders (Twelfth to Fifteenth Centuries), Traveling on Christ's Business*, Tuscaloosa, University of Alabama Press, 2006. 25–33.
- BRUNDAGE, JAMES: The Lawyers of the Military Orders, in BARBER, MALCOLM (szerk.): *Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, Aldershot, Ashgate, 1994. 346–357.
- BUDAK, NEVEN: Ivan od Paližne, prior vranski, vitez sv. Ivana, *Historijski zbornik*, 42. évfolyam, 1. szám, 1989. 57–70.
- BUDAK, NEVEN: John of Palisna, the Hospitaller Prior of Vrana, in HUNYADI ZSOLT–LASZLOVSZKY JÓZSEF (szerk.): *The Crusades and the Military Orders, Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest, CEU Department of Medieval Studies, 2001. 283–290.
- BURGTORF, JOCHEN: *The central convent of Hospitallers and Templars, history, organization, and personnel (1099/1120–1310)*, Leiden–Boston, Brill, 2008.
- BURGTORF, JOCHEN–CRAWFORD, PAUL F.– NICHOLSON, HELEN J. (szerk.): *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, Farnham, Ashgate, 2010.
- CAGNIN, GIAMPAOLO: *Templari e Giovanniti in Territorio Trevigiano (secoli XII–XIV)*, Treviso, n. p., 1992.
- CARRAZ, DAMIEN: Les ordres militaires et la ville (XII–début du XIV siècle): L'exemple des commanderies urbaines de la basse vallée du Rhône, *Annales du Midi*, 114. évfolyam, 2002. 275–292.
- CASTELLARIN, BENVENUTO: *Ospedali e commende del Sovrano Ordine di San Giovanni di Gerusalemme-di Rodi-di Malta a Volta di Ronchis e in Friuli, Latisana, La Bassa*, 1998.
- CERRINI, SIMONETTA (szerk.): *I templari, la guerra e la santità*, Rimini, Il Cerchio, 2000.
- CLARKE, PETER D.: *The Interdict in the Thirteenth Century, a Question of Collective Guilt*, Oxford, OUP, 2007.
- CONSTABLE, GILES: *Monastic tithes from their origins to the twelfth century*, Cambridge, Cambridge University Press, 1964.

- DAUBER, ROBERT L.: *Der Johanniter-Malteser-Orden in Österreich und Mitteleuropa. 850 Jahre gemeinsamer Geschichte*, I–III. kötet, Wien, magánkiadás, 1996–1998.
- DELAVILLE LE ROULX, JOSEPH: *Les Archives, la Bibliothèque et le Trésor de l'Ordre de Saint-Jean de Jérusalem à Malte*, Paris, E. Thorin, 1883.
- DELAVILLE LE ROULX, JOSEPH: *Les Hospitaliers à Rhodes jusqu'à la Mort de Philibert Naillac, 1310–1421*, Paris, Ernst Leroux, 1913.
- DEMURGER, ALAIN: *The Persecution of the Templars, Scandal, Torture, Trial*, Harmondsworth, Pegasus Books, 2019.
- DOBRONIĆ, LELJA: *Viteški redovi, Templari i Ivanovci u Hrvatskoj*, Analecta Croatica Christiana 18, Zagreb, Kršćanska Sadašnjost, 1984.
- ECKHART FERENC: *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*, szerk. ROKOLYA GÁBOR, ford. CSÓKAY BALÁZS ÉS DRESKA GÁBOR, Budapest, Magyar Országos Közjegyzői Kamara, 2012.
- EDGINGTON, SUSAN: Medical Care in the Hospital of St. John in Jerusalem, in NICHOLSON, HELEN J. (szerk.): *The military orders*, II. kötet, *Welfare and Warfare*, Aldershot, Ashgate, 1994. 27–33.
- EICKELS, KLAUS VAN: Military orders and their importance for the demonstration of noble status in the later Middle Ages, in BÁRÁNY ATTILA ET AL. (szerk.): *Műveltség és társadalmi szerepek, Arisztokraták Magyarországon és Európában*, Debrecen, DE TI, 2014. 29–36.
- ENGEL PÁL: A török–magyar küzdelmek legrégebbi fejezete? (Egy magyar lovag levele Rodoszról 1361-ből), in GLATZ FERENC (szerk.): *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*, Budapest, MTA TTI, 1993. 33–40.
- ENGEL PÁL: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323), in UÓ: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*, szerk. CSUKOVITS ENIKŐ, Budapest, Osiris, 2003. 320–408.
- ENGEL PÁL: *Magyarország a középkor végén*, CD-ROM, Budapest, MTA TTI–Térinfo, 2001.
- ENGEL PÁL: *Magyarország világi archontológiája, 1301–1457*, I–II. kötet, Budapest, História–MTA TTI, 1996. 80–82.
- ENGEL PÁL: The estates of the Hospitallers in Hungary at the end of the Middle Ages, in HUNYADI ZSOLT–LASZLOVSZKY JÓZSEF (szerk.): *The Crusades and the Military Orders, Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest, CEU Department of Medieval Studies, 2001. 291–302.

- F. ROMHÁNYI BEATRIX: A beregi egyezmény és a magyarországi sókereskedelem az Árpád-korban, *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv*, 2016. 265–301.
- FALUS ORSOLYA: *Ispotályos keresztes lovagrendek az Árpád-kori Magyarországon*, Pécs, Publikon, 2015.
- FAVREAU, MARIE-LUISE: *Studien zur Frühgeschichte des Deutschen Ordens*, Stuttgart, Ernst Klett Verlag, 1973.
- FEDELES, TAMÁS: Gilebertus ispotályos mester. Az ispotályosok középkori pécsi rendházának kérdése, in Uő: *Püspökök, prépostok, kanonokok. Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből*, Szeged, SZTE Történeti Intézet, 2010. 9–20.
- FEDELES TAMÁS–SARBAK GÁBOR–SÜMEGI JÓZSEF (szerk.): *A pécsi egyházmegye története, I. kötet, a középkor évszázadai (1009–1543)*, A pécsi egyházmegye története I, Pécs, Fény Kft., 2009.
- FOREY, ALAN J.: A Hospitaller Consilium (1274) and the Explanations Advanced by Military Orders for Problems Confronting Them in the Holy Land in the Later Thirteenth Century, *Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica*, 16. évfolyam, 2011. 7–17.
- FOREY, ALAN: Military orders and secular warfare in the twelfth and thirteenth centuries, *Viator*, 24. évfolyam, 1993. 79–100.
- FOREY, ALAN: Recruitment to the military orders (12th to mid-14th century), *Viator*, 17. évfolyam, 1986. 139–171.
- FOREY, ALAN: The Militarisation of the Hospital of St. John, *Studia Monastica*, 26. évfolyam, 1986. 75–89.
- FOREY, ALAN: The Military Orders and Holy War against Christians in the thirteenth century, *English Historical Review*, 104. évfolyam, 1–24.
- FÜGEDI ERIK: A köznemesi klán szolidaritása, *Századok*, 118. évfolyam, 5. szám, 1984. 950–973.
- GARCÍA-GUIJARRO RAMOS, LUIS: La militarización de la Orden del Hospital, líneas para un debate, in *Ordens Militares, guerra, religião, poder e cultura – Actas do III Encontro sobre Ordens Militares*, II. kötet, Lisboa, Colibri, 1999. 293–302.
- GARCÍA-GUIJARRO, LUIS RAMOS: Exemption in the Temple, the Hospital and the Teutonic Order, Shortcoming of the Institutional approach, in NICHOLSON, HELEN J. (szerk.): *The military orders*, II. kötet, *Welfare and Warfare*, Aldershot, Ashgate, 1994. 289–293.

- GERVERS, MICHAEL: Pro Defensione Sancte Terre, The Development and Exploitation of the Hospitallers' Landed Estate in Essex, in BARBER, MALCOLM (szerk.): *Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, Aldershot, Ashgate, 1994. 3–20.
- GERVERS, MICHAEL: The commandery as an economic unit in England, in LUTTRELL, ANTHONY–PRESSOUYRE, LEON (szerk.): *La commanderie, institution des ordres militaires dans l'Occident médiéval*, Paris, CTHS, 2002. 245–260.
- GERVERS, MICHAEL: *The Hospitaller Cartulary in the British Library* (Cotton MS Nero E VI), Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1981.
- GESSI, LEONE: Fra Moriale, *Rivista del Sovrano Ordine Militare di Malta*, 2. évfolyam, 3. szám, 1938. 13–23.
- GILCHRIST, ROBERTA: *Contemplation and Action, The Other Monasticism*, London and New York, Leicester University Press, 1995.
- GLASER LAJOS: Dunántúl középkori úthálózata, *Századok*, 63–64. évfolyam, 1929–1930. 138–167, 257–285.
- GLÉNISSON, JEAN: L'Enquête pontificale de 1373 sur les Possessions des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem, *Bibliothèque de l'École des chartes*, 129. évfolyam, 1971. 83–111.
- GRAČANIN, HRVOJE: Ivan Paližna u povijesnim vrelima i historiografiji, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 4. évfolyam, 2011. 237–267.
- GYÖRFFY GYÖRGY: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása, I–II., *MTA II. Osztály Közleményei*, 1. évfolyam, 1952. 325–362. 2. évfolyam, 1953. 69–104.
- HÁZI JENŐ: *Sopron középkori egyháztörténete*, Sopron, Székely és Tsa., 1939.
- HESLOP, MICHAEL: The Search for the Defensive System of the Knights in the Dodecanese (Part II, Leros, Kalymnos, Kos and Bodrum), in PIANA, MATHIAS–CARLSSON, CHRISTER (szerk.): *Archaeology and Architecture of the Military Orders*, Farnham, Ashgate, 2014. 29–68.
- HOLUB JÓZSEF: Egyházi nemesek jogállása a középkorban, *Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv*, 6. évfolyam, 1944–46. 182–204.
- HOMONNAI SAROLTA: '...eundo in nuncium regis versus regem Hungariae...' Egy diplomáciai utazás költségei 1346-ban, *Aetas*, 14. évfolyam, 1999. 34–56.
- HUNYADI ZSOLT: Adalékok a johannita magyar–szlavón (vránai) perjelségre kirótt rendi adók kérdéséhez, *Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica*, 116. szám, 2002. 31–47.

- HUNYADI ZSOLT: A johanniták a középkori Magyarországon, az első évtizedek, in HOMONNAI SAROLTA–PITI FERENC–TÓTH ILDIKÓ (szerk.): *Tanulmányok a középkori magyar történelemről*, az I. Medievalisztikai PhD-konferencia előadásai, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1999. 29–37.
- HUNYADI ZSOLT: A magyarországi johannitáknak és templomosoknak adott 12. századi kiváltságok pápai oklevelek tükrében, *Századok*, 146. évfolyam, 2. szám, 2012. 389–404.
- HUNYADI ZSOLT: A Német Lovagrend a Barcaságban, régi nézetek, új megfontolások, in KERNY TERÉZIA–SMOHAY ANDRÁS (szerk.): *II. András és Székesfehérvár*, Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2012. 118–128.
- HUNYADI ZSOLT: A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban, in KOSZTA LÁSZLÓ (szerk.): *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*, Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1998, 35–67.
- HUNYADI ZSOLT: Az elfeledett gázai csata, La Forbie (1244), in PÓSÁN LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ (szerk.): *Elfeledett háborúk, középkori csaták és várostromok*, 6–16. század, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016. 65–78.
- HUNYADI ZSOLT: Gagnana lignage, in BÉRIOU, NICOLE–JOSSEAND, PHILIPPE (szerk.): *Prier et combattre. Dictionnaire européen des ordres militaires au Moyen-Âge*, Paris, Fayard, 2009. 397–398.
- HUNYADI ZSOLT: Hospitaller Officials of Foreign Origin in the Hungarian–Slavonian Priory, thirteenth–fourteenth century, in BURGTORF, JOCHEN–NICHOLSON, HELEN J. (szerk.): *International Mobility in the Military Orders (Twelfth to Fifteenth Centuries), Traveling on Christ's Business*, Tuscaloosa, University of Alabama Press, 2006. 142–154.
- HUNYADI ZSOLT: Johannita pecséthasználat a 13–14. században és európai kontextusa, in FEDELES TAMÁS–HUNYADI ZSOLT (szerk.): *Emlékkönyv Koszta László professzor tiszteletére*, Szeged–Debrecen, SZTE–DE, 2019 (megjelenés alatt).
- HUNYADI ZSOLT: Military-religious orders and the Mongols around the mid-thirteenth century, in HAO, CHEN–ZIMONYI, ISTVÁN (szerk.): *Proceedings of the 7th International Conference on Medieval Nomads*, Sanghai–Szeged, 2019 (megjelenés alatt).
- HUNYADI, ZSOLT: Prediálisok, haszonbérlok, johannita birtokgazdálkodás a 13–14. században, in MARTON SZABOLCS–TEISZLER ÉVA (szerk.): *Medievalisztikai tanulmányok, a IV. Medievalisztikai PhD-konferencia előadásai*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2005. 45–56.

- HUNYADI ZSOLT: Regularities and irregularities in the formulae of the charters issued by the Székesfehérvár convent of the Knights of St. John (1243–1400), in GERVERS, MICHAEL (szerk.): *Dating Undated Medieval Charters*, Woodbridge, The Boydell Press, 2000, 137–149.
- HUNYADI ZSOLT: The Formation of the Territorial Structure of the Templars and Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary, in BORCHARDT, KARL–JAN, LIBOR (szerk.): *Die Geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter*, Brno, Matice moravská, 2011. 183–197.
- HUNYADI ZSOLT: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary, c. 1150–1387*, Budapest, METEM–CEU Press, 2010.
- HUNYADI ZSOLT: The Knights of St. John and the Hungarian Private Legal Literacy up to the Mid-Fourteenth Century, in NAGY BALÁZS–SEBŐK MARCELL (szerk.): *...The Man of Many Devices. Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*, Budapest–New York, 1999. 507–519.
- HUNYADI ZSOLT: The Locus Credibilis in Hungarian Hospitaller Commanderies, in LUTTRELL, ANTHONY–PRESSOUYRE, LEON (szerk.): *La commanderie, institution des ordres militaires dans l'Occident médiéval*, Paris, CTHS, 2002. 285–296.
- HUNYADI ZSOLT: The Western Schism and Hungary, from Louis I to Sigismund of Luxembourg, *Chronica*, 13. évfolyam, 2017, 45–53.
- HUNYADI ZSOLT: Törésvonalak: a johannita magyar–szlavón rendtartomány a szkizma idején, in KINCSES KATALIN MÁRIA (szerk.): *Hadi és más nevezetes történetek, Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*, Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018. 216–221.
- HUNYADI ZSOLT: Uloga hospitalaca u Dubičkoj županiji u ugarsko–slavonskom prioratu s posebnim osvrtom na njihovo djelovanje kao mjesto autentičnosti (locus credibilis), in MILJENKO, ANIČIĆ (szerk.): *Dubički arhidiakoniat u razvijenom srednjem vijeku i njegovi tragovi kroz kasnija stoljeća*, Banja Luka, Banjalučka Biskupija, 2018. 307–316.
- HUNYADI ZSOLT: Vigla – a Dodekanézosz fénytvíró hálózata, in Z. KARVALICS LÁSZLÓ–FÁBIÁN BORBÁLA (szerk.): *A fény információtörténetéhez*, Budapest, Gondolat, 2017. 86–105.
- JACKSON, PETER: Keresztes hadjárat a mongolok ellen, in NAGY BALÁZS (szerk.): *Tatárjárás*, Budapest, Osiris, 2003. 348–361.

- JAKOPIČ, TADEJ: Malteški Viteški Red in Drugi Viteški Redovi Na Slovenskem Danes, in LAZAR, TOMAŽ–NABERGOJ, TOMAŽ (szerk.): *Vitez, Dama in Zmaj, Dediščina Srednjeveških Bojevnikov Na Slovenskem*, 1, Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, 2011. 269–274.
- JAMME, ARMAND: Montréal du Bar, in BÉRIOU, NICOLE–JOSSEAND, PHILIPPE (szerk.): *Prier et combattre. Dictionnaire européen des ordres militaires au Moyen-Âge*, Paris, Fayard, 2009. 630.
- JAN, LIBOR: ...Mortuus est persecutor noster Saladinus (K způsobu komunikace mezi českými zeměmi a palestimou ve 12. A 13. století, *Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunnensis*, 44. évfolyam, 1997. 17–35.
- JAN, LIBOR: Ausgewählte Karrieren der böhmischen Johanniter im 14. Jahrhundert, *Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica*, 19. évfolyam, 2014. 41–51.
- JAN, LIBOR: Die Entwicklung des böhmischen Priorats der Johanniter, in BORCHARDT, KARL–JAN, LIBOR (szerk.): *Die Geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter*, Brno, Matice moravská, 2011. 79–98.
- JAN, LIBOR: Die Johanniter in Böhmen: Bild des Lebens, in NOWAK, ZENON HUBERT–CZAJA, ROMAN (szerk.): *Vergangenheit und Gegenwart der Ritterorden. Die Rezeption der Idee und die Wirklichkeit*, Toruń, UMK, 2001, 183–196.
- JAN, LIBOR: Die Würdenträger der geistlichen Ritterorden an dem Hof der letzten Přemysliden, in BLÁHOVÁ, MARIE–HLAVÁČEK, IVAN (szerk.): *Böhmisch–österreichische Beziehungen im 13. Jahrhundert*, Prague, Österreichische Kulturinstitut-Philosophische Fakultät der Karlsuniversität, 1998. 285–300.
- JAN, LIBOR: Pražští johanité a doprava dřeva po Vltavě ve druhé polovině 14. století, in BOHÁČOVÁ, IVANA–SOMMER, PETR (szerk.): *Středověká Evropa v pohybu. K počtě Jana Klápště*, Praha, Archeologický ústav AV ČR v.v.i, 2014. 177–184.
- JAN, LIBOR–JESENSKÝ, VÍT: Hospitaller and Templar Commanderies in Bohemia and Moravia, their Structure and Architectural Forms, in NICHOLSON, HELEN J. (szerk.): *The military orders*, II. kötet, *Welfare and Warfare*, Aldershot, Ashgate, 1994. 235–250.
- JOSSEAND, PHILIPPE: La figure du commandeur dans les prieurés castillans et léonais du Temple et de l'Hôpital, une approche prosopographique (fin XIIe–milieu XIVE siècle), in *Ordens Militares, guerra, religião, poder e cultura*, II., Lisboa, Colibri, 1999. 149–178.

- KÁDÁR TAMÁS: Az Árpád-házi uralkodók és az országlásuk idején hercegi címmel tartományi különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású előkelők, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997–1301 között, *Fons*, XIX. évfolyam, 1. szám, 2012. 85–86.
- KARBIĆ, DAMIR ET AL. (szerk. és ford.): *Archdeacon Thomas of Split, History of the Bishops of Salona and Split*, Budapest–New York, CEU Press, 2006.
- KEDAR, BENJAMIN Z.: A Twelfth-Century Description of the Jerusalem Hospital, Appendix, in NICHOLSON, HELEN J. (szerk.): *The military orders*, II. kötet, *Welfare and Warfare*, Aldershot, Ashgate, 1994. 3–26.
- KING, EDWIN J.: *The Rule, Statutes, and Customs of the Hospitallers, 1099–1310*, London, Methuen, 1934.
- KOLANOVIĆ, JOSIP: Vrana i Templari, *Radovi Instituta J. A. u Zadru*, 18. évfolyam, 1971. 207–226.
- KOSZTA LÁSZLÓ: *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353)*, Pécs, Pécs története Alapítvány, 1998.
- KOSZTA LÁSZLÓ (szerk.): *Capitulum I. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1998.
- KÓTA PÉTER: *Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban I. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről, (1130) 1212–1526*, Vas megyei levéltári füzetek 8., Szombathely, Vas Megyei Levéltár, 1997.
- KOZÁK KÁROLY: Téglából épített körtemplomaink és centrális kápolnáink a XII–XIII. században, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1976–77. 49–89.
- KŐFALVI TAMÁS: A hiteleshelyek a középkori Magyarországon, *Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis*, 125. évfolyam, 2007. 79–91.
- KREKIĆ, BARIŠA (szerk.): *Dubrovnik (Ragusa) et le Levant au Moyen Âge*, Paris–Le Haye, Mouton & Co., 1961.
- KRISTÓ GYULA: *A rozgonyi csata*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.
- KRISTÓ GYULA: *Az Anjou-kor háborúi*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 1988.
- KRISTÓ GYULA: I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310–1322), *Századok*, 137. évfolyam, 2003. 297–347.
- KRISTÓ GYULA–ENGEL PÁL–MAKK FERENC (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon, 9–14. század*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.

- KUKULJEVIĆ, IVAN: Priorat vranski sa vitezi templari hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 81. évfolyam, 1886. 1–80.
- KUMOROVITZ B. LAJOS: Buda (és Pest) ’fővárossá’ alakulásának kezdetei, *Tanulmányok Budapest múltjából*, 18. évfolyam, 1971. 7–57.
- KUMOROVITZ L. BERNÁT: Az autentikus pecsét, *Turul*, 50. évfolyam, 1936. 45–68.
- LÉKAI LAJOS: *A ciszterciek, eszmény és valóság*, Budapest, Szent István Társulat, 1991.
- LOTAN, SHLOMO: The Battle of La Forbie (1244) and its Aftermath – Re-examination of the Military Orders Involvement in the Latin Kingdom of Jerusalem in the mid-Thirteenth Century, *Ordines Militares*, 17. évfolyam, 2012. 53–67.
- LUTTRELL, ANTHONY: Change and Conflict within the Hospitaller Province of Italy after 1291, in SARNOWSKY, JÜRGEN (szerk.): *Mendicants, Military Orders, and Reginalism in Medieval Europe*, Aldershot, Ashgate, 1999. 185–199.
- LUTTRELL, ANTHONY: Fourteenth-century Hospitaller Lawyers, in Uő: *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West, 1291–1440*, London, Variorum, 1978. XVI, 449–456.
- LUTTRELL, ANTHONY: Gli Ospitalieri di San Giovanni di Gerusalemme dal continente alle isole, in TOMMASI, FRANCESCO (szerk.): *Aciri 1291, La Fine della Presenza degli Ordini Militari in Terra Santa i Nuovi Orientamenti nel XIV secolo*, Perugia, Quattroemme, 1996. 75–91.
- LUTTRELL, ANTHONY: Gregory XI and the Turks, 1370–1378, *Orientalia Christiana Periodica*, 46. évfolyam, 1980. 391–417.
- LUTTRELL, ANTHONY: Intrigue, Schism, and Violence among the Hospitallers of Rhodes, 1377–1384, *Speculum*, 41. évfolyam, 1966. 34–48.
- LUTTRELL, ANTHONY: Le origini della precettoria capitolare di Santo Stefano di Monopoli, in D’ANGELA, COSIMO–SANTE, TRISCIUZZI (szerk.): *Fasano nella storia: Dei cavalieri di Malta in Puglia*, Bari, Adriatica Editrice, 2001. 89–100.
- LUTTRELL, ANTHONY: Malta and Rhodes, Hospitallers and Islanders, in MALLIA-MILANES, VICTOR (szerk.): *Hospitaller Malta, 1530–1798*, Malta, Mireva, 1993. 255–284.
- LUTTRELL, ANTHONY: Notes on Foulques de Villaret, Master of the Hospital, 1305–1319, in *Les Hospitaliers de Saint Jean de Jérusalem de Chypre et de Rhodes de hier aux chevaliers de Malte aujourd’hui*, Paris, Conseil international de la langue française, 1985. 73–90.

- LUTTRELL, ANTHONY: Popes and crusades, 1362–1394, in *Genèse et débuts du grand schisme d'Occident*, Paris, Éditions du CNRS, 1980. 575–585.
- LUTTRELL, ANTHONY: Spiritual Life of the Hospitallers of Rhodes, in NOWAK, ZENON HUBERT (szerk.): *Die Spiritualität der Ritterorden im Mittelalter*, Ordines Militares–Colloquia Torunensia Historica VII, Toruń, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1993, 75–96.
- LUTTRELL, ANTHONY: Sugar and Schism, The Hospitallers in Cyprus from 1378 to 1386, in BRYER, ANTHONY–GEORGHALLIDES, G. S. (szerk.): *The Sweet Land of Cyprus*, Nicosia, Cyprus Research Centre, 1993. 157–166.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Contribution to Rhodes of the Hospitaller Priory of Venice, 1410–1415, in MALTÉZOU, CHRYSIA A.–SCHREINER, PETER (szerk.): *Bisanzio, Venezia e il mondo franco-greco (XIII–XV. secolo)*, Venezia, Istituto ellenico di studi bizantini e postbizantini di Venezia, 2002, 65–78.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Economy of the Fourteenth-Century Aragonese Hospital, *Estudis Castellonense*, 6. évfolyam, 1994–1995. 759–766.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Finances of the Commander in the Hospital after 1306, in LUTTRELL, ANTHONY–PRESSOUYRE, LEON (szerk.): *La commanderie, institution des ordres militaires dans l'Occident médiéval*, Paris, CTHS, 2002. 277–282.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Greeks of Rhodes under Hospitaller Rule, 1306–1421, *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici*, 29. (új) évfolyam, 1992. 193–223.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitaller of Rhodes between Tuscany and Jerusalem: 1306–1431, *Revue Mabillon*, 64. évfolyam, 1992, 117–138.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitaller Priory of Catalunya in the Fourteenth Century, in UÖ: *The Hospitaller State on Rhodes and its Western Provinces, 1306–1462*, Aldershot, Ashgate, 1999. XV 1–10.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitaller Priory of Venice in 1331, in COLI, ENZO–DE MARCO, MARIA–TOMMASI, FRANCESCO (szerk.): *Militia Sacra: Gli Ordini Militari tra Europa e Terrasanta*, Perugia, Soc. Ed. S. Bevignate, 1994. 101–143.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitaller Province of Alamania to 1428, in NOWAK, ZENON HUBERT (szerk.): *Ritterorden und Region*, Ordines militares – Colloquia Torunensia Historica VIII, Toruń, UMK, 1995. 21–41.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers and the Papacy, 1305–1314, in BORCHARDT, KARL–BUNZ, ENNO (szerk.): *Forschungen zur bayerischen und fränkischen Geschichte. Peter Herde zum 65. Geburtstag*, Stuttgart, Hiersemann, 1998. 595–622.

- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers and their Florentine Bankers: 1306–1346, in XUERE, PAUL (szerk.): *Karissime Gotifride*, Malta, Malta University Press, 1999. 17–24.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers at Rhodes, 1306–1421, in SETTON, KENNETH M. (szerk.): *A History of the Crusades*, Madison, University of Wisconsin Press, 1975. 278–313.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers' historical activities, 1291–1400, in Uő: *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West, 1291–1440*, London, Variorum, 1978. XVII, 126–129.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers in Twelfth-century Constantinople, in BULL, MARCUS–HOUSLEY, NORMAN (szerk.): *The Experience of Crusading*, I. kötet, *Western Approaches*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003. 225–232.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers of Rhodes at Treviso, 1373, in LUTTRELL, ANTHONY: *The Hospitallers of Rhodes and Their Mediterranean World*, London, Variorum Reprints, 1992. XIV, 755–775.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers of Rhodes, Confront the Turks, 1306–1421, in CALLAGHER, PHILIP F. (szerk.): *Christians, Jews and Other Worlds, Patterns of Conflict and Accommodation*, Lanham, University Press of America, 1988. 80–116.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers of Rhodes, Prospectives, Problems, Possibilities, in FLECKENSTEIN, JOSEPH–HELLMANN, MANNFRED (szerk.): *Die Geistlichen Ritterorden Europas*, Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1980. 243–266.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers' Western Accounts, 1373/4 and 1374/5, *Camden Miscellany*, 30. évfolyam, 1990. 1–21.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Irish Hospitallers during the Great Schism, *Proceedings of the Royal Irish Academy, Archaeology, Culture, History, Literature*, 69. évfolyam, 1970. 33–43.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Military Orders, 1312–1798, in RILEY-SMITH, JONATHAN (szerk.): *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, Oxford–New York, Oxford University Press, 1997. 326–364.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Military Orders, Further Definitions, *Militia Sacra*, 1. évfolyam, 2000. 5–10.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Military Orders, Some Definitions, in ELM, KASPAR–FONSECA, COSIMO DAMIANO (szerk.): *Militia Sancti Sepulcri. Idea e Istituzioni*, Città Vaticana, 1998, 78–88.

- LUTTRELL, ANTHONY: *The Town of Rhodes, 1306–1356*, Rhodes, City of Rhodes Office for the Medieval Town, 2003.
- LUTTRELL, ANTHONY: Venice and the Hospitallers of Rhodes in the 14th century, *Papers of the British School at Rome*, 26. évfolyam, 1958. 195–212.
- LUTTRELL, ANTHONY–FIORINI, STANLEY: The Italian Hospitallers at Rhodes, 1437–1462, *Revue Mabillon*, 7. évfolyam, 1996. 209–233.
- LUTTRELL, ANTHONY–NICHOLSON, HELEN J.: Introduction, a Survey of Hospitaller Women in the Middle Ages, in UŐK (szerk.): *Hospitaller Women in the Middle Ages*, Aldershot, Ashgate, 2006. 1–42.
- MARJAI IMRE: *A kereszt és a kard lovagjai. A máltai lovagrend*, Budapest, Új Nap, 1990.
- MATIĆ, TOMISLAV: Viteški red u službi monarhije. Hospitalci na hrvatskom prostoru u XIII. i XIV. stoljeću, *Radovi, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 43. évfolyam, 2011. 187–206.
- MEZEY LÁSZLÓ: A pécsi egyetemalapítás előzményei (A deákság és a hiteleshely kezdeteihez), in CSIZMADIA ANDOR (szerk.): *Jubileumi Tanulmányok*, Pécs, JPTE, 1967. 53–84.
- MIKOS JÓZSEF: A fehérvári keresztesek 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék, *Magyar Nyelv*, 31. évfolyam, 1935. 152–167., 243–258., 288–309.
- MILLER, TIMOTHY S.: *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, 2. kiad., Baltimore–London, The Johns Hopkins University Press, 1997.
- MILLER, TIMOTHY S.: The Knights of Saint John and the Hospitals of the Latin West, *Speculum*, 53. évfolyam, 1978. 709–733.
- MILOŠ, MAREK: A pöstyéni öreg kolostor titka, Fejezetek egy híres egyházi emlék történetéből, in KISS P. ATTILA–PITI FERENC–SZABADOS GYÖRGY (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2012. 89–100.
- MISKOLCZY ISTVÁN: *Magyar–olasz összeköttetések az Anjouk korában. Magyar–nápolyi kapcsolatok*, Budapest, Szent István Társulat, 1937.
- MITÁČEK, JIŘÍ: Die böhmische Provinz des Johanniterordens und die Luxemburger 1310–1437, in BORCHARDT, KARL–JAN, LIBOR (szerk.): *Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter*, Brno, Matice moravská, 2011. 99–113.
- MITÁČEK, JIŘÍ: Ziemovit Těšínský – generální převor řádu johanitů a slezský kníže, *Studia Historica Brunensia*, 46. évfolyam, 1999. 17–40.
- MOLLAY KÁROLY: A Szélmalom utcai vám, 1217–1564, *Soproni Szemle*, 45. évfolyam, 1991. 97–121.

- NICHOLSON, HELEN: Serving king and crusade, the military orders in royal service in Ireland, 1220–1400, in BULL, MARCUS–HOUSLEY, NORMAN (szerk.): *The Experience of Crusading*, I. kötet, *Western Approaches*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003. 233–252.
- NICHOLSON, HELEN: *Templars, Hospitallers and Teutonic Orders 1128–1291*, Leicester, Leister University Press, 1995.
- NICHOLSON, HELEN: *The Knights Hospitaller*, Woodbridge, The Boydell Press, 2001.
- NICHOLSON, HELEN: The Military Orders and the Kings of England in the Twelfth and Thirteenth Century, in MURRAY, ALAN V. (szerk.): *From Clermont to Jerusalem. The Crusades and Crusader Societies, 1095–1500*, Turnhout, Brepols, 1998, 203–218.
- NISBET, JAMES E.: Treasury Records of the Knights of St. John in Rhodes, *Melita Historica*, 2. évfolyam, 1957. 95–104.
- OBERSTE, JÖRG: Donaten zwischen Kloster und Welt. Das Donatenwesen der religiösen Ritterorden in Südfrankreich und die Entwicklung der städtischen Frömmigkeitspraxis im 13. Jahrhundert, *Zeitschrift für Historische Forschung*, 29. évfolyam, 2002. 2–37.
- PATEK FERENC: *A magyarországi templárius rend felbomlása*, Budapest, May János, 1912.
- PERTA, GIUSEPPE: A crusader without a sword, the sources related to the Blessed Gerard, in SABATÉ, FLOCEL (szerk.): *Life and Religion in the Middle Ages*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2015. 125–139.
- PESTY FRIGYES: A templáriusok Magyarországon, *Magyar Akadémiai Értesítő*, 2. évfolyam, 1861. 30–152.
- PESTY FRIGYES: *Az eltűnt régi vármegyék*, I–II. kötet, Budapest, MTA, 1880.
- PÓSÁN LÁSZLÓ: *A német lovagrend*, Debrecen, Debrecen University Press, 1996.
- PÓSÁN LÁSZLÓ–BÁRÁNY ATTILA (szerk.): *Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capitae et membris, tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*, Debrecen, Printart-Press, 2014.
- PRAYER, JOSHUA: *Crusader Institutions*, 2. kiad., Oxford, OUP, 1998.
- RADVÁNSZKY ANTAL: *A Szent János lovagrend története Magyarországon*, Párizs, Johannita Rend Magyar Tagozata, 1986.
- RAYBAUD, JEAN: *Histoire des Grands Prieurs et du Prieuré de Saint-Gilles*, I–III. kötet, Nîmes, 1904–1906.

- REISZIG EDE: *A jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon*, I–II. kötet, Budapest, Nemesi Évkönyv, 1925–1928.
- RIBI ANDRÁS: »filia ordinis crucigerorum de Alba« a soproni keresztes preceptorium a középkor végén (A kispreceptorok adattárával), *Soproni Szemle*, 72. évfolyam, 2018. 286–296.
- RIBI ANDRÁS: *A fehérvári johannita (keresztes) konvent története a késő középkorban (1390–1543)*, Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2019 (kézirat).
- RIBI ANDRÁS: A fehérvári káptalan és keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyi eljárásai a gyakorlatban, *Századok*, 153. évfolyam, 2. szám, 2019. 313–337.
- RIBI ANDRÁS: A várnagy és a püspök – fehérvári johannita preceptorok karrierje a 15. század második felében, in *A X. Medieviztikai Konferencia (Szeged, 2017. június 7–9.) előadásai*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2018. 95–115.
- RIBI ANDRÁS: Johanniták vagy keresztesek? A fehérvári konvent tagjai a középkor végén in KIS ISTVÁN ET AL. (szerk.): *Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, Micae Mediaevales VIII, Budapest, ELTE BTK TDI, 2019. 67–85.
- RIBI ANDRÁS: Karrier, tisztségek, létszám. A fehérvári keresztes konvent személyi összetétele (1390–1450), in FÁBIÁN LAURA ET AL. (szerk.): *Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, Micae mediaevales VI, Budapest, ELTE BTK TDI, 2017. 197–212.
- RIBI ANDRÁS: Miért működött két országos hatáskörű hiteleshely Fehérváron?, *Turul*, 91. évfolyam, 3. szám, 2018. 81–95.
- RIBI ANDRÁS: Propter multitudinem hospitum, a fehérvári keresztes (johannita) konvent mint ispotály a középkorban, *Fons*, 22. évfolyam, 1. szám, 2015. 71–89.
- RILEY-SMITH, JONATHAN: *Hospitallers. The History of the Order of St. John*, London–Rio Grande, The Hambledon Press, 1999.
- RILEY-SMITH, JONATHAN: *Templars and Hospitallers as Professed Religious in the Holy Land*, The Conway Lectures in Medieval Studies, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2010.
- RILEY-SMITH, JONATHAN: The Death and Burial of Latin Christian Pilgrims to Jerusalem and Acre, 1099–1291, *Crusades*, 7. évfolyam, 2008. 165–180.
- RILEY-SMITH, JONATHAN: *The First Crusade and the idea of crusading*, London, The Athlone Press, 1986.
- RILEY-SMITH, JONATHAN: *The Knights Hospitaller in the Levant, c. 1070–1309*, Houndmills–New York, Palgrave–Macmillan, 2012.

- RILEY-SMITH, JONATHAN: *The Knights of St John in Jerusalem and Cyprus, c. 1050–1310*, London, Palgrave–Macmillan, 1967.
- RILEY-SMITH, JONATHAN: The Origins of the Commandery in the Temple and Hospital, in LUTTRELL, ANTHONY–PRESSOUYRE, LEON (szerk.): *La commanderie, institution des ordres militaires dans l’Occident médiéval*, Paris, CTHS, 2002. 9–18.
- ROMHÁNYI BEATRIX: The Role of the Cistercians in Hungary, Political Activity or Internal Colonization, *Annual of Medieval Studies at the CEU*, 1993–1994. 180–204.
- RUIZ-DOMENEC, JOSÉ ENRIQUE: Királyi házasság történelmi kontextusban, az Árpád-ház és az Aragón-dinasztia szövetsége, in SAROBE, RAMON ET AL. (szerk.): *Királylányok messzi földről, Magyarország és Katalónia a középkorban*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2009. 199–213.
- SARNOWSKY, JÜRGEN: Die Johanniter und Smyrna 1344–1402, *Römische Quartalschrift*, 86. évfolyam, 1991. 215–251. és 87. évfolyam, 1992. 47–98.
- SARNOWSKY, JÜRGEN: Die Ritterorden und der Krieg von St. Sabas, *Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica*, 17. évfolyam, 2012. 69–80.
- SARNOWSKY, JÜRGEN: The priests in the military orders, a comparative approach of their standing and role, in JOSSERAND, PHILIPPE–OLIVEIRA, LUIS F.–CARRAZ, DAMIEN (szerk.): *Élites et ordres militaires au Moyen Age, Rencontre autour d’Alain Demurger*, Madrid, Casa de Velázquez, 2015. 215–224.
- SELWOOD, DOMINIC: *The Knights of the Cloister, Templars and Hospitallers in Central–Southern Occitania, 1100–1300*, Woodbridge, The Boydell Press, 1999.
- SENG TORU: IV. Béla külpolitikája és a IV. Incéhez intézett tatár-levele, *Századok*, 121. évfolyam, 1987. 584–610.
- SINCLAIR, KEITH V. (szerk.): *The Hospitallers’ Rule (Miracula et Regula Hospitalis Sancti Johannis Jerosolimitani)*, London, Anglo–Norman Text Society, 1984.
- SIRE, HENRY J.: *The Knights of Malta*, New Haven and London, Yale University Press, 1994.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ: *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*, Budapest, Argumentum Kiadó, 1998.
- STARNAWSKA, MARIA: Crusade Orders on Polish Lands during the Middle Ages, Adaptation in a Peripheral Environment, *Quaestiones Medii Aevi Novae*, 2. évfolyam, 1997. 121–142.
- STARNAWSKA, MARIA: *Między Jerozolimą a Łukowem. Zakony krzyżowe na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa, Wydawnictwo DiG, 1999.

- ȘTEFAN, ALEXANDRU: Domus cruciferorum de Torda, un loc de adeverire transilvan mai puțin cunoscut, *Studii și materiale de istorie medie*, 34. évfolyam, 2016. 171–183.
- STOSSEK BALÁZS: A templomosok Magyarországon, in LASZLOVSZKY JÓZSEF–MAJOROSSY JUDIT–ZSENGELLÉR JÓZSEF (szerk.): *Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik*, Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2006. 181–194.
- STOSSEK BALÁZS: Maisons et Possessions des Templiers en Hongrie, in HUNYADI ZSOLT–LASZLOVSZKY JÓZSEF (szerk.): *The Crusades and the Military Orders, Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest, CEU Department of Medieval Studies, 2001. 245–251.
- SÜTTŐ SZILÁRD: Adalékok a 14–15. századi magyar világi archontológiához, különösen az 1384–1387. évekhez, *Levéltári Szemle*, 52. évfolyam, 4. szám, 2002. 28–39.
- SÜTTŐ SZILÁRD: *Anjou-Magyarország alkonya, Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával*, Szeged, Belvedere Meridionale, 2003.
- SVOBODA, MIROSLAV: Die Entwicklung des Besitzes des böhmischen Priorats des Johanniterordens im 12.–16. Jahrhundert, in BORCHARDT, KARL–JAN, LIBOR (szerk.): *Die Geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter*, Brno, Matice moravská, 2011. 115–137.
- SWEENEY, JAMES ROSS: Halálfélelelmtől űzve, menekültek és menekülő népek a magyarországi tatárjárás idején, in NAGY BALÁZS (szerk.): *Tatárjárás*, Budapest, Osiris, 2003. 429–433.
- SWEENEY, JAMES ROSS: Magyarország és a keresztes hadjáratok a XII–XIII. században, *Századok*, 118. évfolyam, 1984. 114–124.
- SZENT BERNÁT: *Az új lovagság dicsérete*, ford. VESZPRÉMY LÁSZLÓ, Budapest, Szent István Társulat, 1999.
- THIERRY HERIBERT: L'Ordre de St. Jean de Jérusalem en Hongrie, *Rivista Mensile Illustrata: Sovrano Ordine Militare di Malta*, 2. évfolyam, 1. szám, 1938. 13–19. 2. szám, 1938. 23–30.
- THOROCZKAY GÁBOR: László király szentté avatása, in Uő: *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák*, Budapest, L'Harmattan, 2016. 119–128.
- TIPTON, CHARLES L.: The 1330 Chapter General of the Knights Hospitallers at Montpellier, *Traditio*, 24. évfolyam, 1968. 293–308.

- TOLL, CHRISTOPHER: Arabic Medicine and Hospitals in the Middle Ages, a Probable Model for the Military Orders' Care of the Sick, in NICHOLSON, HELEN J. (szerk.): *The military orders*, II. kötet, *Welfare and Warfare*, Aldershot, Ashgate, 1994. 35–41.
- TÓTH ISTVÁN MIKLÓS: *Die Ungarische Genossenschaft des Ritterlichen Ordens Sankt Johannis von Spital zu Jerusalem*, Munich, Ungarische Genossenschaft des Johanniterordens, 1959.
- TÖRÖK JÓZSEF: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*, Budapest, Panoráma, 1990. 123–134.
- TÖRÖK JÓZSEF–LEGEZA LÁSZLÓ: *Máltaiak. Szerzetesrendek a Kárpát-medencében*, Budapest, Mikes Kiadó, 1999.
- VAJAY SZABOLCS: *A johannita lovagrend tagjai*, München, Obedientia Brandenburgensis, 1987.
- VAJAY SZABOLCS: *A Máltai Rend Magyar Lovagjai, 1530–2000*, Budapest, Magyar Máltai Lovagok Szövetsége, 2002.
- VAJAY SZABOLCS: *Ordinis Sancti Iohannis in Hungaria thesaurus ac corpus, Obedientia Brandenburgensis, Repertorium Historicum Familiarum quibus Milites precedent*, München, Johannita Rend Magyar Tagozata, 1987.
- VALENTE, GUSTAVO: *Il sovrano Militare Ordine di Malta e la Calabria*, Calabria, Laruffa, 1996.
- VARJASSY PÉTER–KÖLNEI LÍVIA: *Az ispotályos johannita lovagok, a johanniták középkori ispotályai a rend központjaiban és Magyarországon*, Máriabesnyő, Attraktor, 2012.
- VÁSÁRY ISTVÁN: *Cumans and Tatars, Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ: *Dux et praeceptor Hierosolimitanorum*. König Ladislaus (László) von Ungarn als imaginärer Kreuzritter, in NAGY BALÁZS–SEBŐK MARCELL (szerk.): *...The Man of Many Devices. Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*, Budapest–New York, 1999. 470–477.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ: II. András keresztes háborúja 1217–1218-ban, in Uő: *az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2008. 117–124.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ: II. András magyar király kereszteseinek létszáma, *Hadtörténeti Közlemények*, 107. évfolyam, 1. szám, 1994. 113–116.

- VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Újabb szempontok a tatárjárás történetéhez, in NAGY BALÁZS (szerk.): *Tatárjárás*, Budapest, Osiris, 2003. 384–393.
- WALTERSKIRCHEN, MARTIN v.: Béla III. schenkt den Johannitern Land bei Akkon, Ein Beitrag zur Geschichte des internationale Zahlungsverkehrs im 12. Jahrhundert, *Annales de l'Ordre Souverain Militaire de Malte*, 33. évfolyam, 1975. 102–109.
- WEIGAND, EDMUND: Das Theodosioskloster, *Byzantinische Zeitschrift*, 23. évfolyam, 1914–1919. 167–216.
- WEISZ BOGLÁRKA: *A királyketteje és az ispán harmada, Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*, Budapest, MTA BTK TTI, 2013.
- WERTNER MÓR: *Az Árpádok családi története*, Nagy-Becskerek, 1892.
- WIHODA, MARTIN: Die geistlichen Ritterorden und ihre Stellung im Landesausbau des böhmischen Mittelalters, in BORCHARDT, KARL–JAN, LIBOR (szerk.): *Die Geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter*, Brno, Matice moravská, 2011. 245–263.
- WINTER, JOHANNA MARIA VAN: *Sources concerning the Hospitallers of St. John in the Netherlands, 14th–18th centuries*, Leiden–Boston–Köln, Brill, 1998.
- ZSOLDOS ATTILA: Az egyházi Fehérvár: Szentkirály és Ingovány, in ZSOLDOS ATTILA–THOROCZKAY GÁBOR–KISS GERGELY (szerk.): *Székesfehérvár története az Árpád-korban*, Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2016. 237–243.

THE HOSPITALLERS IN THE MEDIEVAL KINGDOM OF HUNGARY FROM THE MIDDLE OF THE TWELFTH CENTURY UNTIL THE BEGINNING OF THE FIFTEENTH CENTURY

Abstract

The present study surveys the local history of the Hospitaller military-religious order of St John from the middle of the twelfth century until the beginning of the fifteenth century. The survey opens with a historiographical analysis which pinpoints and briefly evaluates the most important scholars of the field as well as the directions they determined by their seminal publications. The second important unit the most important milestones of the history of the Order from its foundation (1113) until the beginning of the so-called Maltese era (1530) which played a determinant role in the activity of the Hungarian–Slavonian Priory. The historical overview is followed by the display of the structural hierarchy of the Order as well as of the functioning of the system. It also includes the institutional hierarchy: from the administrative units (preceptories) until the overall structure of the tongues (linguae). The analysis of the personnel of the Order outlines the different levels of the brethren starting from the knights, through the serjeants up to the chaplains, including the roles played by the non-full members, such as the donors (donati) and lay members (confratres and consorores). This basic overview also studies the legal exemptions of the Order.

The historical overview of the Hungarian–Slavonian Priory begins with the analysis of the circumstances of the settlement of the Hospitallers in the second half of the twelfth century. It concerns not only the provincial characteristic features but also its Central European context in which the Hospitallers established their first preceptories and shelters for pilgrims. The analysis traces the way of substantial donations received from Queen Euhprosine, wife of Géza II, from King Béla III up to Béla IV and the exemptions, privileges the Hospitallers received during the Arpadian Era which secured the financial stability of the Order in Hungary. Some of the above donations later became autonomous preceptories of the Priory. The distribution of the preceptories can also be traced (1150–1409) on maps, including the important turning point caused by the acquisition of the belongings of the dissolved Order of the Temple (1311–1312).

Having studied the basic outlines, there is a subchapter dedicated to the military activity of the Hospitallers, partly related to the Crusading movement, partly independent from it, for instance, the during the Mongol invasion and its aftermath, and in the course of the Angevin rule. The compilation of the list of the dignitaries (priors,

vice-priors, lieutenants) of the Hungarian–Slavonian Priory is closely related to this activity, and it included the highlighting of the most important features. It is worth mentioning that the leaders of the Priory came from abroad until the last quarter of the fourteenth century, but later the brethren of local origin played a gradually growing role in the leadership of the province. Remarkable turn can be observed during the rule of Sigismund of Luxemburg, from that point onwards the Hungarian rulers demanded an active role in the choice of the would-be leader of the priory.

The overview of the Hospitallers in Hungary is closed by the analysis of two important fields: the estate management of the Priory until the beginning of the fifteenth century and the activity of nine Hospitaller preceptories as places of authentication (locus credibilis). The evaluation of these two activities points it out that despite the fact that the majority of the brethren was of foreign origin, they fully complied the local norms during their activity and besides the supposed knowledge of local customary law, these Hospitallers had a basic command of the vernacular language too.

Keywords: Church history, military-religious orders, Hospitallers, Hungarian–Slavonian Priory, places of authentication

Hunyadi Zsolt

Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézet, docens

